

Keveházi László

Az interjút készítette: Boda Zsuzsa
Budapest, 2016.

Család, gyermekkor

A családom mindkét ágon német származású. Anyai részről cipszerek¹ voltak a felmenőim, valamikor az 1700-as évek közepén jöttek fel a Felvidékre. Késmárk, Lőcse – ez volt az ottani letelepedésük helye. A nevük eredetileg Billnitzer volt, ezt magyarosították Bárdyra, méghozzá y-nal a végén. Én azt hiszem, az y-t akkor vásárolni is lehetett...

Ez amúgy egy nagyon kiterjedt család – nagyszüleim is öten-hatan voltak testvérek. Nagyapám idővel Mezőberénybe került, ahol evangélikus lelkészként, tanügyi esperesként szolgált. Igazi, ortodox lutheránus volt, velünk, az unokáival szemben sem volt engedékenyebb. Amikor még kisebbek voltunk a húgommal, a szüleink mindig oda vittek hozzájuk nyaralni, és a nyaralás azzal kezdődött, hogy a húgomat és engem is lekopaszítottak. Merthogy akkor erős lesz a hajunk, ha felnövünk... Szóval ez a típus volt ő. De arra is emlékszem, hogy minden reggel arra ébredtem, hogy nagyapám hangosan elkezdte énekelni: „*Mennynek, földnek teremtője...*”² Később, amikor már mi is felkeltünk és felöltöztünk, elővette a Bibliát, és egy rövid áhítatot tartott. Azt hiszem, a pietizmus és az ortodoxia keveredett benne.

A nagymamám, Linder Margit, nagyapám második felesége volt. Ebből a házasságból édesanyámon kívül két fiú született, Károly és Vilmos, az első, Pelger Piroskával kötött házasságából pedig Ernő és Ottó.

Az apai családom felsőöri. Ők is magyarosították a családnevüket – Kümmerléből Keveházi lett. Nevetve szoktam felidézni, hogy amikor Kümmerléről Keveházira magyarosítottunk, még apró kisgyerek voltam, iskolás, és Baranyai tanító bácsi megkérdezte tőlem: „Na, mi lett az új nevetek?” Mondom: „Nem tudom, valami házi.” – „Majd én megmondom, milyen házi!”

Felsőőrben nagyapám volt az állomásfőnök. Vasutas, akiről úgy hallottam, hogy egy kis pocsolóba beleesett, és megfulladt, mert közben szívinfarktust kapott. Ezután az édesapám Magyarországra került az édesanyjával. A nagymamám még Pilisen is velünk élt a gyerekkoromban, és ott is van eltemetve. A sírkövén Kümmerle Györgyné, Bráder Anna név olvasható. Kedves, jó nagymama volt.

Édesapám Pesten az evangélikus Teológián tanult – az ő idejében is volt Budapesten Teológia. Mivel egész kiemelkedően tudott beszélni, el is nevezték őt a társai *szónoknak*. Amikor végzett, Raffay püspök³ úr azt kérte tőle, hogy dolgozzon mellette az irodájában. Erre ő azt válaszolta, hogy „Ne haragudjon, de ezt nem szeretném. De ha engem elhelyez valahova püspök úr, német gyülekezetbe tegyen, mert anyanyelvi szinten beszélem a német nyelvet.” Attól kezdve csak tót helyre kerültünk...

Édesapám elsőként Mezőberénybe került segédlelkésznek, a majdani nagyapám mellé. Ordass Lajos⁴, a későbbi püspök is volt ott segédlelkész. Édesapám itt kezdett édesanyámnak udvarolni – családon belül én úgy hallottam, hogy Ordass püspök úrral együtt. Édesanyám végül édesapámat választotta, és házasság lett a dologból, majd jöttünk mi, a húgossal. Én Budapesten születtem 1928-ban, de már pár hónapos koromban Pilisre kerültünk, így a gyerekkorom valójában Pilisen kezdődött, ahol aztán később én is harminchét évig szolgáltam. Pilisen töltöttem életem első tizenegy évét. Nagyon szép idő volt.

Édesapám sose volt gyülekezeti lelkész – bár azért prédikált is, és állítólag nagyon szerették a prédikációit –, hanem úgynevezett állami hitoktató, vallástanár volt, az állam helyezgette őt ide-oda, amoda. Elég sok helyen szolgált, Pilis után például Békéscsabára, majd Tótkomlóásra kerültünk. Én az elemi iskolát Pilisen végeztem, aztán Pilisről Ceglédre kezdtem gimnáziumba bejárni. A hitoktatás mellett édesapám Németországból szervezett – és talán dotált – német tanfolyamokat vezetett. Úgyhogy mikor ők ketten édesanyámmal beszélgetni kezdtek, és olyanról esett szó, amit nem akartak, hogy értsünk, akkor németre váltottak, miközben azt mondták: „Nicht vor den Kindern.” [*„Ne a gyerekek előtt!”*]

Egy húgom volt, tizenhárom hónap volt köztünk. Van is egy fotó, amelyiken még kisgyerekeként vagyunk lefényképezve. Márta eredetileg óvónőnek készült, később OTP-adminisztrátorként dolgozott, a férje pedig vasutas volt. Két fiuk született. Pesten,

Rákosszentmihályon laktak, a Körvasút soron. Tényleg ott ment a vasút, azon kellett átmenni, és ott is volt a házuk. A férje később egy motorbalesetben halt meg hirtelen. A húgom 2007-ben a Sareptában⁵ halt meg, aminek akkor még Csizmazia Sándor lelkész volt az igazgatója.

A hadapród

Magam ki akartam ugrani a papi családokból, így Nagyváradra mentem a hadapródiskolába. A hadapródiskola érdekes volt számomra – kezdetben legalább is, merthogy kívülről nagyon szép, látványos dolog volt a katonatiszti egyenruha meg a többi külsőség. Ebből az időszakból két barátomat szeretném kiemelni: Simonfay Ferit és Asbóth Lacit. Mi hárman később találkoztunk a Teológián is.

A hadapródiskolát nem fejeztem be, mert jött a háború. Először Kőszegre menekítették az iskolát, onnan Ausztriába. Ott mi, 16-17 éves hadapródok amerikai hadifogságba kerültünk. Egészen a francia Cherbourgig vittek minket, a tengerpart pár száz méterre volt tőlünk. A táborunk persze drótkerítéssel volt elkerítve, rettenetesen éhezünk, sírtunk, fáztunk, májustól októberig nem volt tető a fejünk felett.

A háború végén minket hazaengedtek az amerikaiak. Amikor hazaértem, megtudtam, hogy édesapám börtönben van. Ő sajnós – énnekem is az volt az érzésem – túlexponálta magát politikailag. Volt egy Imrédy Béla nevű miniszterelnökünk, aki létrehozta a Magyar Megújulás Pártját, ami túl közel állt a nyilasokhoz. Édesapám is részt vett a párt tevékenységeiben, úgynevezett felvilágosító előadásokat tartott. Emiatt őt eredetileg tizenkét évre ítélték, azonban volt egy ügyvédismerősünk, aki a tizenkettőt abban a korszakban négyre levitte. Azt becsülettel végigülte, majd utána még egy „jutalomévet” kapott Hortobágyon.⁶ Ott már látogattuk őt. A börtönéveit Vácott és Szegeden töltötte, s azt mondta, hogy Szegeden Ordass Lajossal is találkozott.

Mikor hazajöttem a hadifogságból, édesapám börtönben, édesanyám pedig Győrben volt, a győri szeretetotthonban kapott munkát: a konyhán mosogatott. Lakásunk nem volt – neki volt egy ágya. Gyötört a kérdés: most mit csináljak? Akkor valaki azt mondta nekem: „Menj föl, fiam, Sztehlo Gáborhoz⁷ Pestre. Keresd meg őt!”

Gaudiopolis – az Örömváros⁸

Így hát fölmentem Gábor bácsihoz a Budakeszi út 48-ba, és elkezdtem neki valamit mondogatni magamról. Végig se engedte mondanom, hanem megölelt: „Fiam, itt a helyed!” Abban az időben már erről a másik oldalról is jöttek a menekültek ebbe az otthonba a sok zsidó megmentett gyermek mellé. Én ott töltöttem 1946-ot, '47-t és '48 elejét, tehát bő két évet. Közben leérettségiztem Budán, a Mátyás Gimnáziumban, és elkezdtem egyetemre járni. Magam se, ma se értem: kémia-fizika szakra! Kémia-fizika szakos lettem, laboratóriumi gyakorlatokra, előadásokra jártam. Egy évet végignyögtem, s aztán otthagytam. Nem az enyém, nem az én világom volt.

Gábor bácsiéknál, „otthon” közben megalakult az úgynevezett ifjúsági állam, a Gaudiopolis, amelynek első miniszterelnöke lettem. Váratlanul.

Volt egy Szőke Balázs nevű igazgató. Nem sokkal odakerülésem után egy este bejött a nagyfiúk szobájába, és elmondta, hogy Gábor bácsi zsidómentett fiai látták a *Fiúk városa*⁹ című amerikai filmet. Még a háború alatt a közös otthonukban vagy légópincéjükben arról álmodoztak, hogy ha majd vége lesz a háborúnak, akkor szeretnének valami hasonlót csinálni. Tehát az álmok megvolt. Amikor Szőke Balázs bejött, és azt mondta: „Fiúk, most itt az ideje, lehetne csinálni valamit”, akkor elkezdtünk gondolkodni. Arra jutottunk, hogy ne csak fiúk városa legyen, hanem mindenkié, a nevet pedig kiadtuk pályázatba. Már nem tudom, kié volt a *Gaudiopolis* ötlete, de ez valahogy mindenkit megfogott. Az Öröm városa, görögül Gaudiopolis. Meg is szavaztuk. Köztársasági elnöke először Szőke Balázs lett.

Mi, úgynevezett nagyfiúk a Farkastanyán éltünk, a Budakeszi út 48-ban. Nagy, emeletes ház volt, és ha az épületen belül felmentünk a lépcsőn, szemben volt Sztéhlo Gáborék lakása. Balra volt egy kis szoba, ott Fóti Pali lakott, ő volt az egyetlen nálam idősebb fiú, aki már egyetemista volt. Egyedül ő kapott külön szobát, a többiek nem. Jobbra volt a nagyfiúk szobája, azaz a mienk, ott tizen-tizenöten voltunk, Horváth Ádám, Weingruber Pista... A Budakeszi út táján ezen kívül ott voltak még a Weisz Manfréd Gyár¹⁰ különböző elhagyott épületei. Ezekben volt a Napsugár nevű intézetünk, ahol a kicsiny gyerekek laktak. Volt a Leányvárunk, ahol a nagyobb lányok laktak – mi csak viperafészkeknek neveztük... A Zergelakban pedig a két korosztály közötti gyerekeknek volt az otthonuk.

Gaudiopolis államként is, intézményként is három lábon állt: család, munka, tanulás. Első oszlopként családpótló akart lenni. Mindenki be volt osztva egy családba, és mindenkinek volt egy úgynevezett édesanyja. Nekünk Bethlen Mária grófnő volt az édesanyánk. Alig hallott már, de nagyon aranyos, kedves asszony volt. A másik fontos oszlop a munka volt. Mindegyikünknek kellett valami munkát vállalni. Létrehoztunk tanműhelyeket, ahol igyekeztünk megtanulni egy-egy szakmát. Volt cipésműhely, könyvkötő-műhely, festőműhely, asztalosműhely, lakatosműhely satöbbi. Ezekben szerelőmesterek, felnőttek tanítottak bennünket. Leginkább ők is bent laktak, bár volt köztük néhány bejáró is. Minden nap részt kellett vennünk műhelymunkában – Gábor bácsi már akkor híve volt a duális képzésnek.¹¹ Minden ott töltött óráért és elvégzett munkáért egy úgynevezett Gapo-dollárt kaptunk, aminek az értéke a mindenkori villamosjegy értéke volt. Tehát minden óráért egy villamosjegy árát kaptuk. Honnan volt Gábor bácsinak erre pénze? – széleskörű kapcsolatai voltak. A harmadik pillér a tanulás volt. Ott helyben építettünk egy iskolát! Van is róla fénykép. Gábor bácsi felvette Veres Péterrel a kapcsolatot, és hármunkat – azt hiszem, Horváth Ádámot, Weingruber Pistát meg engem – elküldött hozzá. Azt mondta nekünk: „MenjeteK és beszéljétek meg az anyagiakat, hogy mit ad nektek Veres Péter miniszter.” Természetesen Gábor bácsi addigra már mindent előkészített, de mi nagy mellénnyel tértünk haza, hogy mi szereztük a pénzt az iskolához...

Az iskolában fantasztikus tanáraink voltak. Például Rákosi Zoltán – semmi köze nem volt Rákosi Mátyáshoz, sőt nagy ellenlábás volt. Aztán Péterfi István, aki Basilides Máriának, az operaénekesnek volt a fia. Én arra emlékszem, hogy nagyon művelt volt, fantasztikusan jól lehetett vele kapcsolatot találni, de engem, 17 éves fiút nem ez fogott meg, hanem az, ahogy fölment a nyújtóra, föl húzta, majd kitolta magát. De meg is voltak hozzá az izmai! Ezen kívül, ahogy mondtam, nagyon intelligens volt. Én talán őhöz kerültem a legközelebb.

Minden otthonnak volt egy polgármestere, aki a parlament tagja volt. Belőlük lett a képviselőtestület, valamint volt a minisztertanács. Első miniszterelnöknek engem választottak. A kultuszminiszter Horváth Ádám¹² volt, az igazságügy-miniszter Dulló Bandi. A minisztertanács időnként összeült. Részben fegyelmi ügyeket kellett rendezni, mert azért ilyenek is előfordultak, másrészt – és ez volt a nagyobb dolgunk

– alkalmakat szerveztünk. Előadókat kerestünk – író, költő, énekest, tanárt –, és meghívtuk őket egy-egy esti előadásra. Olyan fesztelen viták alakultak ki, hogy csuda! Az egész nagyon jó volt.

Két faliújságunk volt – A4-es méretű papírokon készítettük ezeket az újságokat egy-egy példányban, amiket aztán egy hirdetőtáblára tettünk ki. Az egyiknek a címe: „Mi”, a másiknak: „Így élünk”, vagy valami hasonló. Ezeket Horváth Ádám szerkesztette. Ő egyébként már akkor a zenével is elkötelezte magát. Emlékszem, hogy már ment a Rádióban a későbbi *Ki nyer ma? – Játék és muzsika tíz percben*¹³ című műsorhoz hasonló zenei vetélkedő, ahol a hallgatóknak ki kellett találniuk, melyik komolyzenei darabból van a részlet, és ki a zeneszerző. Amikor kezdődött a műsor, mindannyiunknak el kellett némulni, mert Horváth Ádám ott állt a rádió előtt, és vezényelt, nekünk pedig meg kellett mondanunk, hogy mit. Mi nagyon ritkán, de ő mindig eltalálta a helyes választ.

Sztehlo Gábor

Vasárnaponként mindig volt istentisztelet. Gábor bácsi Luther-kabátba öltözve tartotta, hol a szabadban, egy fa alatt, hol az otthon éttermében, ha rosszabb idő volt. Soha nem volt kötelező, mert ő nem volt térítő ember. Volt egyszer egy vitája is, azt hiszem, Ordass Lajossal és az akkori egyházi vezetéssel, de inkább így mondom: az evangélikus egyházzal. Mert az evangélikus egyház, amikor az '50-es években arról volt szó, hogy menteni kell már az intézményeket, akkor felajánlotta Gábor bácsinak, hogyha evangélikussá teszi a gyerekeket és az otthont, akkor megmenekül az intézmény. Gábor bácsi erre azt mondta: „A térítés nem az én dolgom. Én megmentettem őket az életnek, és majd az Úristen megteszi a maga dolgát.”

De visszatérve az otthon lakóira és Gábor bácsi nyitottságára, azt is el kell mondani, hogy volt köztünk olyan is, aki nyíltan vitatkozott vele az Isten kérdéséről. És mégis, azért mindnyájan úgy voltunk, hogy Gábor bácsi jelenlétében valamit megéreztünk az Isten közeléből. Az ateista fiúk is – ezt mondják is bátran.

Már sokkal később volt, hogy az egyik fiú Izraelbe került. Írt egy levelet, azt hiszem, Izrael államnak, hogy ő ismer egy zsidómentő lelkészt, aki – az ő tudomása szerint –

legalább harminc embert megmentett. Egy évig nem kapott választ. Már le is mondott a dologról, amikor megjött a válaszlevél, hogy igaza van, csak abban téved, hogy nem harminc, merthogy kétezer... Akkor kapta Gábor bácsi ennek a fiúnak az előterjesztése alapján az izraeli emlékfa ültetést meg a Yad Vasem-díjat.

Többször is felmerült bennem, hogy vajon Gábor bácsi személye mennyire volt olyan hatással rám, hogy magam is lelkész lettem. Mindig arra jutottam ezzel kapcsolatban, hogy nagyon is lehet. Hogyha végiggondolom, lelkészként kik hatottak rám, akkor nagyapám jut eszembe és Gábor bácsi. Volt egy másik fiú, egy Bárczay Gyula nevű református fiú, ő is lelkész lett.¹⁴ '56-ban kiment Svájcba, nem hiszem, hogy él még. Szóval ketten lettünk lelkészek. Evangélikus vonalon egyedül én maradtam.

Gábor bácsival teológus koromban is találkoztam – előadást jött tartani az Evangélikus Teológiai Akadémiára. De végül ő is kiment Svájcba a családja után. Outi Karanko¹⁵ Finnországból idekerült egyetemi tanár mesélte nekem, hogy titokban kivitte Gábor bácsi Luther-kabátját. Valamibe be volt csomagolva. Amikor Gábor bácsi kicsomagolta és meglátta a csomag tartalmát, Outi Karanko azt hitte, Gábor bácsi azonnal szívinfarktust kap, mert örömeben úgy elkezdett zokogni.

Amilyen áldott élete volt, olyan kegyelemteljes volt a halála is: 1974. május 28-án délelőtt sétálni indult. Leült egy padra, a postás pedig odavitte neki az aznapi postáját. Amikor délután a postás már visszafele jött, látta, hogy Gábor bácsi még mindig ott ül a padon. Odament hozzá, és látta, hogy már nem él. Mindez felszentelésének napra pontosan a 42. évfordulóján történt...

Ha visszagondolok rá, és jellemeznem kellene őt, az első, amit kiemelnék, az a fantasztikus nyitottsága. Mindenre nyitott volt, és minden vonalra – egészen a szabadkőművességig. Ennek ellenére ő a hitét mindig mindenkinek megvallotta, legyen az párttitkár, vagy legyen az ateista fiú. Mindig elmondta, hogy „Nézd, én Jézus Krisztusban hiszek.” A másik említésre méltó dolog, hogy mennyire széleskörű kapcsolatai voltak. Nem tudom, hol kezdődtek és hol fejeződtek be, de úgy tudom, hogy már a zsidómentés közben is voltak svájci kapcsolatai. Born követre¹⁶ gondolok, Wallenbergre¹⁷ meg a Jó Pásztorokra¹⁸, akik már akkor is segítették őt anyagilag.

Gyakran hivatkozott Jézusnak azokra a szavaira, amit egyszer az a farizeusoknak mondott: *„Vajon, ha közületek valakinek a fia, vagy az ökre szombaton esik a kútba,*

nem húzza-e ki azonnal?” [Lk 14,5] Gábor bácsi is ez alapján élt – nem törődött azzal, hogy zsidó-e vagy kommunista-e az illető. „Ha most bajban van, akkor menteni kell.” Ez volt az alapállása. Az ő mentési szolgálata a Gaudiopolis megszüntetése után is folytatódott. Először a kitelepítettek támogatásával: oldalkocsis motorjával többször látogatott kitelepített lelkész-, és nem lelkész családokat. Élelmiszert és bátorító szót vitt nekik. Persze ezt az illetékesek nem nézték jó szemmel. Mondták is neki, hogy vigyázzon, ne sokat járjon utánuk, mert ő is oda kerül. Nagyon fontos szerepe volt a diakónia – nevezzük így – megmentésében vagy inkább átmentésében. Most olvastam Szikszai Béni¹⁹ *Ahogy én láttam* című könyvét.²⁰ Szikszai Béni a Bethánia²¹ főtitkára volt, és az ébredés²² történetét írja le ebben a könyvben. Ő azt mondja, hogy a diakóniát nem kellett volna intézményesíteni, hanem gyülekezeti keretek között kellett volna megszervezni. Gábor bácsi azért intézményesítette, hogy átmentse, mert a gyülekezeti intézmények elvették. Ő így mentette át, így indította el a Hűvösvölgyben a Sareptát, a fogyatékosok otthonát. 1951-ben indult el a Sarepta.

De a Sztehloról alkotott képhez a népfőiskola ügye is szorosan kapcsolódik. Mert az ő gyülekezeti lelkészségen túlmutató szolgálata – amibe később a zsidómentés, a Gaudiopolis, és a diakónia is tartozott – a nagytarcsai népfőiskolával kezdődött. Nagytarcsai gyülekezeti lelkészként alapítója lett ennek az intézménynek 1937–38-ban, ahova aztán az ország minden részéből jöttek fiatalok. Emlékszem, amikor leírja, hogy Magyarországon a 24. órába léptek ahhoz, hogy a parasztságot, azon belül is az ifjakat neveljék, tanítsák, öntudatra ébresszék. Leírja, hogy a népfőiskola célja tulajdonképpen nem más, mint a fiúkat egy új vágányra terelni, és egy új iránytűt adni a kezükbe az életükhöz, hogy attól kezdve az vezesse őket. Az evangéliumot épp azért az első helyre tette a fiúk néhány hónapos népfőiskolai képzése során.

A Külmisziói Intézettől a pesti Teológiáig

Számomra érdekes volt aztán a volt népfőiskolai épületekben külmisziósként lakni, és Gábor bácsira emlékezni. Az történt ugyanis, hogy 1948 tavaszán nagyon beteg lettem. A Gaudiopolisban mindannyian rendkívül jó kapcsolatban voltunk Gábor bácsival, de én miniszterelnökként kicsit még közelebb kerültem hozzá. Egy nap azt mondta nekem: „Fiam, szénért kéne menni.” Akkor néhányan egy teherautóval

elmentünk, föllapátoltuk a szenet, majd jól kimelegedve ráültünk a tetejére, és hazajöttünk. Közben én úgy megfáztam, hogy kórházba kerültem. Szívizomgyulladásom lett. A kórházban meglátogatott engem az egyik régi hadapród barátom, Asbóth Laci, aki azt mondta: „Hozok neked Bibliát.” Papgyerek létemre ez volt az első Biblia, amit igazán a kezembe vettem. Jól emlékszem, az a mondat, hogy „...*az Isten fiaai vagytok*” (Gal 4,4) valahogy nagyon megragadott, és akkor valami történt velem.

Amikor kijöttem a kórházból, már nem mentem vissza a Gaudiopolisba, mert már ki is nőttek – 18 éves korig lehetett ott lenni; Fóti Pali kivétel volt ebből a szempontból. Törtük a fejünket, hogy hova menjek. Azt mondták, menjek Gyenesdiásra, ott majd pihenni fogok. Így kerültem Gyenesre, az evangélikus üdülőbe²³, ahol számomra pihenésről szó sem volt, mert úgynevezett anyagbeszerző lettem, meg hát a vendégeknek a szalmazsákját tömködtük. Ekkor még mindig 1948-at írtunk, a konferenciákra pedig százas meg száz feletti létszámmal jöttek fiatalok, idősek. Nekem hetenként kellett őket kiskocsival fogadni az állomáson, és a csomagjaikat fölvenni a szállásra. Ha nekik vagy az intézetnek valamire szüksége volt, azt Keszthelyről kellett beszereznem, majd biciklivel hazavinnem. Amikor odakerültem, Jónás Lajos bácsi, esperes úr volt a vezető.

Innen jelentkeztem a Teológiára, de nem vettek föl. Ketten voltunk, akiket nem vettek fel. Most mit csináljak? Engem nem vettek fel, apám börtönben van... Valakitől hallottam, hogy Nagytarcsán egy úgynevezett Külmissziói Intézet indul. Oda viszont fölvételt nyertem.

A nagytarcsai Külmissziói Intézetben

A Külmissziói Intézet²⁴ három vagy négy évig tartó intézetünk volt, amit aztán az állam jónak látott megszüntetni.

Őszintén megmondom, hogy nem tudom, hol és hogy született meg a Külmissziói Intézet gondolata, de végül is meghirdették a képzést, és Nagytarcsán, a volt népfőiskolai épületekbe szervezték. Az 1938-ban indított Sztehlo-féle népfőiskolán 1944–1946 között a háborús események miatt nem voltak tanfolyamok, utána pedig

1947-től Főtra helyezték át őket. Így Nagytarcsán adva volt az üresen álló négy épület, mellé Győri János²⁵ lelkestségével adott volt egy ébredési gyülekezet.

Olyanok jelentkezését várták, akik elhatározták magukat a külmissziói szolgálatra, ehhez pedig készek voltak például nyelveket és bibliaismereti tárgyakat tanulni. Zárójelben jegyzem meg, hogy visszanézve, őszintén szólva nem tartottam olyan magas színvonalúnak a képzést, például a nyelvek tanulását tekintve sem. A jelentkezés idején azonban fellelkesedtem, hogy a mohamedán misszióba fogok majd menni. Az volt a gondolatom, hogy missziós szempontból a mohamedán a legkeményebb világ. Nagyon jól éreztem magam az intézetben, és sokat tanultam ott. Bele is éltem magam, hogy akkor majd tényleg valahol kint leszek a világban misszionárius.

Fiúk, lányok vegyesen jelentkezünk, tizen-jónéhányan voltunk, nem egészen húszan. Volt egy házaspár például: a férfi szintén tanulónak jelentkezett, a felesége pedig úgy jött el, hogy majd ő főz nekünk ott helyben, a konyhában. Köztünk pedig sokféle házimunka ki volt osztva.

A nyelvek közül németet tanultunk, meg az Ószövetség miatt hébert, az Újszövetség miatt a görögöt. A tantárgyakat is úgy válogatták, hogy a leendő misszionáriusoknak hasznos legyen, amit ott tanulnak. Ezért volt például Ószövetség – Jónás könyvét Győri János magyarázta egy éven át. Sose felejttem el az előadásait. Nagyon-nagyon jó volt. Még ma is él bennem az ő Jónás magyarázata. Sajnos már nem tudom, hogy ki volt az Újszövetség tanárunk. Ezen kívül voltak például egyháztörténeti óráink is, meg egészségtan. Azt Szalay Károly²⁶ bácsi tanította. Egyszer – mint leendő misszionáriusokat – elvitt bennünket egy boncolásra. Mondanom sem kell, hogy sokan rosszul lettek. Én nem, de aznap nem ettem semmit, azt tudom. Kemény dolog volt, de Károly bácsi azt mondta: „Ezen is túl kell esnetek.”

A tanáraink közül emlékszem még Weiler Henrik lelkészre, aki ott is lakott velünk. Tanított még Ferenczy Zoli bácsi, gyakran kijárt hozzánk Mádi Zoltán, egyházunk akkori országos felügyelője és Túróczy püspök²⁷. Az volt akkor a helyzet, hogy az előadókért Nagytarcsáról lovas kocsival mentünk ki a kistarcsai HÉV-állomásra. Amikor én mentem (nevetve szoktam ezt ma is mesélni), büszkén vezettem a lovakat,

meg persze gyorsan is, Túróczy pedig mindig azt mondta: „Lassabban, fiam, lassabban is ráérünk.” Na, szóval szép két év volt.

Idővel aztán lassan-lassan bekapcsolódhattunk a nagytarcsai gyülekezet életébe is. Akkoriban volt egy egyházon belüli vita arról, hogy a gyülekezeteink zárt vagy nyitott közösségek legyenek-e. Győri János bizony eléggé a zárt közösség elve mellett állt. Ez azt jelentette, hogy a gyülekezeti közösségbe fel kellett vétetnie a kívülálló embereknek, ehhez pedig kellett, hogy valakik ajánlják őt. Evangélikus egyházunkban – Sréter Ferenc²⁸ közössége mellett – ez az egyetlen zárt közösség volt. Én azonban bekerültem az imaközösségbe is. Ide is kellett két testvér ajánlása. Úgy emlékszem, az egyik ajánlóm Fischl Vilmos nagyapja volt, Horváth Miska bácsi. Én előzőleg nem voltam Nagytarcsán, vele is ott ismerkedtem össze, később „pertu barátok” lettünk. Ő is gazdálkodó ember volt, és ezek a gazdák adták a kocsit a lovakkal, amikor az előadókért mentünk Kistarcsára a HÉV-hez.

Volt úgy, hogy az imaórák éjfélig eltartottak! Többen békésen szunyadtak már közben, mert ugye ők mind nyári, nagy munkákból jöttek oda este imádkozni. De nagyon jó alkalmak voltak. Én nagyon becsültem a Győri Jánost, és nagyra tartottam.

Az intézetből jártunk más gyülekezetekbe is, hogy egy kicsit a missziót magát is „reklámozzuk”, illetve, hogy a Missziói Intézet fenntartását is segítsük. Ezeken az alkalmakon bizonyosságot tettünk.

Azt hiszem, ezekben az 1948-50-es években voltak itthon a legmagasabban az ébredés lángjai, aminek a hatása rám is olyan erős volt – ma már kicsit szégyellve is mondom ezt a dolgot –, hogy a HÉV-en fölálltam, és elkezdtem prédikálni. Hát hogy ki nem dobtak! Arról nem tudok, hogy bárki is megtért a szavaimra az utasok közül, legalább is senki nem jött oda hozzám, inkább úgy éreztem, hogy ellenséges hangulat vesz körül. Még a társaim is furcsán néztek rám, de én akkor ezzel nem törődtem – hiszen misszionáriusnak készültem...

Bár külföldi szolgálatra készített fel az intézet, nem emlékszem, hogy a két évi ottilétem alatt jöttek volna hozzánk misszionáriusok. Talán a későbbiekben, amikor a többieket beköltöztették a Gyarmat utcába, akkor a norvég misszióval is elevenebb kapcsolatuk volt már.

Az intézet egyébként a képzés végén adott egy igazoló papírt, és úgy gondolom, az egyház küldetésében lehettünk volna misszionáriusféleségek. De végül senki sem lett az. Lelkész is csak én lettem egyedül, illetve a lányok közül Heriszt Erzszi Simonfay Ferenc lelkésznek, Kapeller Erzszi pedig Ferenczy Zoltán lelkésznek lett a felesége. Az egyházban azért többen bennmaradtak.

Én nem fejeztem be a misszió intézeti tanulmányaimat, mert a második év végén kaptam egy táviratot a következő szöveggel: „*Azonnal add be a kérvényedet a Teológiára. Veöres Imre.*” Be is adtam a kérvényemet, és akkor föl is vettek. Ez 1950-ben volt.

Teológusévek

A felvételire már csak nagyon halványan emlékszem. Gondolom, mesélnünk kellett az életünkről, kérdezték, hogy mennyire ismerjük a hitvallási iratainkat, az énekeinket, a bibliai történeteket.

Én még Sopronban kezdtem a Teológiát²⁹ 1950-ben, és '51-ben jöttünk föl Pestre. Egy évfolyamtársammal, Szépfalusi Istvánnal ketten hurcoltuk fel a lelkészotthont Budapestre, mert sem ő, sem én nem tudtunk nyáron hova menni, ezért Veöres Imre³⁰ megkért minket, hogy maradjunk ott, és segítsünk a költözésben.

Érdekes évfolyamok voltak azok akkor – nemcsak az enyém, de a fölöttem és alattam levők is. Hogy csak néhány nevet említsek: Dóka Zoltán, Cserháti Sándor, Madocsai Miklós, Gémes István. Lányok közül Horváth Erzsébet a későbbi Sárkányné, Nagy Erzsébet, a későbbi Pintér Károlyné, Bérczy Margit, a későbbi Szita Istvánné, Kovácsházi Zelma, a későbbi Takács Dánielné, Kinczler Irén. Meg persze a későbbi feleségem, Czégényi Klári. S ha már a lányoknál tartok, érdekességként el kell mondani, hogy ugyan ők elvégezheték a Teológiát, de a felvételijük után alá kellett írniuk egy papírt, hogy tudomásul veszik, nem lesz szentelésük, vagyis lelkézi szolgálatot nem végezhetnek: nem keresztelhetnek, nem eskethetnek, nem temethetnek, és nem lehet Luther-kabátjuk sem. Így is történt. Klári például, amikor '54-ben végzett, elment Vető püspök úrhoz³¹. „Püspök úr, befejeztem a Teológiát.” Mire a püspök azt mondta: „Keressen magának helyet, és én odateszem.” Szentelés

nélkül azonban csak hitoktató lehetett. A legjobb barátnője, Saródy Vali akkor ment férjhez Fabiny Tiborhoz – még Klári mutatta be őket egymásnak Gyenesdiáson egy konferencián –, így átvette tőle a beledi hitoktatást és kántorizálást. Most már egyháztörténeti tény, hogy egyházunkban az első lelkésznőt, Kovács Etelkát 1973 novemberében ordinálták, ezzel „tört meg a jég”. Utána is csak apránként lehetett szó a teológák avatásáról.³²

Visszatérve a tanulmányaimra, amikor felvettek, nagyon igyekeztem. Őszintén meg kell mondanom azt is, hogy engem a többiek mindig strébernek neveztek – Klári is –, mert például mikor ők elmentek délután Sopronban a Lővérekbe sétálni, én beültem a könyvtárba tanulni. Úgyhogy megvolt a véleményük rólam, de én úgy éreztem, hogy tanulnom kell, mert azt az időt tanulásra kaptam.

A mi időnkben ugyanúgy voltak szupplikációk³³, mint manapság, vagyis mi, teológushallgatók kijártunk gyülekezetekbe prédikálni. Ez úgy működött, hogy mindig kitették a lehetséges gyülekezeti helyek listáját a Teológián, és mi választhattunk közülük. Én elég sok szupplikációt vállaltam, mert gyakorlatnak sem volt rossz, illetve anyagilag is jól jött, ugyanis kaptunk érte valamennyi pénzt.

Az akkori ébredésnek tulajdonképpen két csoportja vagy iránya volt a Teológián: az úgynevezett bethániás irány és az élővizes irány. A többiek közül magukat sokan ortodoxoknak neveztek, tehát ők voltak az „igazhitűek”, és minden bizonnyal megvolt erre az alapjuk. De ők nem alkottak olyan közösséget, mint a másik két irányzat tagjai. Az Élő Vízről elnevezett csoport eredete a Deák térről indult. Ott volt egy közössége Keken Andrásnak, Kovácsházi Zelmának, Hafenscher Károlynak, onnan indult Fabiny Tibor³⁴ – ő lett a teológián az élővizesek vezetője –, onnan indult Frenkl Róbert³⁵, a későbbi országos felügyelőnk, de nagyon-nagyon sokan mások is. Ők inkább a kegyelemre tették a hangsúlyt. Mi néhányan, Pintér Karcsi, Bodrog Miklós, Simonfay Feri, Czégényi Klára, Zsigmond Árpai, meg én – de voltak még mások is – a Bethánia körhöz tartoztunk. A református Szikszai Béni bácsi volt tágabban ennek vezetője, helyben pedig Pintér Karcsi volt a közösségi vezetőnk. Béni bácsival nem volt olyan szoros kapcsolatunk, nem emlékszem olyan alkalomra, hogy eljött volna hozzánk, inkább levelezés útján istápolta bennünket

Mi a nem ébredésieket liberálisoknak neveztük, ők pedig minket „habosoknak”, mert lelkesedésünkben sokszor „habzott a szánk”. Ugyanis mi, a bethánista kör tagjai, mondjuk így, az újjászületést tettük mindennek alapjává. Tehát mindenkitől azt kérdeztük: „Mikor tértél meg? Mikor születted újjá?” De nemcsak a teológusokhoz szólt ez a nagy kérdésünk, hanem mi a „Majd mi megtérítjük a professzorokat!” gondolattal kerültünk a Teológiára is – természetesen erre nem volt semmi szükség. De azt is el kell mondani, hogy az élővizesekkel nagyon jól voltunk. Fabiny Tiborral például akkor kezdtünk összebarátkozni, és ez a barátság – nyugodtan mondhatom –, egy életre szól.

Veöres Imre bácsi nem a tanári karhoz tartozott, hanem ő volt az otthonigazgatónk. Rendkívül sokat kaptunk tőle. Tudniillik, amikor észrevette az elkötelezettségünket és a lelkesedésünket, jó néhányunkat ebből a közösségből hetenként fogadott, és teológiailag képzett, tanított, formált. Úgyhogy mi Imre bácsinak rendkívül sokat köszönhattünk.

A lelkésszé szentelése 1955-ben volt, Dezséry püspök úr³⁶ végezte. Érdekes volt a vele való kapcsolat. Soha nem felejttem el, hogy mindig emlegette: „Életem első hitoktatója édesapád volt.” Egyszer kaptam tőle egy télikabátot, mert ilyen is volt ám Dezséry. Eredetileg talán Raffay Sándoré volt az a kabát. Emlékszem, egy alkalommal előadást jött tartani a Teológiára. Akkor már arról volt szó, hogy szeniorrá választanak. Valami téma kapcsán megkérdezte tőlem: „Na, Keveházi, mit szólsz hozzá?” Hát én szóltam hozzá. „Nem jól szóltál, de hozzájárulok a szeniorságodhoz” – mondta.

Életem Teológiával kapcsolatos történetéhez egy érdekes epizód is tartozik. A Keresztyén Igazságban³⁷ nemrég jelent meg Iltzész Jánosnak³⁸ egy cikke, mely szerint ő Karner Károly³⁹ professzor hagyatékából kapott három könyvet. Az egyikben volt egy cédula, feltételezhetően 1950-ből vagy '51-ből. Ezen a cédulán nevek voltak – köztük az enyém is –, hogy kiket képzél el Karner Károly a jövő teológiai tanári karban. Engem az egyetemes egyháztörténeti tanszékre gondolt. A dolog érdekessége az, hogy sok évtizeddel később valóban tanítottam egyháztörténetet a hittudományi egyetemünkön...

Békéscsabai segédlelkész évek

A Teológia elvégzése után Klári Beledbe került, én meg Békéscsabára esperesi segédlelkésznek Mekis Ádám esperes úr mellé. Szerintem jó főnök volt. Szigorú, de jó főnök. Az egyik feladatomból az volt, hogy ahol „rés” támadt az egyházmegyében, nekem kellett mennem és helyettesítenem.

Békéscsaba akkor még nagyon nagy gyülekezet volt. Virágkorában, a 18–19. század fordulóján tízezer főt emlegetnek. Amikor én odakerültem, ha csak a fiatal korosztályt tekintem, több mint háromezer gyerek járt iskolai hitoktatásra. Igazi mély víz és nagyon-nagy próbatétel volt ott elkezdni a lelkész szolgálatot: nagy tömegben temetni, esketni. Emlékszem, hogy volt olyan szombat, hogy nyolc esküvőt kellett tartanom! Nyolc darab esküvőt egy nap alatt! Egyfolytában. A végén már azt sem tudtam, mit mondok...

Békéscsabán három templom van: az úgynevezett Kistemplom; nem messze tőle a 3500 férőhelyes, Magyarország és egész Közép-Kelet Európa legnagyobb evangélikus temploma, a Nagytemplom; és az úgynevezett erzsébethelyi vagy jaminai templom. A hétköznapi alkalmak a Kistemplomban voltak – minden reggel volt szlovák nyelvű istentisztelet. Ezekben én nem tudtam részt venni, mert nem tudok szlovákul. A vasárnapi alkalmak pedig a Nagytemplomban voltak, abból is több volt, mert tartottunk délelőtt is és este is alkalmakat. Az én időmben, ha tele nem is volt egy átlagos vasárnap, de azért jobbára megtelt.

Ott prédikálni elég veszedelmes volt, mert szinte három emelet magasságban van a szószék. Emlékszem egy kedves történetre. Egyszer Káldy Zoltán⁴⁰ – már nem tudom, milyen alkalomból – prédikált ott. Az istentisztelet előtt nagy sápadtan, lobogó hajjal sietett föl az orgonához, Linder Laci bácsihoz, és kérdezte: „Hány tételből áll a szimfónia?” Azután fölment a szószékre, és elmondta, hogy „A szimfónia három tételből áll, és ez az ige is három tételre bontható”, majd egy nagyon jó prédikációt tartott.

A csabai egyébként nagyon régóta többlelkész gyülekezet. Amikor odakerültem, akkor Kis Gyurka bácsi, Dedinszky Gyula bácsi szolgált ott, a hitoktató Kirner Gusztáv volt. Jaminában Linder Laci bácsi volt a lelkész. Klári Beledből mellé került, mert szóltam az esperesnek, hogy mivel közeledik az esküvőnk, szeretném, ha közelebb

kerülhetnénk egymáshoz. Így jött ő Jaminába. Linder Laci bácsi egyébként nekem rokonom is volt, lett, mert az ő Margit nevű testvére lett az én nagyapám második felesége.

Nagyon szerettem Békéscsabán lenni. Volt például egy ifjúsági körünk, amit Gémes Istvántól örököltem, aki segédlelkész elődöm volt, és ő indította el ezt a csapatot. Akkoriban lehettünk olyan hatan-nyolcan-tízen ifjak, és hetenként találkoztunk. Ez egy nagyon jó ifjúsági kör volt. Például ahol én étkeztem, a Zsíros családban, ott két lány is volt, akik ehhez az ifjúsági körhöz tartoztak. A bibliaköri alkalmainkon kívül voltak kirándulásaink is. Persze nem nagy kirándulásokra kell itt gondolni, hanem például kiballagtunk a Veszeli hídig, ott kint van egy szeretetotthon is, és ott töltöttünk egy napot. Nagyon jó alkalmak voltak ezek. Emellett mi, lelkészek sokat kijártunk a környékbeli tanyákra is. Volt úgy, hogy hintóval mentünk hitoktatni. Egyszer megállt a hintó, leszállt az egyik lelkész. Később megint megállt a hintó, leszállt a másik lelkész. Kis idő múlva megint megállt a hintó, és azt mondja nekem a kocsis: „Segédlelkész úr, szálljon le, menjen tovább gyalog, mert a hintó nem megy tovább.” Nem volt egyenlőség.

Ott kaptam viszont egy kucsmát. Hideg tél volt, fáztam nagyon, fejemen sem volt talán semmi. Egyszer csak kaptam egy pénzes utalványt, ennyi volt csak ráírva: „Kucsmára!” Fogalmam sincs, kitől kaptam. Valószínűleg valamelyik gyülekezeti tagtól.

1956 elején hirtelen meghalt Gerendáson a Solymár Pál nevű lelkész, és én jártam ki helyettesíteni a 25 kilométerrel errébb levő településre. Több hónapig jártam, amikor egyszer csak azt mondták a gerendásiak: „Ne tessék többet jönni! Tessék itt maradni!” Így lettem 1956 júniusától gerendási helyettes lelkész.

Házasság, család

Klárival mi a Teológián ismerkedtünk meg. Bár ő két évvel fiatalabb nálam, mégis az egyvel fölöttem levő évfolyamba járt, mert engem nem vettek fel rögtön.

Klári családja

A feleségem kőszegi lány, csakúgy, mint az édesanyja. Anyai ágon nagyanyjának a családja, a Wölfel család egy neves pomológus család volt, azaz alma- és gyümölcsstanban a férfiak szaktekintélynek számítottak, könyveket is írtak. A kertjük, ahol aztán nyugdíjas korunkban mi is laktunk, valaha egy gyönyörű almakert volt. Az anyai nagyapjáéknak, Róthéknak a Fő téren volt egy könyvkereskedése, nyomdája és lakása. Az államosítás idején egyik napról a másikra ezt elveszítették, és valahol egy cselédszobában tudtak meghúzódni. De ezt a kis kertet a rajta álló házikóval „elfelejtették” államosítani, ilyen módon maradhatott a család tulajdonában, és mi is így lakhattunk sok évtizeddel később ott.

Édesapjának a családja Erdélyben, Szatmárnémetiben a nemes cégénydányádiakhoz tartozott. Nagy területen gazdálkodtak. Czégényi Károly, Klári édesapja a fronttal került Kőszegre, ott lett szerelmes a kőszegi nagylányba, Klári édesanyjába, majd össze is házasodtak. Később rendőr lett, rendőr alezredes, mondjuk így, hogy ő volt a kőszegi parancsnok. A feleségem szerint a zsidók nagyon szerették a Papát, mert ő is mindent megtett értük, igyekezett menteni őket, amennyire tudta, de hát azért mégiscsak neki kellett végrehajtani a dolgokat. Zárójelben jegyzem meg, hogy az egyik dédunokája, Hanna, aki a Deák Téri Evangélikus Gimnáziumba jár, írt róla egy dolgozatot, amivel az országos versenyben a második helyezett lett.

Mikor az oroszok már bejöttek Magyarországra, akkor a családjuk és még néhány család Kőszegről (főleg rokonok) elhatározták, hogy kimennek Ausztriába. Azt hiszem, Klári édesapja volt ennek a kitalálója. Klári édesanyja a két lánnyal igen hamar visszajött, Károly bácsi pedig Mürzzuschlagig jutott el, de ott aztán utolérték őt az oroszok, és hazahozták. Mivel nagyon karakán ember volt, egy dobozban magával vitte a kitüntetéseit, ezt persze az oroszok megtalálták, és már itthon, Kőszegen, kihallgatták. Nyilván azt gondolták, hogy ha ez kitüntetés, akkor valami nagy ember lehet, fasiszta. Különbözik pedig, ahogy az előbb említettem, ő olyan rendőrparancsnok volt, akit sok zsidó inkább hálával emlegetett, mert szinte mentette őket.

Feleségem szokta mondani, hogy ahogy egy nap az édesanyja Kőszegen ment a Gyöngyös utcán, megállt valakivel beszélgetni. Akkor hirtelen kiszólt valaki egy pinceablakon: „Menj arrébb Lotti, mert itt vagyok a pincében.” Ott volt ugyanis fogva

tartva Károly bácsi. Később kihallgatták, és végül fölmentették, mert nem tudtak személyes vádakot rábizonyítani. Egy darabig még Magyarországon élt. Építkezéseken dolgozott, többek között Budapesten, a Szabadság híd újjáépítésénél. És ott, a híd építése közben – ahogy hallottam – észrevette, hogy mintha valaki figyelné őt, és akkor elhatározta, hogy kimegy külföldre. Volt neki egy testvére, Czégényi István. Fogtechnikus volt, nagyon ügyes ember. Amikor Károly bácsi menekült, akkor István néhány orosz katonát arannyal megfogadott, hogy vigyék át a testvérét a határon. Állítólag felöltöztették valami ruhába, talán egyenruhába, és egy harckocsiban vagy autóban vitték át, nem is tudom már pontosan.

Úgy döntött, hogy nem marad Európában, hanem Amerikába megy. Így került ki Buffaloba, mindig Boros Pál néven írta onnan a leveleket. Buffaloban egy mentolos kenőcsöket és egyéb készítményeket előállító mentulátumgyár tulajdonosa fölvette őt recepciósnak meg kertésznek. Később a tulajdonos házaspárral nagyon jóban lettünk. A feleség osztrák volt, a férfi meg amerikai. Emlékszem, hogy ők még hozzánk is eljöttek – Edward és Liza – Pilisre. Természetesen megnéztük a fővárost is, és ahogy nagy büszkén mutattam nekik a Halászbástyát meg a többit, egyszer csak megszólalt Edward: „Nektek múltatok van, nekünk meg Amerikában jövőnk.” Körülbelül így néztek bennünket, de nagyon jóban voltunk.

Klári édesapjának kint nem volt címe vagy rangja, de volt munkája, és volt saját lakása. Nekünk is szerzett, és azt akarta, hogy menjünk ki, mert a Nyugatra szakadt magyarok általában a családjukat is kivitték. Klári édesanyja hallani sem akart róla, ő mindvégig kőszegi maradt. És mi sem akartunk Amerikában élni, bár Klári volt kint többször is. Amikor az édesapja nagyon beteg lett, Liza küldött egy táviratot, hogy azonnal menjen, ha még akar vele élve találkozni. Két nap alatt megvolt az útlevel, és emlékszem, az Útmutatóban aznap ezt az ígét olvastuk: *„Angyal megy előtted, hogy bevigyen arra a földre, ahová mész.”*⁴¹ Még tudtak találkozni – a karjában halt meg az édesapja. Amerikában temették el hamvait, de később a hamvakat hazahozattuk, és most együtt nyugszanak feleségével a kőszegi temetőben.

Gyerekek

Klári és Vali, a későbbi Fabinyné 14 éves koruk óta barátnők, mert Kőszegen együtt jártak az evangélikus gimnáziumba. Én meg a Teológiáról Tiborral voltam nagyon jó kapcsolatban. Amikor végeztünk, Klárral elköteleztük arra, hogy majd levelezgetünk. Ő, ahogy már korábban említettem, Fabinyék házassága miatt Vali utódja lett – kántor és hitoktató – Beledben, én meg ugye Békéscsabára kerültem.

1956. augusztus 12-én volt az esküvőnk Kőszegen, Fliegenschnee Frigyes lelkész adott össze minket. Mind a ketten kölcsönruhában voltunk; én Pátkai Robi sógorától, Vlcsko Ádámtól kaptam az öltönyt, Klári pedig Pátkai Katalintól, Robi húgától. Az esküvő után családi vacsora volt, Klári édesanyja és a nővére állta ennek a költségét. Balatonakaliban Fabiny Tibor szerzett nekünk nászutas szállást – ők is ott voltak korábban – egy parasztháznak a konyhás szobájában. Borzasztó volt – igaz, volt ott sparhelt is, de az ágyban ócska szalmazsák –, na, de nekünk az akkor szép volt, jó volt. Innen aztán Gerendásra mentünk haza, ahol én már hivatalosan is megválasztott lelkész voltam. Gerendásnak nem volt vasútállomása, csak az onnan öt-hat kilométerre lévő Csorvásnak. Amikor beérkezett a vonat, láttuk, hogy egy nagy-nagy gyülekezet vár bennünket sok kocsival. Cserháti Sanyi barátunk, aki akkor Békéscsabán volt segédlelkész, megszervezte, és öt vagy hat szekérrel jöttek ki értünk a gerendásiak, azok vitték minket haza. Nagyon nagy élmény volt ez, és nagyon jó.

Kati lányunk Gerendáson született. Azt hiszem, egyéves volt, amikor valami hasnyálmirigy gyulladást kapott. Mentővel vittük a békéscsabai kórházba. Engem behívott az orvos, és azt mondta: „Nézze, három nap. Ha az alatt szerez helyet Pesten, akkor esetleg megmentheti a gyereket. Én lemondtam róla”. Még aznap éjszaka felmentem Pestre Ordass Lajoshoz és Farkas Máriához, mert tudtam, hogy az utóbbi orvos. Le is lettem Ordass lakásánál fényképezve, Káldy be is hívatott érte. Viszont aznap éjjel meglett a hely a László kórházban, és másnap – a csabaiaknak akkor már autójuk is volt – a csabai gyülekezet kisbusza hozott fel bennünket. Hála Istennek, Kati meggyógyult.

Kati aztán abba a ceglédi gimnáziumba járt, ahol én is tanultam. Volt neki egy nagyon jó, Velkey nevű latintanára, akinek talán az unokaöccse most a Bethesda Kórház igazgatója. Ennek a latintanárnak köszönhető, hogy Kati latin nyelvből országos

versenyen az első tíz között volt, és felvették a szegedi egyetemre. Ott latin, irodalomtörténet és könyvtár szakot végzett, valamint finnugor nyelvészetet tanult. Leginkább irodalomtörténész és könyvtáros. Most ő a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtárának a főigazgatója. A férje, Monok István a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának a főigazgatója. Négy gyermekük született: Sára, Júlia Anna, Kristóf és Borbála. Sárának már van egy Bertalan nevű kisfia. Kati egyébként a szegedi evangélikus gyülekezet felügyelője.

A második lányunk, Márti már a pilisi időnkben született, egyébként Budapesten. Ő az érettségi után Kecskemétre járt óvónőképzőbe. Nekünk annak idején, amikor még Pilisen szolgáltunk, sokáig megszokott utunk volt a Pilis–Kecskemét–Szeged–Kecskemét–Pilis útvonal. Márti óvónő, és a pilisi gyülekezet kántora. Két fia született: Dániel és Sámuel.

A harmadik lányunk, Klári már évtizedek óta az Ökumenikus Segélyszervezetnél dolgozik Lehel László igazgató mellett. Nagyon szeret ott lenni, ő most a fejlesztési és humanitárius igazgató. A pilisi gyülekezet egyik presbitere, korábban felügyelője volt. Három gyermeke van: Klára, Barnabás, Hanna.

Gerendáson

Gerendáson kezdtük a közös életünket. Két évet töltöttünk ott, és nagyon szép életünk volt, nagy élmény volt az az időszak.

Akkoriban a gerendási egy kis 600 lelkes gyülekezet volt, félig orosházi magyarokból állt, félig pedig csabai szlovák származásúakból. Legnagyobb részük tanyán élt, úgyhogy én ott csizmát húztam, és mentem a sárban a családokat látogatni. A gerendási templom, egy modern, kis világos templom. Kétszáz-háromszáz ember belefér.

Gerendáson nem volt olyan sok szolgálat, mint Békéscsabán. Ott az volt a szép dolog, hogy egyszer csak jöttek, és azt mondták: „Ne egy bibliaórát tessék tartani, hanem kettőt hetenként.” Én nem akarok hazudni, de tán 30-40-en jártak templomba, amikor elkezdtek, és 120-an, amikor befejeztük. Szép emlék.

1956 ebbe a gerendási időszakomba esett, de nekem nem lett semmi bajom. Arra emlékszem, hogy el kellett temetnem valakit, akit pufajkások vertek agyon. És hát azt találtam mondani a prédikáció során, hogy „az ökölbe szorított kezek most lazuljanak itt ki”, mert láttam, hogy az egyik oldalon ezek, a másik oldalon azok állnak. Másnap behívatott a tanácselnökasszony: „Maga azt mondta, hogy ökölbe szorított kezekkel nézi az eseményeket!” Szerencsére le volt írva a prédikációm – korábban azért sejtettem, hogy a temetésen mindkét „fél” ott lesz –, így meg tudtam mutatni a leírt szöveget, úgyhogy nem lett komolyabb baj belőle.

Két éve voltunk ott, amikor egy nap táviratot kaptunk Nagybecskai Vilmostól, a pilisi lelkésztől: „Holnap meglátogatunk benneteket.” Fogalmunk sem volt, hogy miről lesz szó. Másnap Vilmos bácsiék tényleg eljöttek, és elmondták, hogy nekik Pilisről el kell tűnni. Én úgy tudom, hogy akkor a püspökválasztás olyan volt, hogy újra Dezséryt és Vetőt akarta az állam megválasztatni. Vilmos bácsi meg fölállt az LMK-n [*a lelkeszi munkaközösség ülésén*], és a maga szerény módján azt mondta: „Válasszunk püspököt, de azt, akit mi akarunk.” És ez óriási nagy bűn volt akkoriban. Az első ítélet az volt, hogy lelkész sem lehet többet, a második, enyhébb az, hogy valahova el kell tüntetni.⁴² Így kerültek ők Gerendásra, mert akkor azt mondta nekem: „Nézd, ha cserélsz velem, én lelkész maradok, ha nem, akkor az utcára kerülök.” Hát ilyenkor mit tehet az ember?

Engem azért vonzott is Pilis, mert mégiscsak ott töltöttem a gyermekkoromat.

Egy darabig haragudtak rám a gerendásiak, mert bár csak két évig voltunk ott, nagyon megszerettek minket. Nem akartak elengedni, és ha jól emlékszem, ki kellett jönnie az esperesnek, még talán pénzt is följánlott nekik – 30.000 forintot a torony tetejének kijavítására –, csak legyenek már nyugodtak. Valami ilyesmi rémlik nekem. Tényleg mi is nagyon szerettük őket.

Pilisi évek

Így hát a gyermekkorom helyszínére mentünk vissza, és harminchét évet töltöttünk ott. Közben esperes is voltam. Nagyon szép harminchét év volt ez nekünk, azt hiszem, mind a kettőnk nevében mondhatom. Bár azért a kezdet nehéz volt, mert Nagybecskai

Vilmost nagyon szerette a gyülekezetet. Amikor kiderült, hogy mennie kell, az ügyében elmentek még a püspöki hivatalba és az ÁEH-ba⁴³ is, utána meg többször is látogatták őt Gerendáson.⁴⁴

Amikor mi 1958. október 21-én megérkeztünk Pilisre, és lekászálódtam a teherautóról, elém pattant egy asszony sárga virágcsokorral a kezében, és azt mondta: „Mi, a Nagybocskai tiszteletes úr asszonyai nevében szeretettel fogadjuk.” Mondtam, hogy „Nagyon szépen köszönöm, el is teszem, de én a pilisi gyülekezethez jöttem”. Ehhez tudni kell, hogy – ahogy a többelkésztes gyülekezetekben lenni szokott – a pilisi közösség egy része inkább Nagybocskaihoz húzott, a másik része pedig a másik lelkész kollégához. Mint ahogy a korinthusi levélben olvashatjuk: „Én Pálé vagyok”, a másik meg „Én Apollósé”. [1Kor 3,1–5] Ezért mondtam, hogy én az egész gyülekezethez jöttem. Úgyhogy így kezdődött...

Annak ellenére, hogy a gyerekkori emlékek miatt szívesen mentem vissza Pilisre, tartottam is a „senki sem lehet próféta a saját hazájában” hatástól. Édesanyám, édesapám Pilist mindig is csupa nagybetűvel emlegette, mi meg huszonévesen még egy kicsit mosolyogtunk is, hogy na, Pilis, mi ez a nagy húhó körülötte? De aztán mi is így lettünk vele, nagyon megszerettük.

Az egy hosszú procedúra volt, ami az áthelyezéseket követte. A pilisi hely betöltésére többszöri próbálkozás volt, a lelkészek jöttek próbaprédikációra, meghallgatásra, ahogy az akkoriban lenni szokott. És aztán volt egy közgyűlés – ezt Vilmos bácsi így mesélte el nekem, később a pilisiek is –, ahol egy Malik nevű volt bíró felszólalt. „Hát, ha már annyiról van szó, hogy valakinek jönni kell, akkor én emlékszem a Keveházira, akinek a fia itt szupplikált Pilisen. Na, azt fogadjuk el!” És erre engem próbaprédikáció nélkül elfogadtak. Úgyhogy október 21-én érkeztünk, és 23-án már iktattak.

A feleségem kezdetben nem volt státusban, mert a pilisi kollégánk, aki már nincs az élők között, azt mondta Káldy püspök úrnak, hogy három fizetést a pilisi gyülekezet nem fog bírni. Így huszonkét évig ketten voltunk lelkészek, Klári pedig hitoktató volt, és elkezdte az ifjúsági munkát, de Luther-kabát nélkül.

Arra, ha szabad így mondanom, büszke vagyok, hogy mindvégig az állami iskolában hitoktattunk, még a legkeményebb időszakban is. Igaz, mi '58-ban kerültünk oda, tehát már a nagyon kemény korszak után voltunk, de azért még jócskán érződött a szigor.

Hittanbeíratás előtt Klárral minden évben végigjártuk a gyülekezetet – kaptunk is ezért figyelmeztetést, de mindegy. Be volt szépen osztva, hogy melyikünk hova megy: egyikünk a „nagy oldalt”, a másikunk a „kis oldalt” járta végig házról házra. Mondtuk, hogy a jövő héten hitoktatási beíratás van, írassák be a gyerekeket. Azt is tanácsoltam a szülőknek, hogy ha az illetékesek elkezdnek ellenezni ezzel kapcsolatban, akkor csak azt kérdezzék meg: „Kérem, beírják vagy nem?” Ez mindig hatott.

Volt úgy, hogy csak száz hittanosunk volt az iskolában, volt, hogy sokkal több, de természetesen kevesebb is. Ha jól emlékszem, hetente 8-10 óránk volt, vagy talán még több is. És az is különleges volt, hogy ezeket az órákat mindvégig az iskolában tartottuk. Igaz, volt olyan, hogy beült az igazgató is elnézést kérve tőlünk: „Ne haragudjatok, de végig kell ülnöm.” Akkor azok az idők jártak. 11.20-kor, az ötödik órában kezdhettünk, ha csak négy órájuk volt a gyerekeknek. A feleségemben ez a 11.20-as kezdés mély nyomokat hagyott, mert addigra be kellett fejeznie a főzést. Minden nap hét emberre főzött, mert édesanyámék is velünk laktak.

A gyerekekkel kapcsolatos legszebb alkalom, a konfirmáció mindig pünkösdkor volt – szombaton a vizsga, vasárnap az úrvacsorai istentisztelet. A lányok ilyenkor fehér ruhát viseltek, a fiúk pedig sötét öltönyt. Talán akkor kapták az első öltönyüket. A konfirmandusaink létszáma szinte minden évben hatvan-nyolcvan-száz volt, de a rekordunk 120 volt! Egy konfirmációra Káldy kihozta az LVSZ [*Lutheránus Világszövetség*] akkori főtitkárát – már a nevére nem emlékszem –, aki elsírta magát, amikor meglátta a sok konfirmandust. A vizsgán a Konfirmációi Kátét kérdeztem, volt bibliakereső verseny, verset is mondtak, énekeltek. Nálunk mindig hosszú volt a vizsga, mert 80-120 gyereket megkérdezni egyszer vagy kétszer, azért az bizony sok idő. Akkoriban még a pilisi templom tele volt, különösen ilyen alkalmakkor. Emlékszem, volt olyan karácsonyunk is, hogy a padok közé lócákat kellett betennünk, hogy senki se álljon, és hát a két karzat is tele... De ma már, azt hiszem, sehol sincs így.

Ahogy említettem, Klári a gyülekezeti munkát státusz nélkül végezte 1980-ig, abban az évben ment ugyanis a lelkész kolléga nyugdíjba. Akkor telt le Klárinak az 1954-ben kezdődő átmeneti időszaka, mert végül '80-ban lelkésszé szentelte őt Káldy püspök Pilsen. Előtte megkérdezte tőlem: „Mit gondolsz, a feleségedet meg fogják választani?” Mondom: „Püspök úr, a gyülekezetet kéne erről megkérdezni”.

A lelkészházaspárokon belül gyakran előfordul rivalizálás; köztünk soha nem volt, ezt a mai napig mind a ketten szoktuk mondani. És a pilisi gyülekezet is elfogadta őt, mint női lelkészt, sőt volt, aki jobban szerette az ő prédikációját, mint az enyémet.

A pilisi gyülekezet is szlovák gyökerű, tehát Békéscsaba és Gerendás után ismerős volt ez a kegyesség és mentalitás. Vendégszeretők, jószívűek voltak, nagyon szerették, tisztelték a papokat. Nekünk voltak úgynevezett látogató napjaink, és nem emlékszünk olyanra, amiket most hallok, hogy nem szívesen fogadják a családok a látogató lelkészt.

Testvérgyülekezeti kapcsolatok

A későbbiekben lettek testvérgyülekezeteink is: Finnországban Kontiolahti, Németországban Herford, és Erdélyben Tatrang. Természetesen mind a háromban többször is jártunk, nagyon szép alkalmak voltak. De idővel aztán csak a finn kapcsolat maradt meg.

Talán külön is érdemes néhány szót ejteni erről. 1983-ban volt egy finn-magyar lelkészkonferencia, amin én is ott voltam. A konferencia végén elém állt egy szőke, magas, finn kolléga. „Akarsz-e velünk testvérgyülekezet lenni?” Ő volt a kontiolahti lelkész, Seppo Karna. Így lett Pilisnek máig tartó finn kapcsolata. Egyik évben ők jöttek, két év múlva mi mentünk. Családoknál volt a szállás, és többnyire az angol meg a német volt a közös nyelv. Persze sokan nem tudtak idegen nyelven, így kialakultak komikus helyzetek is. Emlékszem például, amikor a régi felügyelőnk, Haluska Pista bácsi fogadott vendéget. Egyik nap elmentem hozzájuk, hogy megnézzem, minden rendben van-e. Amikor meglátott, megkönnyebbülten kiáltott fel: „Jaj, de jó, hogy jön! Nem tudom, mi a foglalkozása, pedig már az igazolványát is megmutatta.” S akkor segítettem Pista bácsinak megtudni, mi a vendége foglalkozása.

Amikor én szolgáltam Kontiolahtiban, akkor németül mondtam a prédikációt, és Seppo abból fordította finnre.

A finnek is nagyon szerettek nálunk lenni. Egyszer meg is kérdeztem a lelkész kollégát: „Mondd, mit esztek ti rajtunk? Mert mi csak egy falusi gyülekezet vagyunk.” Azt mondja erre: „Mi is, csak mi egy *finn* falusi gyülekezet.”

A pilisi parókia udvarán épült egy úgynevezett vendégház, amihez a finnek sok segítséget adtak. Lent volt két terem a gyerekek számára, fönt pedig négy vendégszoba, hogy ha jönnek, akkor legalább ennyit tudjunk kínálni nekik – a csoport többi tagját a gyülekezet tagjai látták vendégül. Minden vendégszobához tartozott külön tusoló, illetve fönt ezen kívül volt egy közös ebédlő is. Ez most már nem így néz ki, mert a pilisiek átalakították, hogy a segédlelkész lakhasson ott.

Emlékszem, Roszík Mihály is ott volt a vendégház avatásán, és azt mondja nekem: „Laci, én egy nagyobbat fogok építeni Albertiben!” És meg is csinálta, sőt épített szeretetotthon is, óvodát, általános iskolát, hozzá tornatermet, az iskola pedig ma már az ő nevét viseli. Miska fantasztikus ember volt.

Egy ideig Jansik Csaba, az egyik ifjúságis tagunk volt az összekötő emberünk, mert ő tudott finnül. Később megnősült, az egyik finn lányt vette el, és kiköltözött Finnországba. Akkor Seppo Karna azt mondta, hogy a lányunk, Klári menjen ki Kontiolahtiba két vagy három hónapra, és tanuljon meg finnül. Klári ki is ment, megtanult finnül, és ő lett a finnes összekötő személy. Most nyáron is egy negyvenfős csoport érkezik hozzájuk.

Ifjúsági ébredés

Pilisen, ami különösen is szép volt nekünk, és az volt életünk legnagyobb ajándéka, hogy egy ifjúsági ébredés támadt. Korosztálytól függően két csoportban volt péntekenként az ifjúsági bibliaóra, amikor egyszer csak azzal álltak elő az idősebb fiatalok, hogy „Laci bácsi, tessék szombaton is ifjúsági órát tartani!” Mondtam: „Én tartok nektek ifjúsági órát szombaton is, ha vasárnap eljöttök a templomba.” És ezek után szépen eljöttek a templomba is, majd bekapcsolódtak a gyülekezet életébe. Az akkori ifjúságis tagok közül ma sokan a gyülekezet vezetői, presbiterei, illetve az egyházban sok más helyen szolgálnak azóta is – Végh Szabolcs például, de sok más nevet is említhetnék még.

Hazugság nélkül merem mondani, hogy húszan-harmincan rendszeresen jártak a bibliaórára. Emlékszem, amikor egyszer a herfordi kolléga nálunk volt, bejött az ifjúsági órára, és kérdezte a gyerekeket: „Miért jöttök ti ide?” Később a felesége mesélte el

nekünk, hogy azon az estén a férje fölment a szobába és sírt, hogy Herfordban semmi ifjúság nincs, pedig nekik mindenük van, itt meg semmi nincs, és mégis élet van.

Úgyhogy ezt az Úristentől kaptuk; nagyon szép időszak volt, és nagyon jó volt.

Egy idő után szokássá lett, hogy a konfirmandusokat az ifjúság mintegy fölvette az ifjúsági körbe. A konfirmáción mindig a felügyelő mondja az ünnepi szavakat, amikor is köszönti őket a gyülekezet felnőtt tagjai sorában. Na, nálunk még az ifjúság képviselői is megszólaltak, hogy meghívják őket az ifjúsági órákra.

A mi időnkben indult az Izsóp ének- és zenekar is. Az meg úgy született, hogy az ifisek nagyon-nagyon szerettek énekelni, és többen tudtak közülük hangszeren játszani; főleg gitáron. És hát az estéket végigénekeltek 7-től 10-ig. De persze nemcsak ének volt, hanem áhítatok, imádkozás, közös bibliaolvasás is. Egy időben például az ő kérésükre a Jelenések könyvét olvastuk végig óráról órára és részről részre, majd megbeszéltük. Nagyon jó alkalmak voltak. A későbbi vejem, Illanicz Gyuri, akkor kapcsolódott be az ifjúsági életbe. Neki, emlékszem, a legnagyobb élménye ez a sorozat volt.

Szóval ezekből a közös éneklésekből alakult ki az Izsóp ének- és zenekar. A névválasztást Koczor Tamásnak köszönhetjük, aki rövid ideig segédlelkészünk volt, majd a szomszédos Gyónról járt át, hogy segítsen ebben a munkában. Nagyon lelkesen kivette a részét az egész ügyben: vezette a próbákat és nagyon sok számot is írt. Idővel aztán „Csidli”, azaz Jansik Ildikó, az akkori kántorunk vette át az Izsóp vezetését, aki azóta kinevelte már a gyerekekből álló Izsópkát is. Lemezeik is vannak.

Eleinte magyar számokat énekeltek, majd bejött a „finn vonal”. Ugyanis Jansik Csaba Finnországban megismerkedett Pekka Simojokival, az evangélikus zeneszerzővel. Csaba hozta közénk az énekeit, de maga Pekka is többször volt Pilisen. Nagyon jó kapcsolatban voltunk vele.

Pilisen több kutyánk volt, a Boldizsár nevének pedig külön története volt az ifjúságis fiataljainkkal. A kutyák sora úgy kezdődött, hogy éppen a gyülekezeti teremben éltünk, mert a parókiát festették. Egyszer csak megjelent egy gyönyörű szép boxer kutya, és egyenesen a Klárhoz ment. Azt mondtuk, hogy ha idejött, akkor maradjon itt. Igen ám, de este meg jött a gazdája, hogy mi elvettük a kutyáját. Mondtuk neki, hogy szó sincs

erről. Akkor a gazdája oda akart menni a kutyához – ezt Animónak neveztük el –, aki meg ráült a Klári lábára jelezvén, hogy ő ott akar maradni. Közben remegett. Úgyhogy végül is azt mondtam: „Ha hozzájárul, én megveszem magától ezt a kutyát.” Ez egy piros szalagos kutya⁴⁵ volt, és sokáig megvolt. Egyszer aztán szülésben meghalt, amikor nem voltunk otthon.

Tehát ezzel kezdődött a kutya-sorozat. Utána több más kutyánk is volt. Volt egy, amelyik az iskolából menekült, a Dönci. Bocsánat, de az nagyon ronda kutya volt, egyszer ráadásul a Klári el is törte a kezét, mert elesett miatta. Amikor Pilisről már eljövőben voltunk, az Ocztos Pista nevű barátom, aki már nem él, egy nap beállított egy kiskutyával: „Laci, én úgy hallottam, hogy ti elmentek egy kisvárosba. Neked szükséged lesz ott egy kutyára.” S akkor hozta Boldizsárt. Ez a Boldizsár tizenhat évig velünk volt Kőszegen, azt lehet mondani, hogy családtagunk volt.

A pilisi ifjúsági órák, ahogy mondtam is már, mindig éjszakába nyúlóan tartottak, a gyerekek nem akartak hazamenni. Mígnem egyszer a végén azt mondtam nekik: „Gyerekek, most engedem el a Boldizsárt.” Attól fogva ez lett a jelzés, hogy most már akkor köszönöm szépen, hogy eljöttetek, de ideje hazamenni...

Esperesi szolgálat

Soha nem felejttem el, amikor '58 októberében Pilisre kerültünk, novemberben megjelent nálunk Káldy Zoltán püspök. Pelenkák a lakásban, Kati megszületett már. És azt mondta nekem: „Én olyan emberekkel vagyok körülvéve, akik nem az én embereim.” Emlegette Vámos Jóskát, Rédey Karcsit, másokat. S azt mondja, hogy „Én elgondoltam, hogy én benneteket szeretnék magam köré gyűjteni” – azt hiszem, Cserháti Sanyit mondta, Sárkány Tibort, talán Dóka Zolit is, meg engem. Én azt mondtam erre: „Nem, püspök úr, most kerültem ebbe az új gyülekezetbe, nekem most itt kell helyt állnom.”

Amikor Pilisre kerültünk, Detre Laci bácsi volt az esperesünk. Nagyon jó egyházmegyei közösség volt, akkor még az összes Pest megyei gyülekezet egy egyházmegyéhez tartozott, nem úgy, mint most. Magam sem tudom, hogyan, de pár éven belül esperes helyettes lettem. Később Káldy és Detre valahogy

összekülönböztek, aminek az lett a vége, hogy Detre egy nap alatt lemondott az esperességről. És akkor nem lehetett mást csinálni, mint hogy az esperes helyettes vegye át a feladatokat.

Én nem voltam soha ellenálló típus, tehát hős, nem is állíthatom be magam hősnek. Ugye én Káldy esperese voltam, és sose tagadtam, hogy megkeresett a BM is engem. Emlékszem, egyszer jött valaki hozzánk. Én azonnal tudtam, hogy kiről van szó, Klári nem – még ebédrel is megkínálta. Egy másik esetben meg úgy volt, hogy kértünk útlevelet az NDK-ba. Klári megkapta, én nem. Nekem azt mondták, hogy menjek be egy irodába. Bementem abba az irodába, ott ült egy Rotter Imre nevű ÁEH-s, ha jól emlékszem a nevére, és azt mondta nekem: „Most maguk mennek az NDK-ba. Ha hazajönnek, írjon nekem jelentést a Gossner misszióról.⁴⁶ Mondtam neki: „Ne haragudjon, de azt se tudom, mi az. Én ezt nem vállalom. Vagy megadja az útlevelet, vagy nem megyek Németországba.” Odaadta az útlevelet. Ez volt a második. Harmadik alkalommal, ha jól emlékszem, szegény apám kommunistaellenességét emlegették. Így aztán elvállaltam a velük való találkozást.

Ezzel csak azt akarom mondani, hogy nem akartam sem az ellenállók, sem a megalkuvók közé tartozni. Nem történt meg, hála Istennek, hogy bárkit is följelentettem volna. Ennek igazolására azt is megemlíthetem, hogy az egyházmegye lelkészei utána még háromszor megválasztottak esperesnek. Harmadszor 1989-ben, amire azért vagyok büszke, mert akkor már nem volt ÁEH, és a lelkészek felsőbb, politikai befolyásolás nélkül dönthettek ebben a kérdésben.

Voltak nehéz időszakok is, mert sajnos aztán esperesként belekerültem a Dóka-ügybe is. Amikor 1984 nyarán Budapesten volt a Lutheránus nagygyűlés, Dóka Zoltán írt egy nyílt levelet a Lutheránus Világszövetségnek.⁴⁷ Akkor Káldy azt írta nekem: „Te vagy az esperese, válaszolj neki valamit.” Én azt kérdeztem egy megjelentetésre szánt válasz-nyíltlevélben Zolitól: „Miért most írtad meg, amikor egy ilyen nagy ünnepre készültünk? És miért külföldön írtad meg, amikor itthon is megírhattad volna?” Egy példányom volt ebből a levélből, és ahelyett, hogy rögtön elküldtem volna, először megmutattam Káldynak, aki teljesen át-, illetve lehúzta, és egy egészen újat írt a nevében, amelynek ez volt a címe: *Megteologizált áru*lás – aláírás: Keveházi László.⁴⁸ Bementem Káldyhoz, hogy ez nem az én írásom. Azt mondta: „Nem tehetek róla, már nyomdában van.” Úgyhogy így aztán belekerültem ebbe az egész ügybe. De

Zolival később megbékültünk, és ennek az ügynek ellenére is énnekem ő az egyik legjobb barátom volt. Még leveleztünk is, és végül azt is tudta, hogy valójában nem is én írtam azt a levelet. Káldy püspök az ő Márk evangéliumáról szóló könyvébe⁴⁹ is sokat beleírt, így neki is volt ilyen jellegű saját tapasztalata.

Én aztán nem akartam ügyet csinálni. Mikor később már Harmati Béla lett a püspök – ő nem nagyon örült neki, de ragaszkodtam ahhoz, hogy az Evangélikus Életben megjelenjen egy pár sor, amiben az volt, hogy ahelyett, hogy kifogásokat mondanék, mosogatom magam, Zoli, bocsánatot kérek! A többit Istenre bízom.⁵⁰

Néhány évvel később Harmati Béla akkor már nyugdíjas püspökként elindított egy beszélgetéssorozatot *Gyógyító beszélgetések* címmel. A meghívott előadók segítségével olyan beszélgetéseket szeretett volna generálni, amelyek segítik megérteni, feldolgozni az „átkosnak” nevezett időszakban történt egyházi eseményeket. Bízott abban, hogy ezáltal az egyes emberekben több évtizede meglévő sebek is gyógyulni tudnak. Az egyik ilyen alkalomra 2009-ben engem is meghívott. Mi akkor már Kőszegen laktunk, és nem tudtam elmenni, de írtam egy levelet, amit ott Zászkaliczky Pál olvasott fel, ez később le is jött a Keresztyén Igazságban.⁵¹ Abban a levélben azt írtam, hogy személy szerint fontosnak tartom a bocsánatkérést. Ebben a levélben ezt én is őszintén megtettem. Valójában akkor léptem először nyilvánosság elé ezekkel a dolgokkal a múltamból.

Épp valamelyik nap akadt kezembe Kertész Botondnak egy írása, amiben a tényfeltáró bizottság egyik tagjaként azt mondja, hogy eddig ketten vannak, akik így kiálltak. És azt mondja: „Kalapomat emelem előttük.” Szóval Reuss András meg én. Hogy a többi? Én nem tudom. Én úgy érzem, ha világosságra szeretnék menni, akkor itt kell elkezdeni. Úgy érzem, hogy ez is hozzátartozott az életemhez, hogy muszáj volt így kilépni – ha szabad így mondani. Mindig azt mondom, hogy ha a mi egyházunk igazi egyház volna, ha Krisztus egyháza lenne, akkor nem kellene tényfeltáró bizottság, és nem tényfeltárással, hanem önfeltárással kerülhetne sorra.

Káldy Zoltánnal kapcsolatban épp valamelyik nap emlegettem az egyik ismerősünknek, hogy én soha nem mertem őt tegezni. Olyan tacsónak éreztem magam mellette, ugye ő meg akkor már „nagyra nőtt” ember volt. Soha. Esperes koromban sem. „Püspök úr” – mondtam neki, ő meg tegezett természetesen...

Arra is emlékszem, hogy amikor '77-ben esperes lettem, és Káldy kijött hozzánk Pilisre, megkérdezte a feleségemtől: „Na, Klára asszony, mit szól ahhoz, hogy esperest csináltam a férjéből?” Na, Klára asszony aztán megmondta neki a véleményét, úgyhogy én akkor azt hittem, elsüllyedek. Elmondta: „Püspök úr, ebben a pilisi gyülekezetben, ahol ekkora tömeg van, nagyon sok munka is van. Ráadásul a Pest megyei Egyházmegye nagy, engem pedig meg még ezen felül Lupták Gyula helyébe kiküldött helyettesíteni Nyáregyházára is. Most akkor mi lesz Pilissel?” Úgyhogy állítólag Káldy – Lengyák volt akkor a sofőrje, ő mesélte nekünk később – egész úton Pestig egy szót se szólt. Viszont utána kaptam egy Trabantot, és egy segédlelkészt, Adámi Lászlót – ő volt az első segédlelkészünk.

A '80-as évek elején Klári lett az Ökumenikus Női Bizottság elnöke, és attól kezdve nagyon sokat utazott, egyik konferenciáról a másikra ment. De azt se tudtuk akkor, csak utólag derítettük ki, hogy ezek az utazások akkor kezdődtek, amikor Káldy megtudta, hogy Klári angolul és németül is beszél. Ez volt a „rugó” is tulajdonképpen, mert akkoriban kevesen beszéltek két nyelven. Így aztán bejárta Európát és a világot, Ausztrália volt a legmesszebb, ahova eljutott. Mondtam neki, hogy amíg te Sydney-be mész, addig én elmegyek Csömörrre...

Teológiai katedrán

Már a Teológián nagyon jóban voltunk Fabiny Tiborral, ráadásul mind a ketten az egyháztörténet iránt érdeklődtünk. Abban a bizonyos Pröhle-féle „talányos névsorban” az ő neve is benne volt mint magyar egyháztörténész és egyházjogász, én pedig egyetemes egyháztörténészként szerepeltem ott.

Nagyon-nagyon jóban voltunk, soha nem rivalizáltunk egymással. Ő azután Csöglére került, ahol nem volt akkora nagy gyülekezete, mint mondjuk a pilisi, meg hát ő esperes sem volt. Úgyhogy jobbak voltak az adottságai, hogy felkészüljön a tanításra, de egyébként is. Amikor Tibor Káldy segítségével fölkerült a Teológiára, engem elkapott Pálfy Miklós⁵², aki viszont engem szeretett volna az Egyháztörténeti tanszéken látni. Mondtam neki: „Miklós bácsi, Fabiny Tibor von Haus három nyelvet beszél. Fabiny Tibornak volt ideje fölkészülni. Fabiny Tibor a barátom.” Ezzel a kérdés a részemről el volt intézve. Szerintem teljes joggal került ő a Teológiára, nagyon alaposan bele is

dolgozta magát, tényleg magas szintre jutott el. Egy cikkben valamivel kapcsolatban nemrégiben is hivatkoztam rá.

1989-ben Tibor kapott egy infarktust, és kórházba került, Kláival pedig elmentünk a kórházba meglátogatni őt. Tibor a betegágyon azt mondta nekem: „Laci, én most azt kérem, hogy te légy a helyettesem, mert te nem fúrsz ki.” Az akkori püspökhöz elmentem, hogy most mi legyen? Azt mondta: „El van döntve, mész a Teológiára.” „Akkor én itt és most lemondok az esperességről” – válaszoltam. Így kerültem a teológiai katedrára.

Életemben annyit nem tanultam! Én mindig stréber voltam, de életemben annyit nem tanultam, mint amikor tanítottam. Mert hát a fiatal teológusoknak még csak-csak mondtam valamit, de akkor már elindult a levelező teológia is. És amikor megláttam, hogy egyházunk olyan oszlopos tagjai ülnek velem szemben, akik amúgy különféle grémiumokban vezető tisztségeket töltenek be, mint például Schulek Mátyás⁵³, hát én majd elsüllyedtem ijedtemben. Sose felejttem el, hogy Csonka Géza⁵⁴ egy tanév végén így búcsúztatott: „Azt köszönjük meg, hogy készültél. Láttuk, hogy készültél ránk.” Szóval tényleg rengeteget tanultam. De akkor nem is aludtam sokat, mert még Pilisen voltam lelkész, és eleinte még az esperesség is ott volt. Otthon még vita is keveredett emiatt, mert Szárszóra, a nyaralásra is elvittem a jegyzeteket meg a könyveket, mert hát muszáj volt éjjel-nappal tanulni.

1994 decemberében nyugdíjba mentem, de még másfél évig Pilisen maradhattunk, és helyettes lelkészként szolgáltam. 1995 augusztusában pedig Kőszegre költöztünk az említett kis házba. Ennek ellenére 2007-ig tanítottam a közben egyetemmé lett Evangélikus Hittudományi Egyetemen. De már akkor visszajött Fabiny Tibor, és ott volt Csepregi Zoltán, sőt Korányi András is akkor kezdte egyháztörténeti munkáját.

Én előadó voltam, és az nekem elég volt. A tanári kari ülésekre se jártam. A tanárok közül ma is többel tartom még a kapcsolatot, nem is beszélve a rektorról, Szabó Lajosról. 2007-ben ő is próbált rábeszélni, hogy még maradjak egy kicsit, de mondtam neki: „Nem lehet, Lajos, most már nem. Nekem minden héten messzebb van Kőszeg!” Merthogy az összes órát egy napra tették, így mindig hajnalban indultam, és késő este értem haza. Főleg már a kőszegi évek alatt az azért elég kemény volt: hazai és egyetemes egyháztörténetet tanítani, szemináriumokat tartani, kollokváltatni, satöbbi.

Egyet nem szerettem: vizsgáztatni. Az nem az én kenyerem. Akkor még nem volt divat az írásbeli, csak a szóbeli vizsga. Jól emlékszem, hogy még ki is nevettek engem a teológushallgatók, mert jött valaki, aki nagyon nem tudott semmit, de én megszántam, és mondtam neki: „Na, hát akkor Luther Mártonról, amit tudsz.” De nem tudott semmit. Akkor annyit mondtam: „Na, ez már jeles nem lesz.” Ez aztán elterjedt, és azt mondták, hogy így beszél a Keveházi, és így osztályoz.

Hazai és egyetemes egyháztörténetet is tanítottam nappalisoknak és levelezősöknek. Ha összevetem a két területet, nekem azért inkább mindig a hazai egyháztörténet volt a kedvencem, azon belül is a reformáció, és hát persze a jó öreg Sztárai Mihály⁵⁵. Habár manapság egy tizenkét kötetből álló, német nyelvű sorozatot fordítok csak úgy, amely az egyháztörténet alakjait veszi sorra. A címe *Gestalten der Kirchengeschichte*, azaz az *Egyháztörténet alakjai*, amit még a Kohlhammer Kiadó adott ki 1984-ben. Ez egy szerintem fantasztikusan jó kiadás. Sok olyan személyről is szó van benne, akiről magam is alig hallottam.

Nyugdíjban, de nem nyugalomba vonultan - Kőszeg

Ahogy erről már volt szó, 1995-ben eljöttünk Pilisről, Kőszegre költöztünk. Azért oda, mert Klári édesapja azt mondta: „Kőszegen van az a kis kertünk meg a kis házikó, abba költözzetek, ha nyugdíjba mentek.” Elég rossz állapotban volt ez az épület, úgyhogy nagyon jól jött az a pénz, amit az egyháztól kaptunk. Ugyanis Harmati Béla püspöknek volt egy rendelete, hogy amelyik lelkész kimegy a gyülekezetből, és saját lakásba költözik, az anyagi segítséget kap. Ez tán kétszázezer forint volt, ami akkor óriási összeg volt, nekünk sokat jelentett.

Tulajdonképpen ez eredetileg két szoba volt – mindig az volt hivatalosan a neve, hogy Lusthaus, azaz kerti ház –, a teljes felújítás után lett benne két szoba, egy fürdőszoba, egy konyha és egy előszoba. A fürdőszoba és a konyha kezdetben két almatároló kamra volt. Sokáig az előszobának használt helyiség sem volt meg. Egyszer egy finn lelkész barátom meglátogatott bennünket, amikor is egy óriási vihar kerekedett. A víz betört az ajtón. Azt mondja erre: „Csináltassatok eléje valamit!” S akkor csináltattuk elé ezt az előszobának használt helyiséget. Szép kis előszoba lett, és az aztán meg is

védett bennünket. A jellegzetes kőkerítést, ami még most is áll, még a Wölfel-rokonok építették.

A ház valójában egy kis szigeten állt, a környékbeli lakók csak *meseházikónak* hívták. A Gyöngyös-patakot, ami közreveszi, mivel nagy volt a sodra, kettéágaztatták, és mi az így kialakult szigeten laktunk. Tehát előttünk, mögöttünk volt a Gyöngyös. Klári gyerekkorában a mögöttünk lévő ág még akkora volt, hogy fürödhetett benne, amikor mi odakerültünk, már csak derékig ért. A legnagyobb esőben is csak egy kicsit, egy métert, ha emelkedett, de a két part két-három méter magas volt. A szigetre hátulról egy kis hídon lehetett bemenni. Nem volt nagy, a Skodámat „összehúzva”, nagy nehezen tudtam rajta bevinni, de aztán megcsináltuk előlről a bejáratot.

Békákra nem emlékszem, de rengeteg szúnyog volt. Amikor a lányaink még kicsik voltak, igyekeztünk minden nyáron odamenni. Emlékszem, egyszer Klári volt ott a három gyerekkel, én pedig utánuk mentem, és Márti lányomat nem ismertem meg a szúnyogcsípésektől.

Szóval 1995-ben megkezdtük a kőszegi nyugdíjas éveket, ami egyáltalán nem volt hagyományos értelemben vett nyugdíjas időszak. Úgy kezdődött, hogy a nyolc kilométerrel arrébb levő Nemescsón a lelkész, Hvizslalka György, agydaganatot kapott, nem sokra rá meg is halt. Kellott valaki, aki helyettesíti. Mivel én ott voltam a szomszédban, kaptam egy levelet először Szebik Imrétől⁵⁶, a püspöktől, amelyben megkért, hogy legyek szíves segíteni. Ez 1996 őszében volt. Nemescsóhoz tartozott még Meszlen, Acsád és Kőszegdoroszló is, tehát vasárnaponként négy istentisztelet volt, mellette a bibliaórák, temetések és egyéb szolgálatok. Az alkalmakat magunk között elosztottuk kétfelé, így mindkettőnknek jutott két-két hely. Ezek nem voltak nagy gyülekezetek – csak párszáz lelkesek –, de az alkalmakat akkor is meg kellett tartani. Viszont fantasztikusan lelkes gyülekezetek voltak.

A mindennapos lelkészi teendők mellett voltak építkezéseink is. Először a nemescsói templomot renováltuk, az borzasztó volt nekem. Szinte minden nap ott kellett lennem, mert segélyt kaptunk a felújításhoz, emiatt mindenről számla kellett, és nagyon oda kellett figyelni, hogy rendben menjenek a dolgok. A nemescsói templom után jött a meszleni gyülekezeti ház tatarozása, úgyhogy valami mindig volt ott a környéken.

A kőszegi időszakunk alatt hetekre vissza kellett mennem Pilisre, mert a gyülekezet megkért, hogy segítsek a váratlanul elhunyt Brebovszky János lelkész temetésének elrendezésében, illetve a gyülekezeti munkában. Az nekem sem volt könnyű időszak, mert a nemescsói és a pilisi szolgálatok és feladatok mellett nemcsak a rákos Hvizslalka Gyuriért aggódtam, hanem a feleségemért is. Ugyanis Klári is daganatos beteg lett; Gyurival együtt jártak kezelésre. Klárit Szegeden műtötték, és az a szituáció alakult ki, hogy Kati lányom levitt bennünket Szegedre, de a műtét napjának reggelén nekem vissza kellett jönnöm. Hazafelé előbb még Pesten föl kellett vennem hangfalakat, hogy a meszeni táborba elvigyem, ahol nekem pedig ott kellett lennem. Úgyhogy Kláritól egyszer az orvos meg is kérdezte: „A férje, az soha nem jön?”

Hála Istennek, Klári teljesen meggyógyult. Tudom, hogy sose szereti hallani, de mikor utoljára az orvosnál voltunk, az orvos azt mondta: „Uram, csak a fonalat találtam. Menjenek haza.”

Később kaptam segítséget a nemescsói munkához: először Szakos Csaba volt mellettünk beosztott lelkész – akkoriban segédlelkésznek hívták –, aztán a Szarka házaspár, aztán a Percze házaspár, és a végén a Kalincsák házaspár. Ők végül ott is maradtak.

Közben megkértek, hogy helyettesítsek a kőszegi gyülekezetben, mert megürült a lelkészi státusz. Emellett át kellett vennem a kőszegi iskolalelkészséget is, Ittész János nevezett ki. A még 1899-ben Gyurácz Ferenc által alapított evangélikus iskola az államosítást követően 2001-ben került vissza egyházi fenntartásba. Az tény, hogy a kőszegi iskola az egyházasítást nem akarta, és ezt a helyzetet az akkori lelkész, Kelemen Péter, nem tudta jól kezelni. Így amikor én lettem az iskolalelkész, egy ellenséges légkörbe kerültem. Egy egészen más hangon kellett elkezdni a munkát, sokkal szelídebben, lassabban. És a végén, emlékszem, Horváth Antal, az igazgatóhelyettes azt mondta nekem: „Nézd, én boldog sose leszek az egyházasítástól, de már lojális igen, és azt a te áhítataidnak köszönhetem.”

Az is nagy élmény volt a számomra, hogy amikor vége lett egy-egy kollégiumi bibliaórának, azt mondták nekem ezek a középiskolai srácok: „Hazakísérjük Laci bácsit, hogy még beszélgethessünk.” Most már nem tartjuk a kapcsolatot, de nagyon jóban voltam a tanárokkal, diákokkal. Jó volt.

Aztán a kőszegi helyzet is megoldódott 2004-ben, mert a Baranyay házaspár, Csaba és Erzszi kerültek oda. Nagyon jól csinálják, nagyon szereti őket a gyülekezet.

Ha össze kellene foglalnom, azt mondanám, a kőszegi tizenhat év nem volt igazán nyugdíjas élet, eléggé sok minden összejött abban az időszakban. És akkor még nem is említettem, hogy azok alatt az évek alatt születtek a könyveim esténként meg éjszakánként. Azonban az is érdekes, hogy énnekem most már sokkal erősebb a nosztalgiam Kőszeg felé, mint a kőszegi születésű Klárinak, bár ő jött el onnan nehezebben.

Könyvek

Ahogy említettem, a kőszegi nyugdíjas évek alatt születtek sorra a könyveim. Kemény idő volt az, mert főleg esténként, éjszakánként dolgoztam rajtuk. Az első a sorban a Kunos Jenőről szóló könyv, ami még a misszióval kapcsolatos elköteleződésem volt.⁵⁷ 1991-ben Brebovszky Gyula vezetésével szervezték újjá a Magyar Evangélikus Külmissziói Egyesületet, az EKME-t. Ennek felkérésére írtam meg a Kínában szolgált magyar evangélikus misszionárius, Kunos Jenő életrajzát „*Kit küldjek el?*” címmel; 2001-ben jelent meg. Akkor ünnepeltük a MAHEM, azaz a Magyar Ágostai Hitvallású Evangélikus Missziói Egyesület megalakulásának kilencvenkét éves, és a 2. világháború utáni újjáalakulásának tíz éves évfordulóját. Ebből az alkalomból készült ez a könyv. Még az erlangeni bajor misszióval is felvettem a kapcsolatot, és ők is küldtek hozzá anyagot nekem.

A másik hasonló témakörben született munkámban, a „*Tegyetek tanítvánná minden népet*” címűben, a misszió történetét dolgoztam föl.⁵⁸ Azt hiszem, hogy ez az egyedüli magyar nyelvű missziótörténet, amelyik nemcsak a magyar külmisszióval, hanem tényleg az egyetemes, az egész misszióval foglalkozik. Terray Lászlónak⁵⁹ is elküldtem Norvégiába az anyagot, aki azt írta vissza, hogy ezt tanítani kellene. Persze ezt hosszú gyűjtő munka előzte meg, mert ugye sok-sok anyagot kellett feldolgozni. Igyekeztem az egész két évezredes történetet belesulykolni ebbe a könyvbe.

Aztán a legnagyobb munka talán, amivel a legtöbbet foglalkoztam, az egy magyar reformátor életéről szól, Sztárai Mihályról.⁶⁰ És azt mondhatom, hogy az volt egyben

talán a legterjedelmesebb könyv is. Talán erre kaptam a díszdoktori címet, nem tudom. A készítés során egy egészen új Sztárai-kép bontakozott ki előttem az alatt a több évtizedes kutatói munka alatt, amíg ezzel foglalkoztam. Addig ugyanis mindenki úgy kezelte őt, mint egy sárospataki szerzetest, de kiderült, hogy nem erről volt szó. Ugyanis ő Siklóson tanító volt, tehát civil ember. A Perényi család alkalmazta, a Perényi fiúval kerültek le Páduába, ott tanult egyetemen. Végül nemcsak a tanítvány lett páduai diák, hanem a tanítója is.

Főleg nálunk, az Üllői úti levéltárban kutattam. Az Országos Széchényi Könyvtárban is voltak anyagok, de a mienk többé-kevésbé elég volt. Sólyom Jenő bácsi nagy-nagy segítségemre volt. Emlékszem, amikor először bementem Jenő bácsihoz, akkor ő már félre volt téve, tehát a levéltárban dolgozott az Üllői úton. Mondtam neki, hogy ezzel szeretnék foglalkozni, erre azt válaszolta: „Gyere vissza néhány nap múlva.” Addigra egy hosszú listát állított nekem össze, és avval fogadott. Én azokba beástam magam. De ugye időközben jött az esperesség, így hát ez a kutató munka egy jó ideig félre lett téve.

Érdekes, hogy valahogy most kezdem érezni a visszhangját a Sztáraitól kiderült újdonságnak. Például sokszor kapok meghívókat az ELTE történelem tanszékére – vitadélutánokra, előadásokra satöbbi.

Egyszer Ittzés Jánossal beszélgettünk, hogy már van déli kerületi könyv, van már északi kerületi könyv, miért nincs dunántúli kerületi könyv? Azt mondja János: „Csináld meg!” Ennyi. Így kezdődött el *A reformációtól – napjainkig – Evangélikus gyülekezetek, egyházmegyék, kerületek a Dunántúlon* című kötet szerkesztése.⁶¹ A másik két kerületben a Sólyom Jenő és a Detre János főleg egyedül szerkesztették, de én ezt nem akartam, így János felkért mellém egy szerkesztőgárdát, bár így is elég jól bedolgoztam magam a témába. Megpróbáltuk azt, hogy minden gyülekezetet megkérünk, hogy vagy a lelkész, vagy egy affinitásos ember írja meg a gyülekezet történetét. Ez a módszer elég jól bejött. A kétkötetes könyv elkészülte körülbelül két-három éves, tényleg nagy munka volt. Az első könyvbemutató Győrben volt 2011 júniusában Ittzés János püspöki búcsú-istentiszteletén. A második, pesti bemutatót pedig a Nemzeti Múzeumban, a Lapidáriumban tartottuk.

Aztán azért sok minden más is volt. Sztéhlo Gábor bácsiról is írtam egy kiadványt 2009-ben, amikor születésének a századik évfordulójára emlékeztünk.⁶² Ugyanerre a mintára készült az evangélikus diakonissza, költő, Túrmezei Erzsébet évfordulójára három évvel később az „*Így leszel áldás*” című könyvecske.⁶³ Ő ugyanis 2012-ben lett volna száz éves. Próbáltam egy másik, sokkal kisebb könyvecskében megírni a diakónia történetét a kezdettől végig. Ez 2010-ben jelent meg „*Irgalmasságot akarok*” címmel.⁶⁴ Még ugyanabban az évben volt a győri szeretetház száz éves, és megkeresett a vezetője, hogy ugyan nem írnám-e meg a száz éves történetüket. Ekkor született meg az *Isten nagy dolgokat kicsiny kezdetből szokott elindítani* című kiadvány.⁶⁵

Egyéb felkérések is jöttek. Az EKME Külmissziói Kiskönyvtár sorozatában jelent meg a báró Podmaniczky Pálról írt könyvem 2006-ban.⁶⁶ Az EKME megrendelésére írtam, Ihrig Dénes, az egyesület akkori világi elnöke kérte tőlem. Így elkezdtem „Podi” bácsi családtörténetét, életét feldolgozni. Ő többek között a Teológián gyakorlati teológiát tanított, és a régebbi hallgatói mesélték, hogy Podi bácsi órái tulajdonképpen missziótörténetekből álltak. Kétségtelen, hogy a missziótudomány feldolgozásában és annak kifejtésében úttörő volt hazánkban és egyházunkban. Disszertációjának címe is ez volt: „A missziói tudomány vázlata.”

2009-ben volt a pilisi templom 225 éves. Ebből az alkalomból a gyülekezet kiadott egy ünnepi kiadványt „*Szolgáljatok az Úrnak örömmel..., menjetek be kapuin hálaénekek!*” – *A 225 éves pilisi evangélikus templom története* címmel. Pángyászky Ágnes, az egyik akkori lelkész és a könyv szerkesztője kért meg, hogy írjam meg a Pilisi Evangélikus Egyházközség történetét a második világháború végétől napjainkig.

Kőszeg az én életemben azért is fontos, mert – ha szabad így mondani – ott értek be a „könyvgyümölcsök”, vagyis hogy ott íródtak. Igaza volt szegény Klárinak, amikor azt mondogatta nekem: „Ha nem vagy itthon, azért nem beszélsz velem, ha itthon vagy, akkor meg a könyvek miatt nem”. Én ott, Kőszegen tényleg sokat foglalkoztam az írással. Sok estém, éjszakám ráment a dolgokra, de lettek könyvek egymás után.

Luther-kabátban

Bár papgyerekként nőttem fel, tehát a templomhoz mindig közel, és ha szabad így mondanom, a Bibliához is, de nekem nem volt személyes olvasmányom a Biblia talán 17 éves koromig. Ezt őszintén meg kell mondanom. És ahogy korábban említettem, amikor kórházba kerültem a szívizom-gyulladással, akkor az Asbóth Laci nevű barátom meglátogatott, akivel még a nagyváradi hadapródiskolából ismertük egymást. Akkor ő már a budavári gyülekezetben beteglátogatói szolgálatot is végzett, így jutott el hozzám is a kórházba. Hozott nekem egy Bibliát. Akkor kezdtem a Szentírást intenzíven olvasni, és attól kezdve, úgy remélem, nem tettem le. Számomra nemcsak munkaeszköz, hanem forrás is lett egy életen át.

Néha úgy érzem, hogy „eldugulok”, ilyenkor kevésbé hat rám az üzenet, néha pedig jobban kinyílik, de fontos tartó erő is. Klárival naponta reggel-este együtt olvassuk. Van egy kis áhítatos könyvünk – a német nyelvű Neukirchenes Kalender 2016-os kiadása, amit Labossa György szombathelyi lelkésztől, egyházunk diakóniai bizottságának elnökétől kaptunk –, esténként azt még hozzátesszük a Bibliához és azzal együtt olvassuk, reggel pedig csak úgy, önmagában az *Útmutató* alapján.

Nem is tudnám megmondani, hogy a lelkészi szolgálatom során hány igéről prédikáltam már templomi szószékről, vagy temetésen, esküvőn, keresztelésen. Elgondolkodtató: az aktív években évi száz-százhusz temetés! És mondjuk, ha ketten voltunk is a szolgálatokra, és ha csak a felét végeztem is ezeknek egy évben, de azt is beszorozva 37-tel, nem kis számot kapunk. Ami ugyanannyi családot jelent, akikkel leültem, hogy mindent átbeszéljünk. Szóval ez nem volt könnyű dolog. Arról nem is beszélve, hogy Pilsen a temető mellett száz méterre sincs a vasút, dübörgött a vonat, és akkor még nem volt hangosító. Voltak különösen is nehéz temetési szolgálatok. Egyszer életemben temettem férjet és feleséget egyszerre. Két koporsó. Olyan is volt, hogy – az se volt könnyű – a koporsó egyik oldalán a család egyik része, a másik oldalán a család másik része állt egymással szemben.

Amikor 2007-ben meghalt a Fabiny Tibor, akkor Tibor fia hívott föl, hogy prédikáljak a temetésen. Kérdeztem tőle, hogy annyi püspök és lelkész kolléga van, miért pont engem kérnek. „Mert te voltál a legjobb barátja” – mondta. Így prédikáltam azon a búcsúztatón is.

Az a helyzet, hogy egyszer írtam egy levelet Krámer Gyurinak, az egyik pilisi utódunknak, amelyben azt kértem, hogy temessen majd el, és a textusom Mikeás 7,8 legyen: „Elestem, de felkelek.” Mert ebben mind a kettő benne van, ami számomra nagyon lényeges.

De beszéljünk inkább az esküvőkről! Azt már mondtam, hogy a rekordom nyolc esküvő volt egyetlen délután Békéscsabán. Az egyik legemlékezetesebb egy pilisi esküvő volt, Jansik Csabáé. Egy finn lányt vett feleségül, és az volt a kívánsága, hogy a kontiolahti és a pilisi lelkész áldja meg őket. Úgyhogy Seppoval közösen végeztük a szolgálatot. Utána pedig egy falura szóló meg ifjúságra, meg gyülekezetre szóló lakodalom volt. És ők azóta is kint élnek Finnországban.

Én adtam össze a lányaimat is. Édesapaként az nagyon nagy érzés volt. Szóval tényleg úgy van, hogy az ember olyankor attól tart, hogy egyáltalán el tudja-e mondani azt, amit szeretne, vagy el kellene mondani. Sőt Kati lányomnak a Sára lányát, akit még én kereszteltem, én is eskettem. És az ő a kisfiát, a dédunokámat is én kereszteltem Szegeden.

És ha már az esküvőknél tartunk. Még a hetvenes években voltak olyan finnországi üdüléseink, ahova az egyházon keresztül lehetett kijutni. Egyszer a Szebik házaspár, a Virág házaspár, és a Keveházi házaspár mehettek. Emlékszem, ott mondta Klári azt, hogy „Ha még egy szaunát mutatnak, hazamegyek!” Amikor megérkeztünk, egy esperes fogadott bennünket, és elmondta a programot. Hárman három felé lettünk beosztva. Akkor fölállt Virág Gyula, és előadást tartott arról, hogy „Mi már a szocializmusban élünk, és lehangyunk benneteket.” Egy évvel később Káldy azt kérdezte tőlem: „Mondd, mi lehet annak oka, hogy akarom küldeni a Virág Gyulát Finnországba, és nem akarják fogadni?” Hát aztán elmondtam a Káldynak, hogy ez lehet az oka.

De mi nagyon jól éreztük magunkat. Emlékszem, hogy Szebik Imrééket még a hét elején meghívta a házigazdájuk egy lakodalomba. Imre egész héten mondogatta: „Hú, Laci, hétvégén lagziba megyünk!” Vasárnap aztán látom Imrét a templomban, holt fehér, nyúzott. „Mi van, Imre?” – „Hagyjad – azt mondja –, egész éjjel tejet ittam!” Ugye mert Finnországban volt egy ébredési mozgalom, sőt alkoholelles mozgalom, akik egy korty alkoholt nem ittak, és még a lagziban is tejet ittak. Persze volt a másik része,

amelyik megitta a magáét, akik viszont nem voltak hozzászokva... Emlékszem, amikor Pilisen kivittük a finneket a pincékbe, többeknek már egy pohár bor után csillogott a szemük. De szép volt, jó volt. Nagyon szerettük őket is, meg ezt a lehetőséget is a finneknél.

Húvösvölgyben

Kőszeget tizenhét év után hagytuk ott. Nem volt könnyű elköltözni, főleg Klárinak nem. De egyre öregedtünk, és nekem az a véleményem, hogy egyszer eljön az az idő az ember életében, amikor hiába van saját háza, egyszerűen nem megy már fenntartani a dolgokat, nincs hozzá energia. Ez az egyik. A másik: mi Kőszegen laktunk, a lányaink pedig Szegeden és Pilisen. Ez a távolság már sok volt. „Ha Pestre jöttök, egész más lesz a helyzet” – mondták.

Így aztán ez a kettő összejárt, mi pedig jelentkezünk ide, a húvösvölgyi otthonba. Igaz, hogy évekig vártunk, de aztán 2011 októberében ide költözhattünk. Akkor még Vali lakott ebben a lakásban, de a szomszéd „egyes” apartman megüresedett, ő pedig felajánlotta, hogy oda átmegy, mi pedig beköltözhattünk ebbe a „kettesbe”. Tehát ővele itt is folytatódik a régi barátság.

Ha visszatekintek az életemre, elmondhatom, nagyon sok minden történt ez alatt a nyolcvannyolc év alatt. Volt részem nagyon sok örömben és áldásban, és voltak próbatételek is. Külön ajándék, hogy megélhettük a hatvanadik házassági évfordulónkat, amit itt, a Húvösvölgyben ünnepeltünk az egész családdal és Krámer Györgyék szolgálatával. Szép alkalom volt.

De összegzésül elmondhatom, hogy ahogy a Jelenések könyvében a 15. fejezet 4. versében olvassuk, nem rólunk szól ez az egész történet. *„Ki ne félne téged, Urunk, és ki ne dicsőítené a te nevedet, hiszen egyedül te vagy szent: mert a népek eljönnek mind, és leborulnak előtted, mert nyilvánvalóvá lettek igazságos ítéleteid.”*

Jegyzetek

¹ **cipszerek** (szepességi szászok): eredetileg a Szepességben élő, németajkú népcsoport, nevük a német Zips (Szepes) szóból származik. A tatárjárás után IV. Béla király telepítette le őket. A 18. században kaptak letelepedési jogot Erdélyben és Kárpátalján is (legnagyobb számban az ún. teréziánus betelepítés csúcspontján, a 1760-as években érkeztek ide). Közjogi és gazdasági helyzetüket V. István király szabadságlevele (1271), majd Károly Róbert 1312-es és 1328-as kiváltságlevele erősítette meg. Összegyűjtött törvényeiket 1370-ben foglalták írásba (Zipser Willkühr). (Forrás: Demkó Kálmán: A szepesi jog keletkezése, viszonya országos jogunkhoz és a németországi anyagokhoz. In: *Értekezések a Történettudományok Köréből*, MTA kiadása, Budapest, 1891.)

² Evangélikus Énekeskönyv 96. sz. ének. Szerző: Heinrich Albert (1604–1651)

³ **Raffay Sándor** (1866–1947): evangélikus teológiai akadémiai tanár Pozsonyban, a bányai evangélikus egyházkerület püspöke, 1939-től felsőházi tag, egyházi író, teológus, költő, műfordító, hittudós. Az Újszövetség szakértőjévé vált, a reformátusokkal együtt teológiai szaklapot adott ki. Fő műve, az Újszövetség-fordítás többször megjelent nyomtatásban. Hitterjesztő írásai közül különösen a sok kiadást megélt konfirmációs káté volt ismert. 1908-ban elfogadta a Pesti Evangélikus Egyház meghívását, és innen, a Deák téri gyülekezetből választották meg 1918-ban a bányai egyházkerület püspökének; e tisztséget huszonhét éven keresztül töltötte be. A Raffay által kidolgozott új énekesverses istentiszteleti rendet 1936-ban vezették be országosan; némi módosítással ez képezi a mai evangélikus liturgia alapját is. Püspökségének utolsó éveit a második világháború végére estek. Az idős, lábára megbénult püspök határozottan és példaadással állt ki egyháza és a keresztény értékek mellett. 1945 júniusában Raffay püspök idős kora, betegsége és a fokozódó baloldali hatalmi nyomás miatt lemondott tisztségéről. Utolsó hivatalos tevékenységként 1945 szeptemberében beiktatta utódját, Ordass Lajost a bányakerületi püspöki tisztségbe. (Forrás: Czenthe Miklós: „Sziklából vágott ember”. In: *Evangélikus Élet*, 2007. november 18., <http://evangelikuselet.hu/phocadownloadpap/2007/2007-46.pdf>)

⁴ **Ordass Lajos** (1901–1978): evangélikus püspök. Teológiát Budapesten, Wittenbergben és Sopronban tanult, 1924-ben szentelték lelkésszé. Több helyen szolgált, volt esperes is. 1941-től Budapesten kelenföldi lelképásztor, 1945. augusztus 15-től a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke. Szembeszállt az egyházi iskolák államosítását követelő törvényjavaslattal. 1948. augusztus 24-én házi őrizet alá helyezték, de ezt rövidesen feloldották. Szeptember 8-án letartóztatták, és koholt vádak alapján bíróság elé állították. Két évi fegyházra, továbbá öt évi hivatalvesztésre ítélték. Budapesten, Szegeden és Vácott volt fogoly. 1950. május 30-án szabadult. A Magyarországi Evangélikus Egyház Külön Fegyelmi Bírósága 1950. április 1-jén – az állami ítélet alapján – püspöki hivatalából való elmozdításra ítélte. 1956. október 5-én a Legfelsőbb Bíróság „bűncselekmény hiányában” semmisnek nyilvánította az 1948. évi elmarasztaló ítéletet, október 8-án a Magyarországi Evangélikus Egyház Egyetemes Bírósága is hatálytalanította korábbi ítéletét, Ordassot rehabilitálta. 1956. október 31-én Dezséry László lemondása után a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöki hivatalát vezette. 1958. június 24-én azonban ismét eltávolították az egyházkerület éléről. Ettől kezdve haláláig visszavonultan élt Budapesten. 1957 nyarán az Evangélikus Világszövetség minneapolis-i nagygyűlése a világszervezet alelnökévé, 1963-ban Helsinkiben elnökségének tiszteletbeli tagjává választotta. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon; <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html//ABC11371/11469.htm>)

⁵ **Sarepta (mai nevén Sarepta Budai Evangélikus Szeretetotthon Idősek és Fogyatékos Személyek Otthona):** Sztelho Gábor evangélikus lelkész által 1951-ben alapított fogyatékos gyermekek otthona. A Budapest-Pesthidegkúton ma is működő intézmény jelenleg a fogyatékkal élők otthona mellett idősek otthona is működik. (Forrás: www.sarepta.hu)

⁶ **Hortobágyi kényszermunkatáborok:** 1950 és 1953 között mintegy tízezer ártatlan embert családotól hurcoltak a Hortobágyon, a Nagykunsgában és a Hajdúságban létesített, szigorú rendőri őrizet alatt tartott kényszermunkatáborokba. Az akció országosan 1950. június 23-án kezdődött, az elhurcoltakat önkényesen, bírói ítélet nélkül válogatták ki. A táborokat végül 1953 késő őszen számolták fel, a táborlakók azonban nem mehettek vissza eredeti lakhelyükre és nem kapták vissza az elkobzott vagyonukat. (Forrás: <http://www.hortobagyideportaltak.hu/>)

⁷ **Sztechlo Gábor** (1909–1974): evangélikus lelkész. 1944 tavaszán, a zsidó lakosság magyarországi gettósításának majd deportálásának kezdetén azzal bízta meg egyháza, hogy a református egyház Jó Pásztor Egyesületén keresztül szervezzen mentőakciókat, elsősorban gyermekek számára. Ő néhány hét alatt harminckét gyermekotthont hozott létre illegálisan, lakásokban, kisebb-nagyobb családi házakban, villákban a Nemzetközi- és a Svájci Vöröskereszt anyagi támogatásával. Ezekben az intézetekben mintegy 1500 gyermek, s az őket ellátó körülbelül 500 felnőtt lelt menedéket. Cselekedeteiért 1972-ben megkapta a jeruzsálemi Yad Vashem Intézettől a Világ Igaza címet.

A háború után Sztechlo Gábor az árvákat nem engedte szélnek, hanem – immár legálisan – továbbra is otthont adott a számukra, sőt rajtuk kívül más árvát, elhagyottat, kibombázott gyereket, örökre vagy ideiglenesen szétszakadt családok gazdátlanjait is befogadott. Ezt a tevékenységét 1951-ig folytathatta, ekkor intézetét államosították. (Forrás: <http://sztechloalapitvany.hu/rovidelatrajz.pdf>)

⁸ **Gaudiopolis** (Örömváros): gyermekköztársaság a Sztechlo Gábor által vezetett zugligeti Pax Gyermekotthonban 1945 szeptembere és az otthon államosításának, illetve megszüntetésének éve, 1950 között. Sztechlo irányításával önfenntartó gyermektársadalom alakult ki, melynek célját így fogalmazta meg: „*Krisztus evangéliumának szellemében társadalmi korlátokat megszüntetve, önálló, öntudatos, önismeretre és önbírálatra törekvő, gyakorlatilag ügyes és elméletileg képzett magyar embereket nevelni*”.

Gyermekekből (16-17 éves fiatalokból) álló „kormány” vezette Gaudiopolist, az „államot” amely a Pax Szociális Alapítvány területén és keretein belül működött. Szabad és titkos választások útján bízták meg funkciójával a miniszterelnököt, a kultusz-, pénzügy-, munkaügyi- és belügyminisztert. Mindegyiküknek voltak helyettesei, államtitkárai, akiket maguk neveztek ki. A munkaügyi miniszter tervezte a munka beosztását, a kultuszminiszter versenyeket, színelőadásokat szervezett, felelős volt a faliújságért, míg a belügyminiszter nyomozott az esetleges „bűnügyekben” vagy kihágások esetén. A gyerekek a tanulás mellett iskolát, sportpályát építettek, gyümölcsöt termesztettek, műhelyekben dolgoztak. Maguk szervezték kulturális programjaikat, könyvtárat alapítottak. Pénzüik a Gapo-dollár volt, árfolyamát a villamosjegy ára határozta meg. A gyermekköztársaságnak alkotmánya és törvényei is voltak, valamint teljes vallásszabadságot valósítottak meg. Rendelkeztek saját vicclappal is, a Gapo Matyival. (Forrás: Havasi Ferenc: Sztechlo Gábor. <http://havasi.sed.hu/sztechlo>)

⁹ **Fiúk városa** (Boys town) fekete-fehér, amerikai filmdráma, 1938. Magyarországi mozi premier 1939. február 20. Rendező: Norman Taurog, főszereplő(k): Spencer Tracy, Mickey Rooney. Tartalom: Flanagan atya, az idealista pap iskolát vezet fiatalok számára. A film az eredeti történetért Oscar díjat nyert. (Forrás: <http://ifdb.hu/film/adatlap/6664/fiuk-varosa/>)

¹⁰ **Weiss Manfréd:** (1857–1922) gyáriparos, a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének egyik alapítója (1902) és alelnöke, a főrendiház tagja (1916–18). 1882-ben bátyjával konzervgyárat, 1892-ben Csepelen tölténygyárat alapított, s az I. világháború idejére az Osztrák-Magyar Monarchia egyik legnagyobb hadiszállítója lett. A trianoni békeszerződés után termékszerkezet-váltásra kényszerült, mezőgazdasági kisgépeket, kistömegekkel stb. gyártott, 1920-ban Csepelen posztógyárat alapított.

1945 tavaszán. Weiss Manfréd egyik rokona a zugligeti villáikat felajánlotta fel a Sztechlo Gábor védelme alatt álló árva gyerekeknek. (Források: Magyar Nagylexikon, Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2004., XVIII. kötet; <https://hu.wikipedia.org/wiki/Gaudiopolis>)

¹¹ **duális képzés:** A szakképzés olyan rendszere, melyben iskola és vállalat együttesen járul hozzá a tanulók szakképzéséhez. Az állam csak a szakmai elméleti oktatási kötelezettséget, feltételeinek biztosítását vállalja. A gyakorlati oktatás a gazdálkodó szervezetek (vállalatok, magánmunkáltatók, vállalkozók, költségvetési szervek, szövetkezetek, kisiparosok, kereskedők stb.) feladata. (Forrás: http://www.kislexikon.hu/dualis_kepzes.html)

¹² **Horváth Ádám** (sz. 1930.): Kossuth-díjas magyar tévérendező, egyetemi tanár. Nagypapja a világhírű író, Molnár Ferenc volt, édesanyja Sárközi (Molnár) Márta. A háború után, öccsével együtt a Sztechlo Gábor által alapított Gaudiopolisba (Örömváros) került, ahol a „Gyermekköztársaság” kikiáltásakor kultuszminiszteri tárcát kapott a Keveházi László által vezetett „kormányban”.

1952-1956 között a Honvéd Művészegyüttes énekkari tagja és karvezetője volt. Felsőfokú tanulmányait a gödöllői Agrártudományi Egyetemen kezdte, majd a Színházművészeti Főiskolán diplomázott 1965-ben. 1958-tól a Magyar Televízió munkatársa, 1967-től a művészeti főosztályának vezető rendezője, 1994-1995 között pedig a Magyar

Televízió elnöke volt. A Színművészeti Egyetemen (1990-ig Színművészeti Főiskolán) 1968 óta tanít. 1983 óta egyetemi tanár, 1994-2002 között rektorhelyettes, 2005 óta emeritus professzor. (Forrás: MTI Ki kicsoda (szerk. Hermann Péter), Magyar Távirati Iroda, 2008.)

¹³ **Ki nyer ma?:** a Magyar Rádió komolyzenei vetélkedő műsora 1969-2007. között. Vezető műsorvezetője és szerkesztője 38 éven át Czigány György volt. Az élő adást, melyen generációk sora pallérozta zenei műveltségét, minden nap délben, a budapesti Astoria szálló halljából közvetítették.

¹⁴ **Bárczay Gyula** (1931-2008) református teológus. Édesapja, id. Bárczay Gyula (1900-1954) földbirtokos volt, az ország legnagyobb ménesének tulajdonosa, aki a háború utolsó évében az orosz csapatok elől kimenekítette a ménes 500 tenyészlovát nyugatra, majd a harcok végén épségben visszahozta a ménest hazájába, amiért állami kitüntetést kapott. Ennek ellenére 1948-ban az egyik hortobágyi kényszermunkatáborba deportálták falujából, Tiszaroffról. Fia, ifj. Bárczay Gyula Sztrehlo Gábor Gaudiopolisában nevelkedett 18 éves koráig, majd a Sárospataki Református Kollégiumban kezdett teológiát tanulni. Tanulmányait 1955-ben lelkészi oklevéllel Budapesten fejezte be. Az 1955-ös Hitvalló Nyilatkozat aláíróinak egyike. Magyarországot az 56-os forradalom után hagyta el. 1957 elején Baselbe került, ahol Barth tanítványaként 1959-ben doktorált teológiából. 1960-tól a Basel melletti Therwilben református lelkész, 1970-től esperes. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem alapító tagja, 1986-tól elnöke.

(Források: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:mQXOE8v2NAJ:mek.oszk.hu/04000/04038/html/b.htm+&cd=10&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>, *A levél – a svájci magyar nyelvű protestáns gyülekezet értesítője*, 53. évf. 1. 2008. augusztus, Viczián Zsófia: *Múltat fabrikálni – egy nemesi genealógia a szocializmusból; Aetas*, 23. évf. 2008. 3. szám, 171-183.)

¹⁵ **Outi Karanko-Pap:** lektor, nyelvtanár. Édesapja, Jouko Karanko evangélikus lelkész 1934–35-ben soproni ösztöndíjas volt, így került a család Magyarországra. Outi Karanko-Pap 1970-1982 között a Debreceni Egyetem, majd 1982 és 2000 között az ELTE lektoraként tanított finn nyelvet. A finnbarátokat összefogó, aktívan működő Kalevala Baráti Kör alapítója és elnöke. A lektori munka mellett műfordításokat is készített, többek között magyar népmesékből és Örkény István műveiből. Emellett a Finn nyelvkönyv 1-2 (Budapest, 1985) című tankönyv egyik szerzője is. 1982-ben a finn Oroszlán érdemrend első fokozatával, 2007-ben a Magyar Köztársaság Lovagrendjével, 2009-ben pedig a finn Fehér Rózsa érdemrend első fokozatával tüntették ki. (Forrás: <http://www.finland.hu/public/default.aspx?contentid=159585&contentlan=28&culture=hu-HU>)

¹⁶ **Friedrich Born** (1903-1963): a Svájci Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának főtitkára Budapesten 1944–45-ben. Friedrich Born 1944 májusában érkezett Budapestre. 1944 májusától 1945 januárjáig ezrével bocsátott ki vöröskeresztes menleveleket Budapesten. A fővárosban és környékén több ezer zsidót mentett meg a deportálástól és a halálmenetektől. További négyezer zsidónak adott munkáltatói igazolást, megmenekítve ezáltal őket a deportálástól. Több mint 60 zsidó intézményt helyezett vöröskeresztes oltalom alá, 70 ezernél is több zsidó gyereknek és árvának teremtett otthont. Szorosan együttműködve dolgozott a többi semleges diplomáciai misszióval, több tucat vöröskeresztes házat állított föl. Budapesten mintegy 11-15 ezer zsidó köszönheti neki életét. (Forrás: Embermentők. <http://pincus.lauder.hu/dokumentumainbol/embermentok.htm>)

¹⁷ **Raoul Wallenberg** (1912-1947 (?): svéd diplomata, 1944–45-ben a svéd kormány különleges megbízottja Budapesten. Több mint 30 ezer magyar zsidónak adott ki diplomáciai papírokat, ezzel megakadályozva, hogy a nácik deportálják és az auschwitz-birkenai haláltáborban meggyilkolják őket. Önkéntesekből alakult csapatával zsidók ezreit mentette meg a halálmenetektől, tucatjával állított föl védett házakat Budapest több pontján. Fáradhatatlanul óvta a védett házakat a nácik és a nyilaskeresztesek támadásaitól. 1945 januárjában Raoul Wallenberget az oroszok letartóztatták, majd nyoma veszett. (Forrás: Embermentők. <http://pincus.lauder.hu/dokumentumainbol/embermentok.htm>)

¹⁸ **Református Egyetemes Konvent „Jó Pásztor” Misszió albizottsága:** Az 1930-as évek második felében a szélső-jobboldal előretörése után, német nyomásra megindult Magyarországon a belső izgatás elsősorban a zsidóság ellen is, és sorra születtek az úgynevezett „zsidótörvények”. Ennek következtében a református egyházban a mentőakciók egyre határozottabbakká váltak. A folyamat részeként 1942. október 20-án a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Muraközy Gyula lelkész, konventi missziói előadó

elnöklete alatt és Éliás József igazgató lelkész vezetésével megalakította a Jó Pásztor Bizottságot. Ennek eredeti célja a zsidóságból áttért református egyháztagok lelkigondozása, és az erre rászorulóknak szociális és karitatív gondozása volt. A *misszió* címszó alatt tevékenykedett, de valójában mindinkább az embermentés lett a tényleges feladata és tevékenysége. A Jó Pásztor Bizottság működésének eredményeként például mintegy húszezren mentesültek a sárgacsillag viselése alól. Deportálások alól mintegy hatvanezer ember életét tudták a különböző akciók megmenteni. Az evangélikus egyház nem hozott létre hasonló szervezetet, hanem ide delegálta Sztelho Gábort, aki a Jó Pásztor Bizottság égisze alatt végezte mentő tevékenységét. A Jó Pásztor Bizottság 1950-ben szűnt meg. (Forrás: http://zsinatilevtar.hu/files/37_15.pdf)

¹⁹ **Szikszai Béni** (1909-1985): a Bethánia Egylet főtitkára 1939-1949 között. Abonyban született, kereskedelmi iskolában érettségizett. Amikor édesanyjától kapott egy Bibliát, „*azt mondtam, hogy ami ebben a könyvben írva van, az igaz, és én erre ráteszem az életemet.*” 1930-ban a Bethánia CE Egylet utazó titkára lett, későbbi apósával, Sallai Istvánnal, aki a Bethánia főtitkára volt 1939-ig, igen szoros baráti kapcsolatba került. 1949-ben, amikor a Bethánia Egyesületet megszüntették, a Református Konvent megbízta az evangélikációs bizottság vezetésével, azonban 1950-ben társadalom- és államellenesnek ítélték ezt a munkát, és Szikszai Bényt ettől kezdve több mint negyedszázadon keresztül nem alkalmazták az egyházában. Előbb aicsúti parasztnál vállalt bémunkát, majd favágó lett a göböljárás-pusztai erdőgazdaságban. 1976-ban a Református Egyház vezetői visszahívták az evangélikációs szolgálatba, amelyet azután haláláig végzett. Rendszeresen tartott bibliaórákat a pestlőrinc-erzsébetlepi gyülekezetben, amelynek főgondnoki tisztét is vállalta. (Források: <http://www.parokia.hu/lap/f-e-n-y-s-u-g-a-r/ujzag/cikk/mutat/4651/?i=657>, http://www.bibliaszov.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=51:szikszai-beni-szaz-eves- lenne&catid=4:tanulmányok&Itemid=28)

²⁰ Szikszai Béni: *Ahogy én láttam - Feljegyzések a 20. századi magyar ébredéstörténetéről.* Koinónia Kiadó, 2015.

²¹ **Bethánia Egyesület:** A CE Szövetséget Francis E. Clark, portlandi presbiteriánus lelkész indította el gyülekezetének 58 fiataljával, akik 1881.febr.2-án nyilatkozat aláírásával arra kötelezték el magukat, hogy Megváltójukat, Jézus Krisztust akarják életükkel szolgálni, és ebből a célból egy keresztyén ifjúsági szövetségben együtt kívánnak munkálkodni. A mozgalom első célkitűzése az ifjúsági misszió, azon belül pedig azzal az elhatározással indul, hogy megtartsa a hitre jutott fiatalokat a gyülekezetben és a hitben. A CE Szövetség gyorsan elterjedt először Amerikában, majd az egész világon. Magyarországon 1900-ban Szabó Aladárné először egy gyermekszövetséget alapított. Szabó Aladár, dr. Kecskeméthy István teológiai tanárok és mások 1903-ban alapították meg a Bethánia Egyletet, és kérték annak felvételét a CE Világszövetségbe. A Bethánia Egylet, bár megalakulásában az említett lelkészek döntő szerepet játszottak, alapvetően mindig laikus mozgalom volt. Igyekezett a CE mozgalomra jellemző módszereket (evangelizációk, konferenciák, csendesnapok, bibliaórák, vasárnapi iskolai munka, személyes lelkigondozás stb.) nálunk is meghonosítani. Az Egylet célja: a keresztyén könyörülő szeretet gyakorlása és az igazi keresztyén élet felvirágoztatása. A Bethánia Egylet csoportjai (Szabolcs, Borsod, Dél-Magyarország, Budapest és környéke) ébredési góccokká váltak. 1950-ben politikai nyomással a Bethánia Egyletet feloszlatták. 1990. március 31-i dátummal Bethánia CE Szövetség néven – mint a Bethánia Egylet jogutódját – társadalmi szervezetként újra bejegyezték, és még abban az évben újra felvételt nyert a CE Világszövetségbe. (Forrás: <http://www.parokia.hu/lap/bethania-ce-szovetseg/cikk/mutat/bemutakozas/>)

²² **ébredés:** a 19. századi protestáns teológusok racionalista, bibliakritikus, teológiai liberalizmust képviselő nézeteivel szemben Európa-szerte – Magyarországon első jelentős hullámában a századfordulón – kibontakozó, a református egyházi élet megelevenedését szolgáló mozgalom. Célja, hogy a hittételek pusztá elfogadása, az egyházhoz tartozás társadalmi kötelezettségnek tekintése, valamint a szertartásokon történő tradicionális részvétel helyett öntudatos, elkötelezett és érzelmileg motivált keresztyének közössége legyen a református egyház. Az ébredési mozgalmak – nem csak Magyarországon – jellemzően a hivatalos egyháztól bizonyos távolságot tartó egyesületek belmissziós tevékenységében (evangelizációk, vasárnapi iskola, konferenciák) bontakoztak ki. A Bethánia CE Szövetség jelentős szerepet játszott az ébredés evangelizációs, missziós tevékenységeiben, de még számos evangéliumi, élő hitű szervezet tevékenykedett benne igen aktívan, például a Soli Deo Gloria, a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség, a Lorántffy Egylet, a Keresztyén Ifjúsági Egylet.

Az ébredési mozgalom a második világháború után erőteljes fellendülésnek indult. Az elsősorban a Bethánia Egylet által újraindított belmissziós, tevékenység jelentős kelet-magyarországi kiterjedtségét segítette a debreceni teológushallgatók aktív utaztatása, akik 1945-1949 között evangelizációs körutakon járták be a keleti megyék falvait (Vaja, Mándok, Lónya, Tiszabездés, Tiszakerecseny, Komoró központokkal). Főleg nyáron, de egész

évben konferenciák és evangélizációk sora követte egymást, esetenként az országban egyszerre nyolc-tíz helyen. A nyári táborok legtöbbször Tahiban, Berekfürdön, Miskolc-Tapolcán és Alcsúton zajlottak. 1947 nyarán Tiszakerecsenyben és Berekfürdön is konferencia volt. Ugyanakkor az evangélikus egyházban is megindult a lelki újjáépítés, az evangélizációs, hitébresztő, hiterősítő szolgálat. „Csepregi Béla lelkész vezetésével az *Élő Víz* című hetilap az elevenedő gyülekezeti tagokat szólította meg. Sok ébresztő igehirdető (Sréter Ferenc, Balikó Zoltán, Józsa Márton, Káldy Zoltán stb.) lelkész, és világiak is (Mády Zoltán tanár, Reök Iván, Kneffel Pál és Szalay Károly orvosok) bizonyágtevő szolgálataikkal közösségi együttléteken, konferenciákon szinte felrázták, megmozgatták a népegyházi kereteket. Az evangélikus belmissziói otthonokban (Gyenesdiás, Fót, Répcelak, Piliscsaba, Tahí stb.) „csendesnapok”, hiterősítő hétvégék, bibliatanfolyamok követték egymást. A gyülekezetekben pedig evangélizálói igehirdető-hetek sorozatain ébresztették a lelkeket. (...) A diakonissza egyesületek munkája is kiterjedélyesedett. Csupán a budapesti Fébé Diakonissza Egyesületnek 200-nál több tagja végzett kórházi ápolói, szeretetszolgálati vagy gyülekezet-gondozási feladatot”. (Források: Csohány János: Simai Erdős József. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2009. 12. évf. 3. szám; Árgyelán Erzsébet: Ébredéstörténet a Magyarországi Református Egyházban 1945 és 1950 között. Események a Bethánia körül 1945 és 1950 között; <http://www.parokia.hu/publikacio/cikk/103/oldal/11/>, Bence Imre: Az evangélikus egyház (1945–1989). In: Kolléga Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században. II. kötet*, Babits Kiadó, Szekszárd, 1996–2000. p. 407.).

²³ **Kapernaum Evangélikus Üdülő, Szeretetotthon és Konferenciatelep**, Gyenesdiás. A Keszthely és Hévíz szomszédságában található településen lévő evangélikus diakóniai intézmény a Genezáreti-tó partján fekvő városról, Kapernaumról kapta a nevét. A házat – nyaralónak szánva – a tizenkilencedik század végén építtette dr. Bitá Dezső győri bencés egyetemi tanár. A gyümölcsösből és nyaralóból álló ingatlant 1933-ban vásárolta a Magyarországi Evangélikus Egyház azzal a céllal, hogy a teológus ifjúság „nyaralója” legyen. Kezelője kezdetben a Teológus Otthon volt, majd 1942-ben az Országos Egyházhoz került. Az első – nem lelkészek számára tartott – konferenciát 1942 tavaszán rendezték lányok részére, népfőiskola néven. Ezt egyre több követte, s az üdülő már nem nyaraló volt, hanem konferenciák, evangélizációk központja. A második világháború után még nagyobb erővel folytatódott a programok: leány- és fiútanfolyamok, ifjúsági, asszony-, férfi-, pedagógus- és diákkonferenciák, vasárnapi iskolai vezetői tanácskozások és lelkészkonferenciák is. A mozgalmas életet jelzi, hogy például 1949-ben 24 különböző konferenciának, illetve tanfolyamnak adott otthont a Kapernaum. Az intézmény falai közé először 1953-ban költöztek nyugdíjas lelkészek, s ezzel az egykori üdülő és konferenciaközpont szeretetintézménnyé vált. (Forrás: <http://www.szombathely-lutheran.hu/egyhaztortenet/egyhazkozseg7503-33.html?page=0.4>)

²⁴ **Nagytarcsai (Kül)Missziói Intézet** (1948–1952) – idézet az 1948/49-es első tanév-munkaév beszámolójából:

„Az ébredés népe lapjainkból már értesült arról, hogy az elmúlt év október 17-én megnyílt Nagytarcsán az első magyar evangélikus misszionáriusképző intézet. Ez az intézet azoknak az otthona, akiket az Úr arra hívott el, hogy az Ő Igéjét elvigyék a pogány népek közé. (...) Egy misszionáriusképző intézetnek a terve már 1947. elején vetődött fel, amikor egymásután több testvérünk jelentkezett a mostani ébredésnek a gyümölcsként külmisziói szolgálatra. Ezeket a testvéreinket 1947. nyarán Nagytarcsán össze gyűjtöttük egy konferenciára és megbeszéltük velük a részleteket is, hogy a misszionárius-képzés ennek az évnek az őszén megindulhasson.

Ez a tervünk csak terv maradt, mert amikor a végrehajtásra került volna a sor, jelentkezőink közül csak egy testvérünk lett volna hajlandó eljönni. Kénytelenek voltunk meglátni, hogy ez csak emberi terv. Félretettük, de imádkoztunk, hogy az Úr az Ő tervét valósítsa meg velünk. Így gyülekeztünk össze 1948. nyarán a főtí külmisziói konferenciára. Ezen a konferencián Isten erővel kényszerített arra, hogy indítsuk meg a misszionárius-képzést. Isten iránti engedetlenség lett volna, ha ezt nem tesszük meg.

Tantervünket előbbi szempontoknak a figyelembevételével és az ugyanezen alapon álló külföldi evangélikus missziói intézetnek a mintájára állítottuk össze. Intézetünk a legnagyobb súlyt helyezte arra, hogy növendékei alkalmasak legyenek kint a „pogányok között az Úrtól reánk bízott tiszta tanítás továbbadására (2Tim 2,2). Ezért tantervünk felöleli mindazokat az általános, theologiai és missziói ismereteket, amelyekre a misszionáriusnak szüksége van. Tananyagunk legfontosabb része a szentírás és hitvallásainknak az alapos megismerése a speciális missziói tananyag mellett. Az első évnek a tantárgyai: bibliaismeret, káté, egyetemes egyháztörténet, vallástörténet, missziótörténet, egyházi ének és zene, egészségügy, valamint görög és angol nyelv. Azok, akik középiskolai végzettség nélkül jöttek, hiányos ismereteik pótlására még magyar nyelvet, mennyiségtant, földrajzot és világi történelmet is tanultak.

Az intézet megnyitása. Nagytarcsa község egyik végén a nagytarcsai gyülekezet régi temetőjének a helyén áll 4 egyszerű falusi parasztház. Ezeket a házakat finn és magyar evangélikus adakozók áldozatkészsége emelte. 1938. és 1944. között itt helyezte el a Magyar Evangélikus Misszió az országnak a legelső keresztyén népfőiskoláját a „Tessedik Sámuel Ifjúsági Missziói Intézet” keretében. Itt, ahol a föld alatt az ősök porladó csontjai a halál hatalmáról tanúskodnak, élet van és arra készülnek a testvéreink, hogy életet vigyenek máshova is, ahol ma még a halál sötétsége uralkodik.

Megnyitása ünnepélyes keretek között 1948. okt.17-én történt Nagytarcsán. Nagytarcsai testvéreinken kívül Bpestről és egyéb helyekről is szép számmal gyülekeztek össze a missziónak a barátai. Az ünnepélyen Dr. Mány Zoltán világi elnök előadást tartott, Danhauser László egyházi elnök az Igével szolgált, Zulauf Henrik Fébé-lelkész mint az egyházegyetem képviselője az egyházegyetem és a Fébé, Allinger János theologus pedig soproni theologus testvéreink üdvözlését tolmácsolta, a nagytarcsai gyülekezeti énekkar pedig énekeivel emelte a szíveket Istenhez. Megnyitó ünnepélyünkre sokan levélben, vagy táviratilag küldtek üdvözlését és biztosítottak bennünket arról, hogy imádságban mögöttünk állnak

Növendékeink felvétele külföldi intézetek által megszabott feltételeknek az elbírálása alapján történt. Figyelembe vettük a jelentkező által megírt önéletrajz, valamint sióját bizonyágtétele, továbbá lelkészi- és orvosi bizonyítvány alapján a jelentkezőnek az Úr Jézus Krisztussal való életközösségét, a speciális missziói elhívást és a testi rátermettséget. Ennek alapján vettük fel a következő növendékeket: Bérces Erzsébet, Birtalan Mihály, Brenner Ferenc, Gitta József, Heriszt Erzsébet, Holló Ágnes, Keveházi László, Sranzi Richárd és Weisz Henrik.

Előadók: Az intézet rendes előadói: Weiler Henrik lelkész (bibliaismeret, kátéismeret, egyetemes egyháztörténet, vallástörténet és missziói történet), Györi János lelkész (bibliaismeret és görög nyelv), Blaticzky Jenő cinkotai esperes-lelkész (angol nyelv), Dr. Szalay Károly főorvos (egészségtan) és Tóth Erzsébet tanítónő (egyházi ének és zene, valamint a világi tárgyak). A rendes előadókon kívül mint vendégelőadók tartottak előadásokat intézetünkben: Danhauser László, ifjú Rimár Jenő, Seeland Bernát, Ferenczy Zoltán, Csepregi Béla, Kádár Gyula, Scholz László és Bujdosó János.

Napirend. Minden reggel 6-kor megszólal intézetünk harangja. Ébresztő van. Mosdás és öltözködés után mindenki hozzálat a beosztott munkájához (szobák takarítása, favágás, tejhozás, vízfordás a konyhára stb.) 7-re végezni kell mindennel.

7-kor ismét megkondul a harang, de most más hangon. Lassan, áhítatosan hallatja a szavát hétszer. Jelképezi ezzel a Miatyánk 7 kérését, és jelzi a félórai egyéni elcsendesedés kezdetét.

Fél 8-kor újból más hangon szólal meg kis harangunk. Gyors ütemben csengetésszerűen. Ez jelzi mindig az étkezésre gyülekezést. Reggeli. Reggeli után a soros növendék bevezeti a reggeli áhítatot, amely imaközösséggel zárul.

8–1-ig tanítás van. Első két óra mindig bibliaismeret volt.

1 óraker ebédre hív a harang ismert szava. Ebéd után is közös áhítat van. Utána 3 óráig szabad és hangos foglalkozás. Most van az ideje a hangos éneklésnek, harmóniumozásnak, gitározásnak, mandolinozásnak.

3 órától fél 7-ig csend van. Ilyenkor tanulnak, de a délutáni órák is ebben az időben vannak.

7-kor van a vacsora. Előtte és utána félórai szabad és hangos foglalkozás. 8–9-ig még egy órai csendes foglalkozás alatt alkalom kínálkozik a tanultak felfrissítésére.

9 óraker van az esti áhítat. Külön tartják a fiúk és külön a lányok. 10 óraker le kell feküdni, hogy mindenki idejében kelhessen.

Leiki élet. Misszionáriusnak a számára a legfontosabb az Úrral való legbelsőbb kapcsolata. Ezt a kapcsolatot igyekezzük ápolni. Ezt szolgálja az egész kiképzés. Minden reggel a kötelező félórai csend ideje alatt mindenki Isten igéjével és imádkozással kezdi a napját. Tanítás előtt közös reggeli áhítat van. A Losungot vettük alapul. Délben is van közös áhítat. Este a fiúk és lányok külön tartják az áhítatot. Minden áhítatot imaközösség követ. Ezen kívül részt vettek a növendékeink a nagytarcsai gyülekezetnek az istentiszteletein és a gyülekezeti közösségek az imaóráin.

Külön áldott alkalom volt a hetenkénti úrvacsoravétel. Amely vasárnapokon a nagytarcsai gyülekezetben nem volt úrvacsoraszó, növendékeink külön járultak az intézet vezetőjével a szentséghez. Ez nem törvény. Nem is minden növendék vett minden vasárnap úrvacsorát, de igen áldott eszköznek bizonyult az Úrral és egymással

való közösségnek a mélyítésére az Úrral való teljes egyesülés a szentségben. Intézetünk evangélikus hitvallásos jellege is természetesen középpontba állította az úrvacsorai oltárt. Ha magunk közölt járultunk úrvacsorához, több alkalommal különválasztottuk ősi lutheri rend alapján az úrvacsorától a gyónást és előző estére tettük azt, hogy az úrvacsora igazán eucharista, örvendező hálaadás lehessen. Minden egyes úrvacsora vétel előtt volt alkalom magángyónásra. A növendékek kétharmada élt is rendszeresen ezzel a lehetőséggel.

A lelki életnek az elmélyítését szolgálta intézetünk 3 napos házi evangélizációja is, amelynek a szolgálatát Foltin Brúnó lelkésztestvérünk végezte.

Növendékeink szolgálatai. Az intézeti áhítatokon kívül növendékeink végezték a nagytarcsai gyülekezetben a gyermekistentiszteletek szolgálatát. Több esetben szolgáltak a nagytarcsai imaközösségben és bibliaórán. A nagytarcsai gyülekezetben kívül az intézet vezető lelkészével együtt szolgáltak a cinkotai, rákoskeresztúri, nyáregyházi, pilisi, ceglédi, monori, péteri, angyalföldi és budavári gyülekezetekben. Egy növendékünk több kemesaljai gyülekezetben szolgált januárban. (...)

Terveink. Tantervünk szerint a kiképzés ideje 4 év a szükséges bennszülött nyelv elsajátításán kívül, ami már a missziói mezőn történik. Elindulásunkkor úgy terveztük, hogy a 4 éves tanfolyam ideje alatt újabb tanfolyamot nem kezdünk. Isten azonban mást mutatott. Az első év folyamán annyi érdeklődés mutatkozott egy újabb tanfolyam iránt, hogy engedtlenség lenne részünkről ragaszkodni eredeti emberi terveinkhez és elzárkózni egy újabb tanfolyam elindítása elől, ha az Úr kényszerít rá. (...)

Köszönet. Intézetünket Isten indította el. Övé legyen minden áldásért a hála és a dicsőség! De úgy érzem, hogy ezen a helyen meg kell köszönni intézetünk és növendékeink nevében is minden imádságot és minden adományt, amelyen keresztül Isten megcselekedett velünk mindent. A dicsőség legyen mindenért az övé!

Weiler Henrik, Nagytarcsa”

Forrás: Weiler Henrik: Missziói intézetünk első munkaéve. A teljes cikk megjelent az *Élő Víz – Az evangélikus evangélizáció lapja* című folyóirat 1949. július 31-i számában. Digitálisan olvasható: [http://library.hungaricana.hu/en/view/Elo_Viz_1949/?query=szo%3D\(Brenner\)&pg=153&layout=s](http://library.hungaricana.hu/en/view/Elo_Viz_1949/?query=szo%3D(Brenner)&pg=153&layout=s)

További cikk: az intézet megnyitásáról szóló tudósítás – Győri János: Megnyílt a nagytarcsai külmisziói iskola. In: *Élő víz*, 1948. november 7., 2–3. old. http://library.hungaricana.hu/hu/view/Elo_Viz_1948/?pg=176&layout=s

²⁵ **Győri János** (1914-1997): evangélikus lelkész. A békéscsabai Evangélikus Gimnáziumban érettségizett, teológiai tanulmányait a Soproni Egyetem Hittudományi Karán végezte. A teológia elvégzése után Vadosfára helyezték, ekkor hallott először a finnországi ébredésről. 1939-ben ki is jutott oda, de a finn-orosz háború kitörése miatt haza kellett jönnie. Hódmezővásárhelyen, majd Budapest-Deák téren volt segédlelkész, ekkor szerezte meg lelkészi oklevelét is. 1943. október 23-én iktatták be Nagytarcsai parókus lelkésznek. A második világháború után a Szehtlo Gábertől megörökölt Nagytarcsai Népfőiskolán 200-300 fős konferenciákat szervezett. Évente több háromnapos, vagy egyhetes evangélizáció is szolgált szerte az országban. Amikor betiltották az evangélizációkat, hosszú hétvégés csendesnapokat rendezett.

Közel negyven éves nagytarcsai szolgálata alatt minden reggel tartott istentiszteletet. Az általános iskola 8 évfolyamában végzett hitoktatás mellett a hét minden napján volt valamilyen alkalom. Imaóra, bibliaóra férfiak, asszonyok, fiatal házások, ifjúság és a konfirmandusok számára. Ezekhez jöttek az ünnepkörökhöz csatlakozó alkalmak: szeretetvendégségek, színdarabok betanítása előadása, valamint bizonyoságtévő fiatalokkal, presbiterekkel való vendégszolgálatok sora más gyülekezetekben. A fényképezést és a filmezést is bevonta a szolgálatba. A gyülekezet életének dokumentálásán túl *A Csillag és a Kereszt nyomában* címmel animációs oktatófilmet készített konfirmandusai számára. 1950-ben társadalmi munkával olyan imaházat épített a gyülekezettel, mely – a kor legmodernebb eszközeivel felszerelve – színdarabok előadására is alkalmas volt. Gyakran hívott vendégszolgáltatókat és sokszor ment gyülekezetével együtt szolgálni más gyülekezetekbe is. Bibliaversenyeket és kirándulásokat szervezett a falu határain belül és kívül. A templom bejáratánál az egyházi esztendőnek és az ünnepköröknek megfelelően tanító, magyarázó szemléltetőtáblákat helyezett el Ezek mozogtak, zenéltek, világítottak. Szorgalmazta és támogatta a gyülekezeti éneklést, énekkar működését, sőt 1965-ben a fiatalok (főleg fiai, de mások is) könnyűzenei, gitáros, dobos kórusának szerveződését. 1981-ben vonult nyugdíjba. (Források: Győri Péterné: Tanítóművészet a Nagytarcsai Evangélikus Gyülekezetben. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Nagytarcsa/pages/nagytarcsa/002_tanitomuveszet_a_n_agytarcsai_evangelikus.htm, <http://www.evangelikus.hu/szemelv%C3%A9nyek-gy%C5%91ri-j%C3%A1nos-eml%C3%A9k%C3%A9re-k%C3%A9sz%C3%BClt-ki%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1sr%C3%B3l>)

²⁶ **Szalay Károly** (1894-1973): orvos, ideggyógyász, a Magyarországi Iszákosmentő Misszió alapítója és első vezetője. Orvosi tanulmányait a Magyar Királyi Tudományegyetem Orvosi Karán végezte. Első szigorlata után, 1914 októberétől egészen 1918-ig katonai szolgálatot teljesített az első világháborúban. Orvosi diplomáját 1920-ban kapta meg. 1921-1928 között Emődön körzeti orvos volt, majd egyéves németországi és bécsi tanulmányútja után letette az ideg- és elmeorvosi szakvizsgát. Sokat utazott, egyházi és társadalmi szervezetek felkérésére egyaránt tartott előadásokat. 1949-ben Budapesten, Újpesten kapott állást, emellett 1948-1952 között a nagytarcsai Külmissziói Intézet egészségtan előadója volt. Ezekben az években – ugyancsak Nagytarcsán – Evangélikus Missziói Intézet néven kisméretű otthont működtetett alkoholistáknak, akiket munkaterápiára fogtak, és lelkigondozásban részesítettek. 1952-től 1970-ig – nyugdíjba vonulásáig – a Műszaki Egyetem szakorvosi rendelőjében végezte az idegorvosi munkát.

Az Iszákosmentő Misszió indulását így elevenítette föl: *"A második világháború után részt vettem az evangélikusok fői konferenciátelepén egy evangéliumi összefüggésben. Négyen voltunk egy szobában - két orvos és két lelkész. Beszélgettünk a nyomorúságról, amelyet az alkoholizmus jelent világszerte és nálunk is. Imaközösségben tusakodtunk a megoldásért. Ebből az imaközösségből született az Evangéliumi Iszákosmentő Misszió munkája. Merész vállalkozás volt 1947-ben a fői Mandák Evangélikus Belmissziós Otthonban megrendezett első, néhány napos konferencia, melyen dr. Deák János, Csia Sándor, Bujdosó János régi kék keresztesek szolgáltak. Munkánk szörnyen csetlő-botló valami volt, semmit sem tudtunk. Sokan neveltségessé tettek bennünket. Én mint orvos sokat tudtam az alkoholizmusról, de az alkoholista emberrel nem tudtam bánni. Nem tudtuk, mit csináljunk. - Hirdettük az evangéliumot: hív az iszákosok orvosa: Jézus!"* (Forrás: Selmeczi Lajos: Százöt év született dr. Szalay Károly ideggyógyász. *Evangélikus Élet*, 2004. 15. szám)

²⁷ **Túróczy Zoltán** (1893-1971): evangélikus lelkész, püspök. Teológiai tanulmányait a pozsonyi Evangélikus Teológiai Akadémián végezte, ekkor találkozott a Bethánia mozgalommal, amely evangelizáló lendületével magával sodorta a fiatal lelkészjelöltet. 1915 októberében avatták lelkésszé, az ezt követő alig két év alatt segédlelkész volt Komáromban, Ózdon, majd újra Komáromban, 1917 novemberében pedig gyülekezeti lelkész lett Arnóton, szülőhelyén. Az arnóti évek alatt ismét belevetette magát a Bethánia Egyesület munkájába: lelkészársaival egyetemisták számára szervezett hitébresztő konferenciákat. 1923-tól 1927-ig Ózdon szolgált mint beiktatott gyülekezeti lelképásztor. Gyülekezeti munkája mellett gyakran tartott előadásokat, főleg ifjúsági konferenciákon, de ekkorra tehető az Evangélikus Misszióegyesülettel való szorosabb együttműködése is. 1927 októberétől tizenegy és fél évig szolgált Győrött, ahol a rendszeres igehirdetői, bibliaköri, gyermek- és ifjúsági munka mellett evangelizációkat és évenkénti imaheteket szervezett. Győri szolgálata idején alapították a gyülekezeti szegénypénztárat, szeretetházat bővítettek nyugdíjas nők befogadására. Gáncs Aladárral együtt Missziói Gyermekszövetséget hívtak életre, gyermekújságot szerkesztett *Gyermekek Vasárnapja* címmel. Belmissziói Egyesületet létesítettek, amely többek között rendszeresen ruhát és ingyen ebédet osztott a rászorulóknak. Igazgatta a diakonissza-anyaházat.

1931 nyarán Finnországba látogatott, ekkor ismerkedett meg a finn ébredési mozgalommal. Ennek hatására alakult meg Győrött 1931 szeptemberében az „Evangélikusok Ima- és Szolgálatmozgalmának Baráti Köre, a később Baráti Mozgalom néven működő közösség. Első finnországi útját több hosszabb-rövidebb követte. Szervezője volt több finn-ugor lelkészkonferenciának is.

1939 márciusában a nyíregyházi evangélikusok gyülekezeti lelkészükké választották, május 16-án pedig Kapi Béla püspök beiktatta a Tiszai Egyházkerület püspöki tisztségébe. Munkatársaival – Rózse Istvánnal, Joób Olivérrel, Balczó Andrással, Solymár Jánossal – a belmisszió széles körű, változatos formáit alakította ki. 1940 nyarán a tiszai egyházkerület pedagógus evangelizációján 150 hivatásos nevelő és számos lelkész töltötte meg reggelente a miskolci belvárosi evangélikus templomot.

A nyíregyházi rendőrség 1945. május 22-én előzetes letartóztatásba helyezte. Háborús bűnökkel vádolták, s nem jogerősen tízévi fegyházbüntetésre ítélték. Sokak közbenjárására 1946. március 1-jén szabadon engedték, de a püspöki hivatal vezetését még két évig nem vehette át, mert csak 1948. május 29-én szüntette meg a köztársasági elnök kegyelmi úton az ellene folyó eljárást. 1948 novemberében lemondott a tiszai egyházkerület püspöki tisztségéről, és újra győri gyülekezeti lelkész lett. 1948. december 14-én – mint a zsinat lelkészi elnöke – az állammal kötött Egyezmény egyik aláírója volt. 1948. december 16-án beiktatták a dunántúli egyházkerület püspöki tisztségébe. 1952. február 10-én állami nyomásra lemondott püspöki tisztségéről és Nagygeresdre távozott – száműzetésbe. Csak az év augusztusától élhetett újra Győrben – nyugdíjas püspökként. Időközben az evangélikus egyházat területileg újra osztották. A négy egyházkerületből kettő, Északi és Déli Egyházkerület lett. 1956. november 3-án Túróczy Zoltánt felkérték az Északi Egyházkerület püspöki hivatalának ideiglenes vezetésére. A korábban börtönben sínylődő, de a forradalom hatására szabaduló Ordass Lajos iktatta be 1957. február 6-án. Az év december 4-én hagyta el hivatalát, tiltakozásul

az államhatalom újabb beavatkozásai ellen az egyházi önrendelkezésbe. (Forrás: <http://evangelikusisk.hu/index.php/iskola/turoczy-zoltan-eletrajza>)

²⁸ **Sréter Ferenc** (1894–1988): evangélikus majd szabadegyházi lelkész. A Nógrád vármegyei Szanda birtokos családjából származik. Mezőgazdasági főiskolát végzett, közel ezer hold családi birtokon gazdálkodott. 1928-ban feleségével és hétéves fiával Sopronba költözött, hogy teológiai végzettséget szerezzen. 1934-ben szentelték lelkésszé. Eleinte segédlelkész, később kerületi missziói lelkész volt, majd 1942-től a budavári egyházközség megüresedő lelkészi státuszát töltötte be. Szemléletes és szíven találó igehirdető volt. Szívén viselte a szegények, elesettek és az üldözöttek ügyét, például földbirtokának korlátlan használati jogát öt évre az egyházi árváknak adta, amit később a szocialista állam vett el. A budavári szervezésű, Tahiban megtartott és országossá nőtt konferenciákon Sréter Ferenc sokak számára egy életre szóló útvalót adott. A megtérésre nagy hangsúlyt helyezett, és a budavári gyülekezetben a lelki segítés céljával igyekezett fegyelmet tartani. Az ötvenes években bekövetkezett az evangélikus evangélizáció visszaszorítása. Dezséry püspök nem engedte a további szolgálatát, ezért 1954-ben Sréter Ferenc nyugdíjigény nélkül lemondott lelkészi állásáról. Távozása nagy érvágást jelentett a gyülekezet életében, mert vele távozott a felügyelőtől az énekkarig a gyülekezet magja, mintegy százfőnyi szolgáló közösség. (Forrás: Dr. Zsigmondy Árpád: Megemlékezés Sréter Ferencről. In: *Evangélikus Élet*, 1998. október 25.)

²⁹ **Evangélikus Teológiai Akadémia** (mai nevén Evangélikus Hittudományi Egyetem): a Magyarországi Evangélikus Egyház lelkész- és munkatársképző intézménye, Magyarország egyetlen evangélikus felsőoktatási intézménye. Az Egyetem első jogelődének az 1557-ben alapított soproni latin iskolát tekinti (a soproni Berzesenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum)-mal együtt). 1892-ben önállóvá vált és Soproni Evangélikus Teológiai Főiskolaként működött, majd a pécsi székhelyű Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem (ma Pécsi Tudományegyetem) evangélikus teológiai karává vált – bár továbbra is Sopronban működött. 1923-tól folytat egyetemi szintű lelkészképzést. 1951-1998 között Evangélikus Teológiai Akadémia néven folytatta működését, immáron Budapesten. 1998. január 1. óta Evangélikus Hittudományi Egyetem az intézmény hivatalos neve. Állami akkreditációjára 1998 decemberében került sor, így államilag finanszírozott, nem állami egyetemnek minősül. Az intézmény részeként könyvtár és kollégium is működik. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Evang%C3%A9likus_Hittudom%C3%A1nyi_Egyetem)

³⁰ **Veöres Imre** (1914–1999) evangélikus lelkész. Dolgozott egyházkerületi missziói lelkészként, volt a győri diakonissza anyaház igazgató lelkésze, a *Lelkipásztor* című lelkészi szakfolyóirat szerkesztője, a győri egyházi nyomda és kiadóvállalat vezetője. 1950-1953. között először Sopronban, majd az áttelepítés után Budapesten az Evangélikus Lelkésznevelő Intézet igazgatója lett, vagy, ahogy ő fogalmazta meg: a jövőd lelkészek lelkésze. Az általa funkcionálisnak nevezett nevelést gyakorolta: a teológusok közössége nevelődve nevelje egymást. Nem fordult szembe az ébredéssel, és nem engedte szóhoz jutni a bibliaellenességet sem. Szükség esetén a teológusokat személyesen is pásztorolta. Igazgatói posztjáról 1953. május végén elmozdították, gyülekezeti lelkész lett. (Forrás: Dr. Fabiny Tibor: Előszó. In: *Veöres Imre breviárium*. Szerkesztette: Sárkány Tibor. Luther Kiadó. Budapest, 2009.)

³¹ **Vető Lajos** (1904-1989): evangélikus püspök. A soproni evangélikus teológiai fakultáson végzett 1928-ban, ezt követően kétéves tanulmányi ösztöndíjjal Berlinben és Észtországbán (Tartuban) tanult. 1935-ben teológiai doktori címet szerzett. Segédlelkészként, majd 1931-1937 között szolnoki helyettes lelkészként Medgyesegyházán szolgált. Innen választotta meg parókusának a diósgyőr-vasgyári gyülekezet. 1948-tól 1952-ig a Tiszai Egyházkerület, majd – amikor az országos zsinat határozata értelmében a négy egyházkerület kettőre zsugorodott – az újonnan szerveződő Északi Egyházkerület püspöke lett. 1956 októberében lemondott püspöki tisztéről, helyére D. Túróczi Zoltán korábbi dunántúli püspököt választották. Vető Lajos ezután az Evangélikus Teológiai Akadémián tartott előadásokat a vallástudomány tárgyköréből. D. Túróczi Zoltán 1957 decemberében lemondott tisztségéről, miután a Magyar Népköztársaság a vezető egyházi tisztségek betöltéséhez állami hozzájárulás szükségességét rendelte el visszamenőleges hatállyal. Így ismét Vető Lajos került az Északi Egyházkerület püspöki székébe 1967-es nyugdíjaztatásáig. (Forrás: D. Szabik Imre: Száz éve született dr. Vető Lajos püspök; *Evangélikus Élet*; 2004. 42. szám, 2004/10/17)

³² **Evangélikus lelkésznők ordinációja**: A témához lásd az alábbi tanulmányt: Brebovszkyné Pintér Márta: A nők ordinációjának története a Magyarországi Evangélikus Egyházban. *Evangélikus Lelkeszi Szakfolyóirat* 2004/5., <http://docplayer.hu/1674564-Remenyben-elve-sulypont-nok-a-magyar-egyhazban-es-tarsadalomban.html>

³³ **szupplikáció** [lat. alázatos könyörgés, hálaadás]: A magyarországi protestáns egyházak az ellenreformáció után – az egyházi adó szedésének tilalma, a megszüntetett stóla stb. miatt – önkéntes adományokból, felajánlásokból tartották fenn magukat. Államsegélyt, illetve településüktől kisebb földbirtokot az egyházközségek csak a 19. század második felétől kaptak; egyes kollégiumok az egyházközségek jóvoltából, mások fejedelmi adományokból fedezték működésüket. A kifejezetten diákjóléti és iskolafenntartó adományokat maguk a diákok gyűjtötték. Ilyen adományszerző kiszállás volt a legáció is, szupplikációk alkalmával pedig – például aratás és szüret után – a teológus diákok bejárták a falvakat, városokat, házról-házra mentek, és bemutatták megbízólevelüket, amely a kegyes híveket adakozásra buzdította. A szupplikáció gyakorlatát a sárospataki diákok terjesztették el, a 18. század közepére azonban már behálózta az egész országot. A kéregető diákokat gyakran letartóztatták a koldulás tilalma miatt. A Helytartótanács arra hivatkozva, hogy „az adózó nép terhére vagyon”, ideiglenesen leállította 1761-ben, II. József pedig 1784-ben rendelettel betiltotta a szupplikációt. Ezt a tilalmat csak 1790-ben sikerült feloldani.

A szupplikáció hagyományának újjáélesztését a második világháború után részben a szükség tette indokolttá, ugyanakkor az a felismerés is, hogy a szupplikációs kiszállás egyben igehirdetés, szolgálat is. Ezért vezették be több protestáns teológián a több hetes szupplikációs előkészítőt és az eskütételt is, amelynek révén a diákság átérzte saját felelősségét. A csoportok professzor, tanár vezetői, teológusai prédikációval, köszöntő beszéddel, a diákok műsorral, ének- és zeneszámokkal készültek, többször iratterjesztést is végeztek. A mai napig is minden egyetemi hallgatónak, aki evangélikus lelkési szolgálatra készül, nem csak a Hittudományi Egyetem falai között, de a gyülekezetek templomaiban is meg kell ismerkednie azzal a légkörrel, ami majd körülvéshi hivatása során. Ünnepi időszakokban – amilyen pl. az adventi vagy a böjti időszak – meglátogatják a gyülekezeteket, ígét hirdetnek, majd adakozásra kérik a híveket a lelkészképzés javára. (Források: Benda Kálmán: *A Sárospataki Református Kollégium története*, szerk. Barcza József, Bp. 1981., Bilkay Ruth – Laczkó Gabriella: *Szupplikáció a Sárospataki Református Kollégiumban 1945–1951*, *Acta Patakina* X., Sárospatak, 2002.)

³⁴ **Fabiny Tibor** (1924-2007): evangélikus lelkész, egyháztörténész, teológiai tanár. A Pázmány Péter Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerzett diplomát 1946-ban. 1948-ig az Általános Hitelbank áruosztályán dolgozott, közben rendszeresen hallgatta Ordass Lajos és Keken András igehirdetéseit; ekkor került szorosabb kapcsolatba a Szentírással, a bibliakörökkel, a személyes keresztyén élet és a missziói felelősség fontosságával. Keken András az ifjúsági munka vezetésével és a Deák téri Luther Szövetség titkári szolgálatával bízta meg, 1948-ban pedig Sréter Ferenc budavári lelkésztől kapott megbízást laikus hitoktatás végzésére két budai középiskolában. A soproni Evangélikus Teológiai Fakultáson 1949-ben kezdte meg teológiai tanulmányait, ahol rövidesen a teológus ifjúság missziói munkaközösségének vezetője lett. 1953-ban avatták lelkésszé. 1953/54-ben Pápán volt segédlelkész, 1954 nyaratól tíz éven át csöglei parókus lelkészként szolgált Csögle, Kispirit, Nagypirit, Kiscsős, Egeralja, Adorjánháza és Bánhalma szóránygyülekezeteiben, 1964-1968 között pedig a miskolci belvárosi gyülekezet lelkésze volt. 1968-ban a Teológiai Akadémia megüresedett egyháztörténeti tanszékére kapott megbízást, majd egy év után végleges kinevezést. 1972-ben egyháztörténet doktorátust tett a budapesti Református Teológiai Akadémián. Tanszékvezetőként és professzorként három évtizeden át oktatta a teológusokat. Tantárgyai voltak: egyházismeret, hazai és egyetemes egyháztörténet, ökumenika, egyházjog és latin nyelv.

A Magyarországi Evangélikus Egyház elnöksége megbízásából 1973-ban megszervezte az Evangélikus Országos Múzeumot, és vezette az építési munkálatokat, valamint a már addig is működő két gyűjteményi ág, a levéltár és a könyvtár vezetőivel megalakította az Evangélikus Gyűjteményi Tanácsot, és megszervezték az egyházmegyei gyűjteményi előadók hálózatát. Idehaza és külföldön is vállalt feladatot egyházi és tudományos testületekben, mint pl. a Gyűjteményi Tanácsban és a MEE Országos Bíróságában, a Magyar Tudományos Akadémia Egyháztörténeti Albizottságában vagy a hallei Franckesche Stiftung szakmai kuratóriumában. Az Evangélikus Hittudományi Egyetemtől 1999-ban, a múzeumtól 2001-ben vett búcsút. (Forrás: Szabó Lajos: Fabiny Tibor életútja. <http://zope.lutheran.hu/honlapok/protestans/magyarorszag/budapest/fabinytibor/fabinytiboreletut>)

³⁵ **Frenkl Róbert** (1934-2010): orvos, egyetemi tanár, evangélikus egyházi vezető. 1952-ben érettségizett a Budapesti Evangélikus Gimnáziumban, 1958-ban szerzett diplomát a Budapesti Orvostudományi Egyetemen. A hazai orvos- és sporttudomány ismert személyisége volt. 1962-ben klinikai laboratóriumi ismeretek, 1962-ben sportorvostan szakorvosi vizsgát tett, 1969-ben lett az orvostudomány kandidátusa, 1992-ben az orvostudomány doktora. 1971-től tanított a Magyar Testnevelési Főiskolán (Magyar Testnevelési Egyetem, Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar). 1986-1999 között a Sportegészségügyi Szakmai Kollégium elnöke, 1981-

2002 között a Magyar Sportorvos Társaság elnöke volt. A rendszerváltás után a Nemzeti Egészségvédelmi Intézet főigazgatója lett, kutatási területe az egészségnevelés, a sportélettan és a sportegészségügy volt.

1957-ben az Evangélikus Élet Ifjúsági rovatának szerkesztője lett, később a Diakónia és a Credo, Evangélikus Műhely szerkesztőbizottságaiban tevékenykedett. 1987. októberében választották meg az Magyarországi Evangélikus Egyház Déli Egyházkerületének felügyelőjévé, 1989-ben pedig országos felügyelővé. Ezt a tisztségét 2006-ig töltötte be. (Forrás: <http://del.lutheran.hu/hirek/elhunyt-frenkl-robot-a-magyarorszag-egvangelikus-egyhaz-korabbi-orszagos-felugyeloje>)

³⁶ **Dezséry László** (1914–1977) evangélikus lelkész, a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke, országgyűlési képviselő, az Országos Béketanács főtitkára; író, publicista, rádiós szerkesztő, író, újságíró.

1948-ban, Ordass Lajos püspök letartóztatása után *Nyílt levél az evangélikus egyház ügyében* címen megjelentetett írásában személyi változtatásokat követelt. 1949-ben állami segédlettel az óbudai gyülekezet lelkésze lett. Ordass püspököt 1950-ben eltávolították a Bányai Evangélikus Egyházkerület éléről, ekkor lett ő – erős állami nyomásra – az egyházkerület püspöke, és ezzel egyidejűleg a Deák téri evangélikus gyülekezet lelkésze. 1951. április 4-én békemozgalmi kitüntetést kapott. 1952-ben megszüntették az addigi négy evangélikus egyházkerületet, és kettőt hoztak létre helyette. Ő ekkor a Déli Egyházkerület püspöke lett. Miután 1956 októberében az állami majd az egyházi hatóság is rehabilitálta Ordass püspököt, Dezséry 1956. október 30-án lemondott tisztségéről, és Ordass Lajos átvehette a Déli Evangélikus Egyházkerület vezetését. Ordass püspök másodszori félreállításakor, 1958. június 24-én néhány órára újra elfoglalta a püspöki tisztséget, majd másodszor is lemondott, és Káldy Zoltán lett az egyházkerület új püspöke. Az egyházi élettől ezt követően eltávolodott. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Dezs%C3%A9ry_L%C3%A1szl%C3%B3)

³⁷ **Keresztyén Igazság:** Evangélikus egyházi, társadalmi és hitvédelmi folyóirat. Indulás éve: 1934. A megszüntetése és több évtizedes kényszerű szüneteltetése után 1989-ben az Ordass Lajos Baráti Kör indította újra és adta ki negyedévenként. Jelenleg a jogutód, az Ordass Lajos Alapítvány kiadásában jelenik meg. Független evangélikus teológiai és kritikai lap.

³⁸ **Ittész János** (sz. 1944.) evangélikus lelkész, püspök, az Ordass Lajos Baráti Kör alapító tagja. 2000-ben választották meg az akkor újra létrehozott Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület püspökévé, amely tisztséget nyugdíjba vonulásáig, 2011-ig töltött be. (Forrás: <http://nyugat.lutheran.hu/>) Az idézett cikk: Ittész János: Egy talányos névsor. *Keresztyén Igazság*. Új folyam 109. szám – 2016. 1. szám. 13–15. oldal

³⁹ **Karner Károly** (1897–1984) evangélikus lelkész, műfordító, teológus. 1949 – 50-es tanévben a Hittudományi Kar, az 1950–51-es tanévben a Teológiai Akadémia dékánja volt. Az ő dékáni ideje alatt történt – a pártállam romboló szándéka szerint – a hittudományi kar „lefokozása” teológiai akadémivá, illetve a Sopronból Budapestre való kényszerű költözés is. (Forrás: Ittész János: Egy talányos névsor. In: *Keresztyén Igazság*. Új folyam 109. szám, 2016. 1. szám)

⁴⁰ **Káldy Zoltán** (1919–1987) evangélikus lelkész, püspök. Teológiai tanulmányait Sopronban végezte. 1941-ben szentelték lelkésszé. Segédlelkész, majd lelkész Pécsen (1945–58), a Tolna-baranyai Evangélikus Egyházmegye esperese (1954–58), 1958-tól budapesti lelkész és a Déli Evangélikus Egyház püspök-elnöke, a Keresztyén Békekonferencia alapító (1958), 1965-től a Békevilágtanács tagja, 1984-től a Lutheránus Világszövetség elnöke volt. Nevéhez fűződik a „diakóniai teológia”, az új evangélikus egyházi törvénykönyv, agenda és énekeskönyv létrehozása. (Forrás: Magyar Nagylexikon, Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2000., X. kötet)

⁴¹ „Íme, én angyalt küldök előtted, hogy megőrizzen és bevigyen arra a helyre, amelyet kijelöltem.” [2Móz 23,20]

⁴² Nagybockai Vilmos visszaemlékezése a történetekre egy vele készült interjúban. Beszélgetőtárs Mirák Katalin:

„ – (...) 1958-ban Ordass egyre inkább útjában állt az 56-os események minden nyomát eltüntetni igyekvő államhatalomnak. Az ÁEH úgy akarta Ordass püspököt és néhány más „veszélyes” papot eltávolítani, mintha az nem az állami szervek, hanem az egyház szellemi élcsapatának akaratából történe. Állami megrendelésre ekkor jelent meg Vető Lajos cikke a Lelkipásztorban. (*D. dr. Vető Lajos: Egyházunkról van szó! Lelkipásztor 1958.*

február–március 2–3 sz. – A szerk.) A cikkhez fűzött megjegyzésben a szerkesztő hozzászólásra hívott fel és közölte, hogy természetesen ellenvélemény nyilvánítása is lehetséges. Ilyen előzmények után fogalmaztam meg azt a bizonyos javaslatot, amely miatt elveszítettem pilisi állásomat. E javaslatételre nem azért vállalkoztam, mert az egyház bajnoka akartam lenni, hanem eszeresem, Válint János megbízásából. Arra kért, hogy egyházmegyei LMK-elnökként, terjesszek elő egy valamennyiünk által elfogadható tervezetet a személyi kérdések miatt támadt és a Vető-féle cikkben ismertetett egyházi válság megoldására. Javaslatomat 1958. április 9-én olvastam fel a Pest Megyei Egyházmegye LMK-értekezletén lelkésztársaim előtt. Azt – egy kivétellel – egyhangúan elfogadták, kimondva, hogy küldjük meg az összes egyházmegyének megtárgyalás végett, és elfogadását ajánlva. Írásom mögött a következő elgondolások álltak:

A lelkészi kar tagjai egyházmegyénként gyűjtsék össze az egyháztagok titkosan kinyilvánított véleményét arról, hogy egyházvezetőink iránt bizalmat éreznek-e. Akikkel szemben a túlnyomó többség bizalmatlanságot szavaz, azokat kérjék fel a megbízottak, hogy mondjanak le tisztségükről.

Tudtam, hogy a lelkészek körében milyen sok bajt okoz az egymásról terjesztett rossz hír. Vető cikkében azzal rágalmazta meg Kendeh Györgyöt, hogy a külföldi szeretetadományokat igazságtalanul osztotta szét. Javasoltam a rá vonatkozó alaptalan és sértő állítások nyilvános visszavonását.

Javaslatomban megkérdeztem azt is, hogy Vető Lajos milyen címen vett részt az állammal folytatott tárgyalásokon, megszólalt-e ott, és ha igen, milyen álláspontot képviselt. Ezzel szintén kényes problémát érintettem. Őszinte válasz esetén be kellett volna vallania, hogy a tárgyalásokba úgy kapcsolódott be, hogy erre, mint tisztségéről 1956-ban lemondott püspöknek, egyházától semmiféle felhatalmazása nem volt.

– *Vilmos bácsi javaslatát „igazán szelíd hangúnak” nevezte, de mai szemmel olvasva is óvatos, diplomatikus szöveg. Miért lett ebből akkora bonyodalom? Mi szúrt szemet a hatalmasoknak?*

– Erre csak a korabeli viszonyok összefüggésében találunk választ. Mindenesetre javaslatom akkor egyházellenes terveiket akadályozó akciónak számított. Talán nem vették volna azonnal észre az élet, ha nincs a körünkben Harkányi László lelkész. (Ő szavazott egyedül javaslatom ellen.) Rögtön szaladt az ÁEH-ba elmondani, hogy Nagybocksai Vilmos veszélyes nyilatkozatot fogalmazott meg. A hivatal ezután gyorsan cselekedett. Másnapra, április 10-re távirati úton Válint János esperessel és Erős Sándor lelkésszel együtt berendeltek az ÁEH elnökéhez.

(...)

– Lassanként egyetlen lehetőségünk az elmenetel maradt Pilisről. Hiába fenyegettek fegyelmi eljárás megindításával, azt az ÁEH-nak nem állt jogában lelkészek ellen kezdeményeznie. Egyházi alapon pedig semmi olyan vétséget nem tudtak rám bizonyítani, ami miatt felelősségre vonhattak volna: egyházi feletteseimmel, püspökömmel szemben nem voltam engedetlen (a javaslatételkor Ordass volt a püspököm!), állampolgári engedetlenség sem terhelte. Egyetlen eszközük volt még ellenem: lehetetlenítették munkámat.

– *Mi volt az ÁEH végső eszköze Vilmos bácsi ellen?*

– Pilisen megfenyegették a helyi hatóságot: ha ott szolgálatot végzek, és ők nem akadályozzák meg a működésemet, a tanácselnöktől kezdve az egész társaságot menesztik az állásából. A tanácsakkal akkor túrhető kapcsolatban voltam. Tudomásomra hozták a fenyegetést és szinte könyörögve kértek, hogy lássam be, az ő kenyerük (is) függ az üggyől. Mindinkább szobafogsággá vált az ott tartózkodásom. Nem szolgáltam, mert ezzel másokat sodortam volna bajba.

Egyre inkább úgy láttuk, el kell mennünk Pilisről egy kis gyülekezetbe, ahol talán eltűrjük tevékenységemet. Ennek érdekében megkezdtuk a kilincselést. Felvettük a kapcsolatot Koren Emillel. Feleségemmel együtt felkerestem őt lakásán is, legtöbbször azonban magam mentem hozzá a Puskin utcai püspöki hivatalba. Megtudtam, hogy ügyemet úgy lehet elintézni, ha valakivel cserélek. Koren Emil nem látta akadályát annak, hogy magam is tájékozódjam, ki volna hajlandó Pilisre jönni a helyünkre. Szerettünk volna hegyvidékre kerülni, mert az orvosok szerint a feleségemnek nem használt az alföldi levegő. Próbálkozásaink persze sorra megghiúsultak, nem kerülhettem sem Kissomyóra, sem Kővágóörsre, sem Nagybörzsönybe. Ehelyett a dél-alföldi Gerendásra, a talán még meglévő püspöki hivatali iratok szerint Keveházi Lászlóval cserélve. Megfelelő megoldásnak tartottam az ő Pilisre kerülését, mert már fiatalon jó igehirdetőnek ismertem és tudtam, hogy semmi része nem volt abban, hogy a hatalom emberei Pilisről elüldöztek. Keveházit – elsősorban evangélicizációs adottságai miatt – a püspökhelyettes is megfelelőnek találta.” (Forrás: Nem voltam egyedül – Beszélgetések az evangélikus közelmúltról I. kötet., Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség, Szerkesztette: Mirák Katalin. Budapest, 1995. 201–203., 206–207. old.)

⁴³ **Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH):** 1951 májusában (I/1951. tc.) létrehozott országos hatáskörű szerv, amelynek célja a magyarországi egyházak önállóságának minél teljesebb korlátozása, az egyház és a szocialista állam közötti (kényszer)megállapodás (1950. VIII. 30.) betartásának ellenőrzése volt. Hivatalosan a Minisztertanács felügyelete alatt állt, de kapcsolatban volt az MDP KB agitációs-propaganda osztályával, illetve a BM Titkosszolgálatának III/III-1. sz. Vallási Osztályával. Az ÁEH az egyházi hivatalokba „békepapokat” ültetett, az egyházmegyei hivatalokhoz megbízottakat, ún. bajszos püspököket küldött. Az ÁEH döntött minden, az egyházakat és az államot egyaránt érintő ügyben: pénzügyi támogatásról, kinevezésekről, áthelyezésekről, előkészítette az egyházi vonatkozású jogalkotást, felügyelte az egyházi intézményeket, tárgyalt a Vatikánnal stb. 1989-ig működött, véglegesen 1990-ben szűnt meg, amikor utolsó utódszervét, a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkárságát is felszámolták. (Forrás: <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/kislexis.htm>)

⁴⁴ „Három alkalommal indult küldöttség Nagybockai Vilmos érdekében az illetékes állami és egyházi felsőbbséghez. Az Állami Egyházügyi Hivatalban az illetékesek nem is fogadták a küldöttséget.” (Pilisi Evangélikus Egyházközség. In: Órállók – a Magyarországi Evangélikus Egyház Északi Egyházkerülete gyülekezeteinek története. Szerkesztette Detre János. Luther Kiadó, Budapest, 2006., 331. old.)

⁴⁵ **Piros szalagos kutya:** kutyakiállításokon elérhető minősítések és címek között a piros szalag a „nagyon jó” minősítést jelenti fiatal, növendék, nyílt és champion és érett osztályban. (Forrás: http://www.csontkutya.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=87&Itemid=71)

⁴⁶ **Gossner Misszió:** Johannes Gossner bajor lelkész alapította, eredetileg a Biblia terjesztésének céljából és az indiai Bihar tartományban működött. 1839-től öt missziói állomást létesítettek, s különösen az elmaradottabb törzsek között dolgoztak. A munka gyümölcse is beérett: 1857-ben már 900 keresztelest végeztek. Ez a misszió a hitre jutott embereket meghagyta a korábbi keretek között, a törzsben. Ezután azonban generációs feszültségek keletkeztek a misszió munkásai között, s az idősebbek felvételüket kérték az anglikán egyházba, s ennek küldetésében folytatták munkájukat. A feszültségek ellenére is a Gossner Misszió által alapított egyház akkoriban 120 000 lelket tartott nyilván. (Forrás: Keveházi László: „Tegyetek tanítvánnyá minden népet” – Egyetemes missziótörténeti vázlat. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 2001., 116. old.)

⁴⁷ **Dóka Zoltán nyílt levele:**

Dóka Zoltán a hévízgyörki ev.gyülekezet

lelkésze/Magyarország

NYÍLT LEVÉL

Josiah KIBIRA elnök úrnak,

CARL MAU főtitkár úrnak,

a LVSZ végrehajtó bizottságának,

és mindazoknak, akik a LVSZ-ben felelősséget éreznek a

Magyarországi Evangélikus Egyház iránt.

Kedves Testvéreim!

Bocsássák meg, hogy megterhelem Önöket ezzel a levéllel. Lelkiismeretem kényszerít reá. Tovább nem halasztható kötelességemnek érzem, hogy azt, amit a Magyarországi Evangélikus Egyházban (továbbiakban: MEÉ) oly sokan gondolnak, de nyíltan kimondani nem mernek, tudomására hozzam Önöknek. Kérem, hogy az itt leírtakat vegyék fontolóra Isten előtt, a MEE iránti felelősséggel, amely engem is szorongat.

A MEE vezetősége mind a mai napig félrevezette a világ evangélikusságát, amikor azt állítja, hogy a MEE lelkészei és gyülekezetei egységesen magukénak vallják az ún. „diakóniai teológiát” (továbbiakban: DT). Ezzel szemben az igazság az, hogy a DT koncepciója el sem jutott a gyülekezet tudatáig és a lelkészek közül is csak egy kisebbség helyesli azt. Sőt a helyeslők nagy része is csak érdekből vagy félelemből mond rá igent a nyilvánosság előtt, de bizalmas körben kritizálja és elveti.

Ez a belső meghasonlás az egyik legjellemzőbb és legszomorúbb vonása a MEE mai teológiai és lelki helyzetének.

A következőkben szeretném közelebbről megvilágítani a MEE valóságos helyzetét, mint aki évtizedek óta mindmáig közvetlen tanúja vagyok mindannak, ami a MEE-ban történt és történik. Három kérdésre bontva teszem ezt: 1. Mik a fő okai az említett belső meghasonlásnak? 2. Mi vezetett a mai helyzetig? Mik a legfőbb jellemzői a jelenlegi helyzetnek?

1. / Mi okozza a MEE belső meghasonlását? Két dolog: a . / a DT teológiai hibái és b./ a DT egyházkormányzati alkalmazása.

a./ Köztudott, hogy a „diakónia” nem centrális teológiai fogalom az Újszövetségben, sem a szinoptikus, sem a jánosi, sem a páli irodalomban. Már maga ez a tény is kérdésessé teszi, szabad-e egy teológiai koncepciót, amely hangsúlyozottan „biblikus” akar lenni, egyetlen periférikus újszövetségi fogalomra felépíteni. Még fontosabb felismerés, hogy a „diakónia” az Újszövetségben formális fogalom, amely egészen különböző tartalmakat vehet fel magába – az asztalnál végzett felszolgálástól Jézusnak önmagát sokakért váltságul adó szolgálatáig. Éppen ezért nagy a veszélye annak, hogy valaki ezeket a tartalmakat teológiailag inkonzekvens, sőt illegitim módon összevegyíti és egy kategóriába sorolja. Véleményem szerint ez történik a DT-ban. Ennek illusztrálására egy eklésiológiai szempontra szeretnék utalni.

Arra a kérdésre, hogy mi az egyház feladata a világban, a DT így felel: az egyház feladata az evangélium hirdetése (beleértve a szentségek kiszolgáltatását is) és a diakónia gyakorlása. Az utóbbinál különös hangsúlyt nyer, hogy nem elég az egyesek felé végzett diakónia, hanem annak ki kell szélesednie szociáletikai irányban, a hazai társadalom és az egész emberiség égető kérdései felé, ami önmagában csak helyeselhető. Mégis azonnal feltűnik ebben a definícióban – lutheránus fülek számára különösen is –, hogy miért kell a diakóniát külön említeni, hiszen az az evangélium gyümölcse, etikai következmény azok életében, akik az evangéliumra hittel igent mondanak. A DT-ban azonban külön hangsúlyt nyer, hogy a diakónia nem csupán az evangélium által ébresztett hit gyümölcseként feladata az egyháznak, hanem az evangéliumtól elkülönítve, azzal egyenrangú és önálló módon is az. Ezt a megkülönböztetést azzal szokták igazolni, hogy Jézus a szinoptikus evangéliumok szerint nemcsak Isten országa közelségének hirdetésére küldte ki tanítványait, hanem arra is, hogy ördögöket űzzenek ki és betegeket gyógyítsanak. Annak, aki az újszövetségi exegézisben némiképpen is járatos, nem kell magyarázni, hogy ez az exegézis téves.

A fenti definíció alapján többször is kritika tárgyává lett az Ágostai Hitvallás „egyházról” szóló tétele, mint amelyet még ki kell egészíteni a diakónia gyakorlásának feladatával. E kritika szerint sem Melancthon, sem Luther nem adott teljes választ az egyház feladatának kérdésére, mivel ők csak az evangéliumot és annak hirdetését tartják az egyház egyetlen kincsének és feladatának. Meggyőződésem szerint éppen ez a „kiegészítendő” evangélium a DT legalapvetőbb tévedése és egyúttal az egyháztörténet legrégibb, sőt tulajdonképpen egyetlen tévtanítása. Ez a hamis teológia u.i. nem tesz különbséget Isten cselekvése és az emberi cselekedetek között, hanem összekeveri és egyenrangúvá teszi azokat, sőt mivel Káldy püspök ismételt hangsúlyozza, hogy „az egyház, amely csak evangéliumot hirdet, nem egyház”, nyilvánvaló, hogy a DT az evangéliumot alárendeli a diakóniának, azaz egy szociáletikai koncepciónak. Az evangéliumnak ez az etikai ideológizálása megfosztja az evangéliumot – mint élő Isten végső és kegyelmes megszólítását a bűnös ember számára – annak minden emberi cselekvéstől független szabadságától és megerőtleníti azt. Ugyanakkor a keresztyén erkölcsi cselekvést megfosztja annak forrásától és cselekedetkegyességgé, érdemkegyességgé torzítja azt. Ez a hibás teológiai alapvetés bizonytalanná teszi a lelkészek teológiai gondolkozását és igehirdetését egyaránt és az a bizonytalanság kihat egyre inkább a gyülekezetek kegyességére is.

b./ Az evangéliumnak ezt a szociáletikai manipulációját különösen is nyilvánvalóvá teszi a DT egyházkormányzati alkalmazása. A MEE-ban nincs vallásszabadság! A politikai kormányzat egyházpolitikája ma – ha valakit meg is lepne ez – sokkal lojálisabb a lelkészek és a gyülekezetek felé, mint az egyházvezetésé. Annál felháborítóbb és elviselhetetlenebb, hogy az egyházvezetés a DT-t a MEE hivatalos és kötelező teológiájává nyilvánította! Aki ennek a kényszernek a legkisebb mértékben is ellene mond, existenciális fenyegetettségnek teszi ki magát, ahogy ezt Káldy püspök mindig újra hangsúlyozza a lelkészek előtt, megfélemlítő fogalmazásban.

Kedves Testvéreim! Önöknek azt tudniok kell, és nem mehetnek el szó nélkül amellet a tény mellett, hogy a MEE-ban teológiai terror van! Ez az igazság, amit azonban az egyházvezetés tagjai és képviselői minden módon igyekeznek elleplezni, különösen a külföldi egyházak előtt. Ezt a terrort az egyházvezetés azáltal tudja fenntartani, hogy azokat, akik a DT-t kritizálni merik, az állami hatóságok előtt úgy állítják be, mint az állam ellenségeit! Így a szakszerű, valódi teológiai eszmecsere politikailag válik lehetetlenné. Ez ám az igazi és életveszélyes rágalmazás!

Sok lelkésztársammal együtt kész vagyok türelemmel és megértéssel elismerni, hogy az állam számára nem könnyű feladat olyan egyházpolitikát kiépíteni, amelyben hű marad saját ideológiai álláspontjához és ugyanakkor érvényesíteni az egyetemes emberi jogokra épülő humanitás elvét. De 32 éve, amióta egyházi szolgálatban állok, egyre világosabbá lett számomra, hogy éppen az az egyházvezetés, amely magát az állam iránt lojálisnak nyilvánította, nem adott valódi segítséget az állam egyházpolitikájának kialakításához.

Néhány éve Káldy püspök különösen sokszor hangoztatta szóban és írásban: nem elég szóban és írásban: nem elég, ha a lelkész jól végzi munkáját a gyülekezetben! Nem elég, ha egy lelkész engedelmes állampolgár és a helyi állami szervekkel jó kapcsolatot tart fenn! A MEE lelkészei akkor végzik helyesen, korszerűen a szolgálatukat, ha a szocializmust (leszámítva az atheizmust) magukévá teszik és az állam szocialista célkitűzéseit aktívan és közvetlenül támogatják. Ilyen nyilatkozatok azonban nem jelennek meg idegen nyelven, csak a magyar egyházi sajtóban!

Itt egy személyes megjegyzést kell tennem. Mindig érzékeny voltam és vagyok a szociális igazság kérdéseire, mert szegény családból származom. Őseim nagyrészt agrárproletárok és napszámosok voltak. A szocializmus igazságát én nem könyvekből tanultam meg, hanem anyám könnyeiből, aki apámmal együtt egy korrump rendszerben öt gyermeket nevelt fel és taníttatott. De hogy Káldy püspök – éppen mint püspök – nekünk lelkészek a maga DT-ját, mint kötelező teológiát és a szocializmust, mint kötelező ideológiát előírja, az ellen tiltakozom és nem vagyok hajlandó elfogadni, hogy ehhez joga van!

2./ Mi vezetett a mai helyzetig?

1958-ban az állam Káldy Zoltánt ajánlotta a gyülekezetnek, hogy püspökké válasszák. A gyülekezetek a javaslatot elfogadták. A lelkészek és gyülekezetek többsége várakozással tekintett az egykori pietista evangelizátor tevékenysége elé, mivel beiktatásakor az egyház életének igazságos és az evangéliumnak megfelelő rendezését ígerte. Akkor még szó sem volt a mai kötelező DT-ről, sőt a teológiai munka szabadságát hangoztatta.

Viszont kezdettől fogva voltak ellenfelei az egyházban, akik támadni kezdték. Szégyenletes hatalmi harc kezdődött, amely a MEE igen sok erejét emésztette fel. E harcok során Káldy püspök ötféle módon igyekezett megerősíteni pozícióját:

a./ A nyilvánosság előtt vádolta és elítélte Ordass püspököt és munkatársait, mint akik az állam ellenségei és az egyház szekerét árokba döntötték. Ez gyakran és mindig durva, fenyegető hangnemben történt anélkül, hogy a vádlottaknak és elítélteknek módjuk lett volna szabadon védekezni. Az ún. „Ordassügy” mindmáig elintézetlen ügye a MEE-nak. Az ő haláláig tartó megaláztatása sokak lelkiismeretét terheli!

b./ Egy másik eszköze az volt, hogy igyekezett az állam bizalmát megnyerni és így magánál az államnál védelmet találni ellenfeleivel szemben. Saját kifejezésével élve: igyekezett ellenfeleit az államnál „lekorözni”. Itt van egész politikai szereplésének egyik legerősebb motívuma.

c./ Különösen fontos eszköze volt külföldi kapcsolatainak kiépítése. Ennek során – ahogy egy balatoni lelkészkonferencián nyilvánvalóvá lett – Káldy püspök kétféle nyelvet használt és használ. Otthoni politizálásának a nyelvét külföldi útjaira nem viszi magával, hanem ellenfeleit jellemzi ezzel, amíg önmagát úgy állítja be, mint az egyház védelmezőjét. Ezzel a módszerrel sikerült számos külföldi egyházat, püspököket, sőt magát a LVSZ-t is megnyernie a maga számára.

d./ E hatalmi harc összefüggésében érthető Káldy püspök egyházi sajtó vezetését és azóta minden kiadványon az ő neve a „nihil obstat”. Hatalma erősödésével egyre inkább feljogosítva érezte magát, hogy cikkeket, tanulmányokat, sőt könyveket is cenzurázzon, azaz mondatokat, vagy akár hosszú részeket is kihagyjon, viszont a saját véleményét egyszerűen beleírja a szövegbe. Számos cikkemmel és Márk-kommentárommal is ezt tette. És nincs fórum, ahol ez ellen tiltakozni lehetne, mert a sajtóhatalom az ő kezében van.

Sajtmunkája egyébként felszínes és felelőtlen. Bizonyos kiadványoknál nyilvánvaló, hogy a megjelenés a szerző személye és nem a mű tartalma miatt történt. Valóban fontos dolgok viszont nem, vagy csak kis példányszámban jelennek meg. Ennek legutóbbi példája, hogy az 1982-ben megjelent és kötelezővé tett új

énekeskönyv nem kapható. A kevés példány hamar elfogyott és Káldy püspök bejelentette, hogy évekig nem is várható újabb kiadás. A lelkészeknek szégyenkezve kell elküldeniök a gyülekezeti tagokat, akik énekeskönyvet akarnak vásárolni. Az ilyen sajtómunka már közvetlenül destruálja a gyülekezeteket.

e./ Mint később kiderült, Káldy püspök utolsó és legjobb fegyvere ellenfeleivel szemben a DT koncepciójának kidolgozása lett. Ennek csak részben és nem is elsősorban volt az a célja, hogy tisztázza az egyház helyét a szocializmusban. Ezt ő lényegében már megtette, még mielőtt püspök lett, különben az állam nem tudta volna őt megválasztásra ajánlani a gyülekezeteknek és akkor még szó sem volt DT-ről. E koncepció fő célja az volt, hogy általa teológiailag is függetlenítse magát néhány teológiai professzorral szemben, őket „lekörözve”, mivel az ő kritikájukra nem tudott politikai vádakkal és megfélemlítéssel válaszolni. Miután pedig sikerült neki a DT-t a MEE hivatalos és kötelező teológiájává nyilvánítani, kétségtelenné vált, hogy ellenfeleit minden ponton, politikailag és teológiailag egyaránt legyőzte.

3./ Mik a legfőbb jellemzői a MEE mai helyzetének?

a./ A teológiai nyomás természetes módon jár együtt a személyi kultusszal. Ennek legutóbbi megnyilvánulása volt az elmúlt év őszén a 25 éves püspöki jubileum sokrétű ünneplése. Egy hónapon át ez volt a fő témája az egyházi sajtónak. De Káldy püspök egyébként is a tévedhetetlenség elérhetetlen magasából néz le a lelkészekre magabiztosan és megvetően. Számukra nincs ideje és nincs velük testvéri kapcsolata, így a lelkészeknek nincs lelkipásztora és ezért közülük sokan lelki elhagyatottságban élnek, belső keserűséggel és egyre gyengülő munkakedvvel. A havonkénti lelkészgyűlések „erkölcsileg” kötelezők. Minden előadást 3 példányban be kell adni. A hozzászólásokról jegyzőkönyv készül és ennek alapján a hozzászólók időnként utólagos püspöki feddésben részesülnek. Emiatt az együttlétek hangulata nem őszinte és csak ritkán jelentenek valódi segítséget a gyülekezeti munkában.

b./ A teológiai terror és a személyi kultusz legsúlyosabb következménye az, hogy a MEE teológiai munkája egyre alacsonyabb színvonalra süllyed. Tudományos munka lehetetlen ott, ahol hiányzik a kutatás szabadsága és a kutatónak előre megadott eredményeket kell igazolnia. Már pedig a teológiai tanárok legfőbb feladata a DT igazolása. Ez azt is jelenti, hogy a MEE teológiai munkájának nincs tudományos világperspektívája, mert nem tud lépést tartani a külföldi kutatással. Ezt a helyzetet Káldy püspök még külön is konzerválja, amikor hangoztatja; DT a legjobb teológiai koncepció a világon és ezért nincs szükségünk külföldi,

különösen nem „nyugati” teológiára.

Nem lehet tudni, hogy ez az önigazoló teológia mennyi kárt fog még okozni a MEE szellemi és lelki életének. De már az eddigi károk is nagyok, s ezért mindennél fontosabb lenne a MEE teológiai, egyházkormányzati és egyházpolitikai helyzetét teljes szabadsággal és nyíltsággal újra átgondolni, mielőtt az átgondolásra alkalmas lelkészek elfognak, mielőtt a gyülekezetek szétszélednek, vagy szektákba süllyednek, mielőtt a MEE belső élete végképpen összeomlik.

Az LVSZ azzal tenne nagy szolgálatot a MEE-nak, ha abban segítene, hogy egy ilyen szabad, testvéri beszélgetés mielőbb megindulhasson benne. Addig minden kapcsolat – az anyagi segítség kivételével – csak látszat, amely segíti elleplezni a MEE valóságos, belső helyzetét. E segítség nélkül a budapesti nagygyűlés csak további súlyos károkat fog okozni a MEE-nak, mert segíti konzerválni a romlást. A résztvevők kellemes heteket fognak ugyan eltölteni Magyarországon. Élvezni fogják a magyar vendégszeretetet. Látni fognak még viruló gyülekezeteket. Hallani fognak szép üdvözléseket, „minden-rendben”-beszédeket sok bibliai idézettel és divatos szociáletikai, teológiai jelszavakkal díszítve. És mégis bekötött szemmel és bedugott füllel fognak hazatérni és talán egyetlen szálkát sem fognak észrevenni abból a keresztből, amit a MEE valóban hordoz.

Kérek mindenkit, aki ezt a nyílt levelet olvassa, ne tekintsék ezt támadásnak Káldy püspök személye ellen. A MEE lelkészeinek segélykiáltása ez a levél, amelyet ők – bizonyos vagyok benne – szívükben helyeselni fognak még akkor is, ha a félelem miatt azt nyilvánosan megtagadni kényszerülnek.

Bocsánatot kérek, hogy ezzel a levéllel Káldy püspöknek fájdalmat kellett okoznom. Ő jól tudja, hogy többször is bírálóan nyilatkoztam a DT-val szemben és azzal a móddal szemben is, ahogyan azt az *[egyházra (?) – A Szerk.]* ráerőlteti. Ő azonban mindig visszautasított, vagy szóra sem méltatott. Ezért vagyok kénytelen a nyilvánosság előtt kritizálni. Közben tudatosan mondtam le arról, hogy működésének személyes életemet érintő hatásairól szóljak. Ha tevékenysége csak engem sértene, továbbra is szótlánul viselném. De itt nem csupán személyekről van szó, hanem mindenekelőtt Isten evangéliumának szabadságáról, amely ha elvétetik tőlünk, mindnyáján elvesztünk!

Isten irgalma maradjon velünk!

Testvéri köszöntéssel

Kuchen, 1984. július 10.

Dóka Zoltán

(Forrás: http://medit.lutheran.hu/sites/medit2.lutheran.hu/files/medit/keresztven_igazsag_1989_3.pdf)

⁴⁸ Megteologizált árulás

„A Pest Megyei Evangélikus Egyházmegye lelkészeinek tudomására jutott, hogy Dóka Zoltán hévízgyörki lelkész, Dóka Mária lelkészi munkatárs útlevelük lejártával legalábbis a mai napig nem tértek vissza, sőt Dóka Zoltán lelkész az LVSZ VB tagjainak, vezetőinek levelet írt, sőt ez a levél felelőtlen személyek által magyar fordításban is terjed. Úgy érezzük, hogy ezzel kapcsolatban nekünk is szabad elmondani véleményünket.

Nem vállaljuk és elítéljük a levél tartalmát, amely voltaképpen két dolgról beszél. Egyrészt vitatja a diakóniai teológia jelentőségét. Azt olvassuk a levélben, hogy az Újszövetségben a „diakónia” szó alig fordul elő, tartalma periférikus. Ezután a levélíró elszólja magát, amikor azt írja, hogy a szó jelentése az asztalok körüli szolgálatnál kezdődik és Jézus kereszthalála szolgálatánál ér véget. Kérdésünk: nem éppen ez az egész Újszövetség üzenete? Nem arról van-e szó tehát, hogy Jézus kereszthalála olyan diakónia, amelyből élve szolgálhatunk az „asztalok mellett”? Számunkra a diakónia az evangélium közepe, szíve, ugyanakkor hitünk gyümölcse és szolgálata is. Ezt tőlünk senki el nem veheti. Mi emlékszünk, amikor Dóka Zoltán is így beszélt közöttünk, ilyen szellemben írta örömeinkre Márk kommentárját is, sőt az LMK tagjai arra is emlékeznek, amikor azt mondta, hogy könyve megírásában a diakóniai teológia segítette. Melyik volt Dóka Zoltán őszinte hangja? Levele minket különösen sért, amikor azt írja, hogy az említett teológiát csak előrejutási szándékkal, vagy félelemből emlegetnénk. Dóka Zoltánnak tudnia kell, hogy az évek során hogyan lett ez a teológia sajátunkká, sőt levelével ellentétben gyülekezeteink is, ahol a lelkészek így is prédikálnak. Tudjuk, hogy nem mindenki vall így, de ahogyan a Dóka-levél azt beállítja, azt visszautasítjuk.

Levelének másik része „hatalmi harcrol” ír, ahogyan véleménye szerint Káldy Zoltán püspök „hatalomhoz jutott”. Nem tagadjuk, hogy voltak egyházunkban súlyos egyházpolitikai harcok, olykor hatalmi érdekek is felléptek. De annak életét, aki egyházunkat ezekből a harcokból és a zsákutcából kivezette, megrágalmazni így, nem igaz dolog. Arról miért nem szól a levél, hogy püspökünket hányszor érte kívülről és belülről támadás? És arról sem hallunk, ami pedig tény, hogy éppen a diakóniai teológia segítette ki egyházunkat a kátyúból, színesítette, elevenítette egyházunk életét, nem a „kiszolgálás”, nem az „orientáció”, hanem a krisztusi szolgálat értelmében. Dóka Zoltánnak tudnia kell, hogy mi vezetőnkkel vállaljuk a közösséget, s nem azzal, aki őt kívülről támadja.

Nem vállaljuk és elítéljük a levél szándékát sem. A levél azt írja, és írója később is azt nyilatkozta, hogy levelével nem akarta sem a püspököt bántani, sem az LVSZ elnökségét keresztezni, sem az egyháznak nem akart rosszat, hanem egy „szabad diszkusszió légkörét” akarta egyházunkban megteremteni. Azt nem ismételjük, amit ezzel kapcsolatban püspökünk mondott, hogy igazán nem volt ideje annak, aki a világgyűlésre készült, teológiai vitákat folytatni, ezután jön egy szabadabb idő erre a célra. De el kell őszintén mondanunk, hogy itthonról nézve nem ilyenek látszik a levél szándéka. A levél számunkra először július 15-én lett nyilvánvaló, az LVSZ VB ülése 16-án kezdődött. A sokszorosított és magyarra fordított példányok az elnökválasztás napjaiban „szóródtak” szét. Ez bizony a magyar evangélikus lelkészi karban, de a külföldiekben is azt a gondolatot ébresztette egyértelműen, hogy a levél írója támadja püspökünk, pontosabban a magyar evangélikus egyház elnökségét, kérdésessé teszi egyházunk életét, sőt létét. Többen mondták nekem, külföldieknek is, hogy ez a levél egy „időzített bomba” benyomását kelti. „Terrorról” beszél, s közben terrorista akció eszközeit használja. Sokunknak az az érzése, hogy ezt nem egyedül tette, mintha többen is segítettek volna neki. Mi bizony ezt a szándékot látjuk a levélben és nem vállaljuk a szándékot sem.

Végül nem vállaljuk és elítéljük a levél módját is. Szót kell ejtenünk arról a módról, hogy a levél külföldön született. A levél íróját eddig olykor magabahúzó embernek, de becsületesnek tartottuk. Így tartottuk számon, az LMK-ban hallgattunk szavára. Tekintély volt előttünk. Mindezt mos szemünkben elveszítette. Mert Dóka Zoltán tudja legjobban, hogy Káldy Zoltán püspökkel lehet beszélni, ha régebben is, de a levél írójának volt már vele súlyos beszélgetése, vitája is. Mi lett ennek a következménye? Semmi hátrány. Tudomásunk szerint püspökünk legutolsó ajánlata Dóka Zoltánnak a Deák-téri lelkészi állás volt, könyvet is írt nekünk, a legjobb reménységgel vártuk a másik könyvét is. Egyedül az akadémiai kandidátusi remény nem vált valóra, mert a másik jelöltnek magasabb teológiai fokozata volt. De Dóka Zoltánra hallgattunk, sőt többször is megnyilatkozhatott volna, többször is írhatott volna cikket is, mint ahányszor vállalta azt. Külföldre is sokszor ment, amikor gondolta,

vagy kérte. Most miért kellett ezt a levelet külföldről megírni? A levél írója szerint segített ezzel nekünk? Nekünk az a véleményünk, hogy rontott ügyünkön, legalábbis néhány napig úgy tűnt a választások előtt. De a levél mégsem keltette azt a hatást, amit vártak tőle. A külföldiek látták most egyházunk életét. Az elnök nagy szótöbbséggel Káldy püspök lett és ennek egész egyházunk örül. Dóka Zoltán azonban sajnos elszakadt tőlünk. Milyen teológiával lehet ezt a lépést és módot megmagyarázni? Nem egyenesebb lett volna, ha problémája van, itthon elmondani? Mi nem mondjuk, hogy nálunk minden rendben van. Kisebb és nagyobb családokban is lehetnek, előfordulnak problémák, nehézségek, nálunk is. De melyikünk teregeti ki a család bajait? Mi ezt a módot, ki kell mondani: árulásnak nevezzük, ami teológiai színezetet kapott.

Mélyen sajnáljuk, ami történt, meg nem történné tenni nem lehet már. Mi lesz a jövő útja, nem tudjuk. Dóka Zoltánnak azonban az LMK fraternitása üzeni: jobb lett volna, ha itthon maradva, velünk együtt maradva harcolja velünk a hit és szolgálat harcát, ezzel segített volna nekünk.

Noha a nyári szabadságok miatt nem tudtam minden lelkészt megkérdezni, de a többséget írom ezért a Pest megyei Egyházmegye Lelkészi Munkaközössége nevében

Keveházi László”

(Forrás: *Evangélikus Élet*, 1984. szeptember 2., 3. oldal)

⁴⁹ **Dóka Zoltán: Márk evangéliuma.** Magyarországi Evangélikus Egyház, Budapest, 1977.; 2. kiadás: Hévízgyörki Evangélikus Egyházközség, 2005.

⁵⁰ Testvéri levélváltás

„Az alábbiakban – a szerzők engedélyével, sőt kérésére – két levelet és egy dokumentumot közlünk. De hogy ezek az írások a mai olvasó számára érthetők legyenek, legalább röviden fel kell idéznünk az előzményeket, a történeti hátteret:

1984 nyara. Az Evangélikus Világszövetség Budapesten készül megtartani VII. nagygyűlését.

1984. július 10. Dóka Zoltán hévízgyörki lelkész a németországi Kuchenből Nyílt levelet küld a Világszövetség Végrehajtó Bizottságának. Segélykiáltás ez egyházunk ügyében a világ evangélikusságához.

1984. augusztus 21. Dóka Zoltán újra itthon.

1984. szeptember 2. Az Evangélikus Életben megjelenik – Keveházi László neve alatt – a Megteologizált árulás című cikk.

1984. szeptember 20. Dóka Zoltán helyreigazítást kér az Evangélikus Élet szerkesztőségétől. Helyreigazítását nem közlik.

1989. április 30. Az Evangélikus Életben megjelenik a déli kerület elnökségének (dr. Frenkl Róbert és dr. Harmati Béla) április 17-én kelt nyilatkozata Dóka Zoltán rehabilitációjáról. Ebben – egyebek mellett – ezt írják: „... az Evangélikus Élet című lapban 1984. szeptember 2-án, Megteologizált árulás' címen olyan cikk jelent meg, amely téves információkon alapult és nyilvános sértegetéseket tartalmazott. Ezt a cikket az újság Keveházi László aláírásával közölte, aki azonban nem tudott az írás tartalmáról és megjelenéséről.”

1989. június. A Keresztyén Igazság 1–2. számában (58. k. lpk.) Dóka Zoltán válasznyilatkozatában, amelyet az Evangélikus Élet szintén nem közölt, megindokolja, hogy miért utasította el a rehabilitációt; az említett cikkről pedig ezt írja: „Keveházi László esperes levélben közölte velem, hogy a Pest megyei lelkészek nevében írt és az ő aláírásával közölt cikk tartalmáról is, megjelenéséről is tudott. Viszont ellene nyilvánosan a mai napig nem tiltakozott.”

Eddig az előzmények, s bennük a kor képe, a sok tekintetben még ma is ható koré, melyben az igazság és a szeretet egyaránt sérült. Közben emberi kapcsolatok romlottak, romlanak meg, mérhetetlen szenvedéseket okozva, sajnó sebeket ütve. Vannak sebek, amelyeket csak az igazság kimondása és a szeretet reflexe, a bocsánatkérés és a megbocsátás együtt tud gyógyítani – Isten ajándékaként. – Ez a két levél ennek a jele.

Az első levél: Keveházi László levele Dóka Zoltánnak

Kedves Zoli,

a legszemélyesebb ügyben kereslek. Ami 13 éve nagyon hiányzik, az barátságod és beszélgetéseink. Ami ez ügyben legjobban fáj, hogy mi ketten ellenkező oldalra kerültünk.

Az életem múlik, nem szeretnék úgy elmenni, hogy nem rendeztem Veled – az újságban megjelent soraimon túl is – személyesen a dolgomat. Ezért magyarázkodás, mosakodás vagy vita nélkül egyszerűen arra kérlek: bocsáss meg nekem.

Ez a levelem szívemből fakadt, nem mások ráhatására. Azt is tudom, hogy a régi kapcsolatot nem erőltethetem. Egyszerűen, testvéri szívvel és Isten előtt rendezni szeretném Veled, amivel megbántottalak és ártottam.

Szeretettel ölel: Laci

K[őszeg], 97. 04. 01.

A második levél: Dóka Zoltán válasza:

Bag, 1997. április 7.

Kedves Laci!

Szívedből fakadt leveledet örömmel olvastam. Természetesen megbocsátok, sőt már régen megbocsátottam. 13 éve várom, hogy ezt kimondhassam, leírhasam Neked. Köszönöm, hogy most megtehettem. Kérlek, Te is bocsásd meg, ha a harc hevében valamivel megbántottalak.

Barátságunk valóban nagy sérelmet szenvedett. De talán még megerősödhet a kapcsolatunk, ha őszintén meg tudjuk beszélni a közénk zuhant történelmet.

Bizonyára jó hatású lenne, ha az egyházunk nyilvánossága előtt történt konfliktusunkat nemcsak a szívünkben és egymás között oldanánk fel, hanem a nyilvánosság előtt is. Számomra ez szükséges is lenne az ügy teljes lezárásához. Valamilyen közös megnyilatkozásra gondolok. Kérlek, tégy javaslatot, miképpen tegyük.

Magam is készülök az elmenetelre. Kapok is erre bőven jelzéseket Istentől. De csak még nagyobbak látom a legfőbb jel, a kereszt jelentőségét. Nemcsak mint teológiai gondolkodásom középpontját, hanem készülődésemben is az egyetlen kapaszkodót, vigaszt és reménységet. Tudod: ave crux spes unica! Alatta elférünk mindnyájan.

Még egyszer köszönöm a leveledet.

Szeretettel öllelek

Zoli”

(Forrás: *Evangélikus Élet*, 2007. szeptember 7., 2. oldal)

⁵¹ **Keveházi László: Hozzászólás a Gyógyító beszélgetések múltunkról témához**

Szeretném leszögezni: a beszélgetést alapvetően jónak tartom és ítélem. A beszélgetés már önmagában is jó dolog. Hátha még valóban gyógyító célzatú is. Sajnos azonban a kijelölt hétfő estéken életkorom és a távolság miatt, és egyéb okok miatt gyakorlatilag nem tudok jelen lenni. Kőszegről, ahol élünk, ez nemigen megoldható.

Viszont nagyon szeretnék ezeknek a beszélgetéseknek tartalmában egy új hangot megszólaltatni. Úgy érzem erre meggyőződésem és lelkiismeretem kényszerít. Meg az a tény is, hogy ennek a múltnak aktív részese voltam.

Sokféle hang szólalt már meg közelmúltunk feltárása kérdésében.

Hallottam el- és megítélő hangokat. Olyanokét, akik valamit átéltek belőle, talán túl sokat is. Ők tartoztak akkor a szenvedők csoportjához. Joguk van a megszólalásra. Olyanok hangját is hallottam ebben a tónusban, akik nem élték át, nem ismerték ennek a kornak atmoszféráját.

Hallottam védekező hangokat is. Olyanokat, hogy az elítélőknek sokszor fogalmuk sincs arról, milyen világban élünk. S szerintük ez hozzátartozott az egyház „megmentéséhez”. Azt hiszem, hogy azért ezt a hangot sem kell elhallgattatni, menteni sem persze.

Aztán hallottam objektív hangokat is. Olyanokat, akik indulat nélkül igyekeznek a múltat feltárni. Talán idetartozik ez a beszélgetéssorozat is. Egyéb ilyen írásokat is lehetett olvasni, sőt talán már ebből a korból habilitációs dolgozat is készül. Nagyon kíváncsian várom, s biztos vagyok benne, hogy alaphangja megfelelő lesz.

Egy hangot azonban még – talán csak én? – soha nem hallottam: a bűnbánat őszinte hangját. A megfontolás, a „magábaszállás” hangját. Igaz, erre a hangra felfigyeltem első zsinatunk megnyitó istentiszteletének egyik imádságában, ez is hozzátartozik a teljességhez. De mintha „elhallgattuk” volna.

Most ezt a hangot: a fájdalom, a bűnbánat hangját kell megszólaltatnom. Nem általánosan és nem másokról szólva, hanem személyesen. Nem könnyű, de mintha

„valaki” ösztökélne erre.

Mindenki tudja: a Káldy-korszak esperese voltam. Őszintén mondom: nem akartam. Még 1958-ban megjelent az akkor új püspök nálunk. Feleségemmel megdöbbenve fogadtuk be nem jelentett váratlan látogatását. Elmondta nagyon őszintén, hogy olyan emberekkel van körülveve, akiktől szabadulni szeretne (névsort mondott). S elmondta (a másik névsort is megjegyeztem, mert tisztelt barátaim voltak benne), hogy másokkal szeretné körülvetetni magát, velem is. Csak hozzátette: ehhez „balról kell előzni”. Ezt akkor nem tudtam vállalni, mondván, friss ember vagyok egy nagy gyülekezetben. Meg kell mondanom, az „előzés” módja sem tetszett. 1976-ban viszont már espereshelyettes voltam, amikor máig is tisztelt esperes elődöm nagyon gyorsan lemondott. Úgy sejtem, ennek is egyházpoltikai oka volt. Át kellett vennem az egyházmegye vezetését. Azután 1977-ben, 1983-ban és 1989-ben, tehát háromszor újraválasztottak egyhangúlag. Meg kell mondanom, nekem a legutolsó választás okozott legnagyobb örömet, akkor már ÁÉH nem volt, s úgy éreztem, a bizalom azért maradt. Bevallom, nekem a gyülekezeti szolgálat mellett az esperesi munka is sok örömet adott a terhek mellett. Nem tudom, ezt mások észrevették-e, de senkit nem akartam bántani. Talán nem is sejtik még élők és elmentek, hányszor kellett védenem őket. A harmadik ciklust nem töltöttem ki, akkor kerültem a teológiára, az egyháztörténeti tanszékre.

De jött ehhez más is. Nekem mint esperesnek ha történt valami, ha nem, havonta meg kellett jelennem a hó első hétfőjén reggel 9 órakor a vármegyeházán a megyei ÁÉH titkárunk előtt. Meg kell vallanom, próbáltam pl. kiharcolni a gyülekezeti körlevelek megjelenését, de nem sikerült. Ez gyengeségemre utal. Sok személyes ügyet viszont sikerült elcsendesíteni. Ez az egész dolog már nehezemre esett.

De megjelentek nálam más urak is. Első alkalommal lakásomban teljesen visszautasítottam. Egy második alkalommal NDK útlevelem „forgott kockán”. Azt mondtam, ha ideadják, utazom, ha nem, akkor maradok itthon. S jött egy harmadik kísérlet, amikor már esperes voltam, amely szempontjuktól sikeres volt. Nem mondtam nemet. Viszont bementem akkori püspökömhöz, és kértem, hogy ettől mentesítsenek. Kereken visszautasított, „ott a helyed” – mondta, igaz, hozzátette „én ezekkel az urakkal nem találkozom, de te maradj, csak igazat szólj és írd.” Lehet, hogy egyházi oldalról lettem beajánlva? Nem tudhatom és halott ember már nem védekezhet. Itt kellett volna mai szememmel mindenről lemondanom. De nem ezt tettem. Fájdalommal vallom meg. Igaz, elértem, hogy személyekről ne legyen szó csak az egyház útjáról, alkalmairól. „Kis siker” volt ez. Talán ehhez tartozik, hogy azt hiszem, én voltam az első, aki állami embereknek felvettem: az akkori püspöknek mennie kellene. Amikor betegszabadságát az ÁÉH akkori elnöke meg akarta hosszabbítani, az egész esperesi karból ketten szavaztunk a javaslat ellen. De ezzel nem védekezni akarok, a tény az tény.

Ehhez jött 1984-ben a „Dóka-ügy”. Nekem kellett kijárnom hozzá, és gyengén megkísérelni, hogy szavát vonja vissza. Az akkori püspököm követelésére levelet kellett írnom neki. Írógéppel írtam a levelet egy példányban, és bevitettem püspökömhöz (nem tudtam, hol van pontosan Dóka Zoltán), és két dolgot kifogásoltam: felszólalásának helyét és idejét. Ebből lett a „Megteologizált árulás” című cikk nevémmel. Amikor meghallottam és tiltakoztam püspökömnél ellene, azt mondta, már késő, nyomdában van. Hozzá kell tennem, hogy ettől függetlenül és mindaddig Dóka Zoltán talán a legjobb barátom volt a megyében, s úgy éreztem, ez kölcsönös. Évekig hordoztam ezt a súlyos terhet. Leveleket kaptam érte. Eldöntöttem: ez nem mehet tovább. Nem mosakszom, nem bántom az akkor már halott embert, de publikusan, az Evangélikus Életben bocsánatot kérek Dóka Zoltántól. Ő csak azt kérte, ezzel együtt jelenjen meg az az írás, amit ő akkor írt a nevemben megjelent cikke. Ez meg is történt, Itzész Gábor és Tóth-Szöllős Mihály szerkesztésében (Evangélikus Élet, 1997. szept. 7.)

Ekkor történt, hogy miután Dóka Zoltánnal találkozni, levelezni kezdtünk őszinte, baráti hangon, egyszer megkérdezte tőlem: volt-e kapcsolatom esperesként állami emberekkel? Meg kellett írnom őszintén: igen. Akkor azt kérdezte, publikálhatja-e? Megint igen volt a válasz. A publikáció megtörtént a „Nem voltam egyedül” II. kötetében (136–137. old.) és a Keresztyén Igazság 2004 őszi számában (11. old.) Ezzel nem többet, csak annyit akarok mondani, hogy kilépésem a homályból 1997-ben történt először.

Hozzászólásom nem védekezés! Jubilate vasárnapján többek között arról prédikálunk – igaz betegségről van ott szó –: „valljátok meg bűneiteket egymásnak és imádkozzatok egymásért.” Erről az ígéről sem akarok úgy szólni, hogy másoknak ajánlok valamit, amit magam nem teszek meg. Megvallom: ez volt az utam. Elmondom: fáj. Meggyóntam, tudom, hogy bocsánatot nyertem. De hiszem: a publikus bűnhöz publikus bűnbánat tartozik. Hozzáteszem, hogy lekerült rólam a hallgatás terhe, és ezt az utat ajánlom más testvéreimnek is. Szívből kívánok gyógyító beszélgetést minden utamat megjárt testvéremnek, gyógyulást egyházunknak.” (Forrás: *Keresztyén Igazság*, Új folyam 83. szám – 2009. ősz)

⁵² **Pálffy Miklós** (1911–1972): evangélikus teológiai akadémiai tanár. 1937-ben avatták lelkésszé. A Hallei Magyar Protestáns Egyházismereti Kutatóállomást vezette (1940–1942) és elkészítette a 150 000 kötetes Hallei Magyar Könyvtár katalógusát, feldolgozta kéziratgyűjteményét. Hazatérése után segédlelkész és német nyelvet tanított a soproni teológusotthonban. 1945. július–1946. február között a Nemzeti Parasztpárt soproni városi, 1946. február–1949. március 25. között vármegyei titkára, a Sopron vármegyei Szabadelvű Művelődési Tanács elnöke, majd a Berzsényi Dániel Népi Kollégium igazgatója volt (1947–48). Teológiai doktorátust szerzett az ótestamentumi tudományokból (1946). A pécsi tudományegyetem soproni hittudományi karán a társadalomtudomány előadására intézeti tanárrá nevezték ki (1946), szakelőadó (1949), majd a kar ószövetségi tanszékének helyettes, utóbb rendes tanára (1949), a kar megszűnte után a budapesti Teológiai Akadémián volt az ószövetségi tanszék vezetője (1950), díszdoktora (1970). Részt vett az evangélikus egyház ökumenikus munkájában, a protestáns egyházak bibliafordító munkájában, az Egyházak Világtanácsa, a Hazafias Népfront és az Országos Béketanács munkájában. Kezdetől munkatársa, szerkesztőbizottsági tagja, később szerkesztője volt az Evangélikus Élet c. hetilapnak, alapító társszerkesztője a Teológiai Szemlének, főszerkesztője (1959–67) a Lelkipásztor c. havi folyóiratnak. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC11587/11674.htm>)

⁵³ **Schulek Mátyás** (sz. 1935.) középiskolai tanár, gimnáziumi igazgató, evangélikus lelkész. Egyetemi éveit a debreceni egyetemen kezdte magyar–történelem szakon. Az 1956-os események az egyetem forradalmi bizottságának elnökévé választották. 1957-ben öt év börtönbüntetésre ítélték, 1959-ben amnesztiával szabadult. Szabadulása után mint segédharangozó és segédegyházi dolgozott, volt villanszerelő segédmunkás, géplakatos szakmunkás-bizonyítványt szerzett. Egyetemi tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán fejezte be, majd estin elvégezte az angol szakot is. Huszonegy éven át gyakorolta tanári hivatását a kőbányai I. László Gimnáziumban. 1989 elején az újrainduló fasori gimnázium egyik alapító tanára lett. 1992-ben fejezte be tanulmányait az Evangélikus Teológiai Akadémián, azóta rendszeres lelkészi szolgálatot vállalt a Kelenföldi Evangélikus Egyházközségben. 1991 őszén kapott megbízást a Deák Téri Evangélikus Gimnázium megszervezésére, amelynek 2005-ig volt igazgatója. (Forrás: Laudáció Schulek Mátyás tiszteletére, In: *Evangélikus Élet*, 2014. december 7., 5. oldal)

⁵⁴ **Csonka Géza** (1929–2015) könyvvizsgáló, számítógépes rendszerszervező. A kommunizmus idején „polgári foglalkozását” tekintve kezdetben könyvvizsgálóként dolgozott, majd harminchét évesen szakmát váltott, és számítógépes rendszerszervező lett. Ez a hatvanas években forradalmi lépésnek számított, s rövidesen angol és német nyelvtudásának is köszönhetően nélkülözhetetlenné vált. Így történhetett, hogy noha folyamatos megfigyelés alatt állt az Államvédelmi és az Egyházügyi Hivatalok részéről, több ízben vehetett részt külföldi szakmai úton. A Közgazdasági Egyetemen húsz évig tanított, de teológus végzettséggel is rendelkezett. A budahegyvidéki evangélikus gyülekezetnek 1959-től haláláig presbitere, és 1984-től 2006-ig másodfelügyelője volt. (Források: Büky Anna: Jézusra tekintve – Csonka Géza élete, In: *Égigérő*, a Budahegyvidéki evangélikus gyülekezet lapja, 2012. ősz; http://hegyvidek.lutheran.hu/images/dokumentum/egigero/2012_osz.pdf; Dr. Müller Miklós: Emlékezés dr. Csonka Gézára, In: *Égigérő*, a Budahegyvidéki evangélikus gyülekezet lapja, 2015. húsvét. http://hegyvidek.lutheran.hu/images/dokumentum/egigero/2015_husvet.pdf)

⁵⁵ **Sztárai Mihály** (meghalt 1579 körül): evangélikus lelkész, énekszerző, a 16. századi magyar irodalom jelentős alakja. A magyar irodalom története (1964) így emlékezik meg róla: „...hosszú ideig török hódoltsági területen működött Sztárai Mihály. Alighanem a Somogy megyei Sztáran született. Ferencrendi szerzetes volt, s állítólag

Padovában tanult. Sárospatakon Pálóczy Antal udvari papjaként működött, ennek halála után pedig az új várúr, Perényi Péter szolgálatába állt, és rendfőnökével, Kopácsi Istvánnal együtt lutheránussá lett. Ők szervezték meg a később nagyhírűvé vált sárospataki iskolát. 1544-ben a Baranya megyei Laskón tűnt fel, – hogy mi kényszerítette az akkor már török uralom alatt álló területre, maig sincs kiderítve. 1553-ban Tolnára ment papnak, majd 1558-ban ismét Laskóra tért vissza. Később Gyulán, Sárospatakon, majd Pápán volt lelkész, 1574-ben pedig a soproni prédikátorságra pályázott sikertelenül. 1578-ban Bornemisza Péter postilláinak negyedik részében még mint élőről jegyzi meg róla: "noha értelmes és tudós ember, és sokat épített Magyarországon, de ötlet is megbírja néha az harag, néha az bor is." Életének nagy részét térítő, egyházszerző munkában töltötte, s abból két hosszú évtizedet meg éppen ellenséges török uralom alatt. Többször forgott halálos veszedelemben, mert hol a felingerelt katolikus hívek akarták agyonverni, hol a törökök akarták lefejezni. Dél-Baranyában, Valpó és Vukovár környékén több mint száz egyházat szervezett. Munkája sikerét jelentős mértékben irodalmi eszközökkel is biztosítani kívánta. Sokat és sokfélét írt, és pedig (talán egy-két kivételtől eltekintve) csupa olyan műfajban, amely mindenekelőtt hallgatósággal számolt, s főképpen élőszó közvetítésével volt terjeszthető (gyülekezeti ének, zsoltár, vallásos história, dráma, prédikáció).

Önmaga és hívei vigasztalására, az üldöztetések, megpróbáltatások könnyebb viselésére és a hitben való megerősödésre szerzett énekei között van három karácsony ünnepére írt megemlékezés, egy prédikáció előtt mondandó hálaadás és könyörgés s egy a penitenciáról és hitről szóló, a bűnből való megtérés szükségét hirdető elmélkedése. Emezeknél jóval jelentősebbek zsoltár-parafrazisai, nemcsak azért, mert elődei egy-egy zsoltárnál többet nem fordítottak, ő viszont tizenhatot dolgozott át belőlük, hanem mert a gyülekezeti zsoltáreklés kultuszának egyik megteremtője volt. (...) E gyülekezeti énekeinek egyikét sem kelezte, de a hagyomány szerint 1544 óta a laskói templomdombon esténként hegedűje kíséretében szép hangos szóval énekelte zsoltárait. Nyomatásban 1574-től (Huszár Gál énekeskönyve) jelentek meg; legtöbb Bornemisza 1582. évi énekeskönyvében, de némelyek csak 17. századi kiadványokban.

Hat vallásos históriáját a záróversszakok tanúsága szerint az 1546–1560 közötti években szerezte. Négynek témáját a Bibliából vette, a másik kettő egyháztörténeti tárgyú. A históriákat Sztárai is valamely időszerű esemény, helyzet, állapot magyarázatára vagy abban tanúsítandó magatartásra példaként állította a hívek elé. (...) [*Új műfaji kezdeményezésén, a hitújítást propagáló drámáin túl*] egyéb prózai munkáinak javarésze, úgy látszik, kéziratban maradt és elkallódott. Szenci Molnár Albert még tudott róla, hogy prédikációit is összegyűjtötte, és írt az általa szervezett egyházak számára rendtartást a szentségek kiszolgáltatásáról. Felekezeti szempontból megmaradt Luther álláspontján, s emiatt 1563-ban a szakramentáriusok vezérével, Meliusszal vitába is keveredett, de ma már ezt a vitairatát is csak hírből ismerjük". (Gerézdi Rabán: A reformáció évtizedeinek irodalma. In: Sótér István (főszerk.) *A magyar irodalom története I. kötet*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. pp. 348-349.)

⁵⁶ **D. Szezik Imre** (sz. 1939.) evangélikus lelkész, nyugalmazott elnök-püspök. 1962-ben szentelték lelkésszé. A miskolci belvárosi evangélikus gyülekezetben kezdte meg a lelkészi szolgálatot. 21 esztendő telt az Avas alján. 1985-ben a budavári evangélikus gyülekezet élére került, majd 1990-ben az Északi Egyházkerület püspökévé nevezték ki. 2001 és 2006. között az egyház elnök-püspöki tisztjét töltötte be. 2006-ban vonult nyugalomba. Betöltötte egyebek mellett a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa, a Bibliatársulati Alapítvány és a Magyar Bibliatanács elnöki tisztségét.

(Forrás: http://www.port.hu/szezik_puspok/pls/w/films.film_page?i_film_id=132015)

⁵⁷ Keveházi László: *Kit küldjek el? – Kunos Jenő élete és szolgálata*. Külmissziói Kiskönyvtár 3., Evangélikus Külmissziói Egyesület, Budapest, 2001.

⁵⁸ Keveházi László: „Tegyetek tanítvánnyá minden népet” – Egyetemes missziótörténeti vázlat. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 2001.

⁵⁹ **Terray László** (1924–2015): evangélikus lelkész, az Izraelmisszió főtítkára. 1946-ban Ordass Lajos püspök szentelte lelkésszé. 1948-ban a Lutheránus Világszövetség ösztöndíjával került Norvégiába. Megbetegedése, valamint a magyarországi kommunista hatalomátvétel miatt külföldön maradt. Norvégiában néhány éven belül letette a lelkészi szolgálathoz szükséges vizsgákat. Elsajátította a lapp nyelvet is. Tíz éven át a Norvég Evangélikus Missziói Tanács elnöke volt. Majdnem negyed századon keresztül a Norvég Egyházi Misszió által fenntartott, Monte Carlóból sugárzott rádióműsorok felelős szerkesztője, 1985-ben pedig két hónapig egyházkerületének

„megbízott püspöke” volt. (Forrás: <http://www.evangelikus.hu/terray-1%C3%A1szl%C3%B3-eml%C3%A9k%C3%A9re>)

⁶⁰ Keveházi László: „A kereszt igéjét hirdetni kezdtem”. Sztárai Mihály élete és szolgálata. Luther Kiadó, Budapest, 2005.

⁶¹ A reformációtól – napjainkig – Evangélikus gyülekezetek, egyházmegyék, kerületek a Dunántúlon. Vezető szerkesztő: Keveházi László. Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület, Győr, 2011.

⁶² Keveházi László: 100 éve született Sztéhlo Gábor. Luther Kiadó, Budapest, 2009.

⁶³ Keveházi László: „Így leszel áldás” – Túrmezei Erzsébet élete és szolgálata. Luther Kiadó, Budapest, 2012.

⁶⁴ Keveházi László: „Irgalmasságot akarok” – A diakónia bibliai alapjai és vázlatos története. Luther Kiadó, Budapest, 2010.

⁶⁵ Keveházi László: Isten nagy dolgokat kicsiny kezdetből szokott elindítani. Luther Kiadó, Budapest, 2010.

⁶⁶ Keveházi László: Podmaniczky Pál, A Misszió Professzora. Külmissziói Kiskönyvtár 5., Evangélikus Külmissziói Egyesület, Budapest, 2006.